

САКЕН СЕЙФУЛЛИН

КЕКШЕТАУ

Жыр-дастандар

АЛМАТЫ
«ЖАЗУШЫ»
1994

Кұрастырып, алғысөзін жазған профессор ТҰРСЫНБЕК КӘКІШЕВ

Редакторлары Бақыткерей Ысқақ, Оңалбек Қенжебек

Сейфуллин С.

С 32 Көкшетау: Жыр-дастандар/ Кұрастырушы —
Т. Кәкішев/ Алматы: Жазушы, 1994.—296 бет.

Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, қоғам қайраткері, жаңа заман жаршысы Сәкен Сейфуллиннің туылғанына 100 жыл толып отыр. Осы мүшелтойға орай профессор, белгілі әдебиетші Тұрсынбек Кәкішев ақынның жыр, дастандарын жаңаша құрастырып, оқырман қауымға ұсынып отыр.

4702250202—016

ББК 84Қаз7-5

С 402(05)—94 56—94

ISBN 5-605-01483-8

© «Жазушы» баспасы, 1994.

ТҰЛҒАЛЫ ТҰТАСТЫҚ

Кеңес өкіметі құлады. Коммунистік партия тарады. Тарих солай шешті.

Кеңес өкіметін өз қолымен орнатып, марксизм-ленинизм идеяларының жаршысы болып өткендерді қайтеміз? Жақсы болсын, жаман болсын 70 жыл бойына жасалған мәдени-экономикалық байлықтарды не істейміз? Тілейік, тілемейік, тарихымыздың бір кезеңі болған кеңестік заманды қалай бағалауға тиіспіз? Өзіміз істегенді біз енді нарық дәуірінде қайталаймыз ба? Сөйтіп өш аламыз ба? Оған айызымыз қана ма, жоқ па? Өзіне дейінгіні мансұқ ету, талқандау тарихтың әдеті ме, әлде коммунистік идеология дарытқан «қасиет» пе? Нигилизм, пролеткульшылдық әр заманның жоралғысы ма?

Аттап бассаң қиындық, ойлай бастасаң, шешуі табылмастай жұмбақтар алдыңнан самсап шыға келеді. Бұрынғыдай, бар мәселені таптық көзқарастың құрбандығына шалып, оп-оңай оң жолдан бұрылып жүре беруді енді ар-ұят көтермеуге тиіс. Дауыл алдында соққан құйынмен көтерілетін шаң-тозаң сияқты тарих жолын, диалектика заңын білмей жатып айғай-шу шығаратын, даурықпадан даңқ жинап алғысы келетін пиғылдағыларды былай қойғанда, қытай қамалындай болған сауалдардың жауабы қандай болмақ?! Тығырықтан шығаратын жол бар ма? Кеңес өкіметіне қарсы болғандардың бар іс-әрекеті дұрыс, ал оны орнатып, көсем, серке болғандардікі түгелдей қате болуға тиіс пе?

Сәкен Сейфуллин жөнінде пікір айтып, ой толғайын десек, қазіргі айғай-шудың дәуірінде осындай мәселелерге оңтайлы жауап беруге тиісті екеніңді сезесің. Бұ-

рынғыдай қаралап, даттап, реті келсе түншықтырып, құртып, тескентау айдатып «жеңіске» жете алмайтын заман туғанда ащы шындық, сұсты жауаптардан қашпайық.

Біз тағы да революцияның дауылды күндерінде өмір сүріп, замана ағымына қарай ой толғап отырмыз. Келешектің қандай боларын күні бұрын болжау, сәуегейлік жасау кім көрінгеннің қолынан келе бермейтіні рас болса, онда әрбір адам өзінің сеніміне, таным-білігіне арқа сүйеп, жүрер жолын таңдап алуға тиіс. «Құдай салды, мен көндім» дегендердің сайда саны, қырда ізі қалмайтынын білгендер өз бетімен жол іздеп, басын тауға да, тасқа да ұрады. Кателессе де, шаршап-шалдықса да, өз сенімінен айнымайды. «Уақыт сындырады, замана илейді» дегенді өз арымен, таным-білігімен түсінген пенденің тарих бетіндегі ізі анық, жұлдызы жоғары.

Замана желі көтеріліп, бүгінгілігін ғана ойлағандардың қайсыбірі өткендерді әрқилы сөзге қалдырып жатқанын көргенде, тарихтан таяныш іздейді екенсің. Сондай кезде менің көкейіме Сәкен Сейфуллин оралып, жігерлі де қасіретті ойларға бастайды. Өмірде бұралаң жолы көп болған, бірақ сенімінен айнымаған, адалдығымен, табандылығымен таң қалдырған және оның бәрін бұрын біліп тұратын сезімі мен сырын жасырмайтын ұлы ақындығымен жарқырата көрсеткен азамат туралы кейінгі ұрпақтың айтқан ой-пікірі, таным-білігі мен көзқарасы қаншама кереғар болғанымен шын дарынның тарихта бадырайып жатқан ізін, өрелі іс-әрекетін, халқым деп қамкөңіл болып өткен жүрегін ешкім тасада қалдыра алмасы сөзсіз.

Қазір социализмді жерлеп, коммунистіктен безіп жатқан тұста күні кеше сол идеологияның сойылын соғып, жаршысы болғандардың сөзі ащы, өзі сайқал болып жатқанын көрген уақытта еріксіз ойланасың. Қайсыбір «арыстан» болғандардың бүгінгі «тышқаншыл» тірлігін бағамдағанда. «құдай-ау, кімге сеніп келгенбіз?» деп өзіңді өзің іштей мүжіп, рухани жағынан жүдеп жүргеніміз жалған емес.

Қырық жылдан астам мен де коммунистік партияның мүшесі болдым. Біреудің тағдырын шешіп, партияның машинасына мінген, жайлы санаторийінде тегіннен-тегін демалған адам емеспін. Ең көтерілген биігім — бастауыш партия ұйымының қоғамдық негіздегі хатшысы ғана. Мен мұны айтқанда, сіздерден жеңілдік дәмепі отырған жоқпын, қайта әдебиеттану ғылымының өкілі

ретінде, әсіресе ескі қоғамның астан-кестен шыққан заманның, яғни 1917—1930 жылдардағы әдебиеттің зерттеушісі ретінде жетекші идеология деңгейінде пікір айтқанымды, кейде бадырайып тұрған шындықты таптық көзқарастың ыңғайына жығып беруге тура келгендігін де жасырмаймын. Қазір кейбіреулердің «қателеспеу үшін сақтана сөйлеп, аузымды бақтым» деп жатқандарына сенбеймін.

«Құдай салды, мен көндім» деген пенделердің ішінде жарық дүниеге келгенін білдіру үшін кейінгіге із қалдырып кететін тұлғалар болады. Олар замана ыңғайымен домалай бермей, таптаурын болған машықтан шығуға талаптанады. Уақыт ағымына қарсы келіп, не мерт болады, не жарқырап көрінеді. Әйтеуір, өзі өмір сүрген дәуірдің шындығын түсіну, түсіндіру жолында өзінің ақыл-парасатымен іс атқарады да, тарихқа өзінің бедерлі ізін басып кетеді. Заманды, оның табыс-жетістігі мен кем-кетігін ойлағанда әшейінгі пенделер ішінде Сәкен Сейфуллиннің орны бөлек екендігі еш шүбә тудырмайды.

Сәкенге бір арнадан қарап, жасап кеткен ісіне бір жүйеде баға беру әділетті болмас еді. Сәкенді бір халықтың мақтанышына айналдырған өр тұлғасынан талай қайраткерліктің ізін көреміз. Сәкен ең алдымен өзінің өмір сүрген дәуірін жырлап, оны қастерлеудің өр де қиын жолдарын таба білген жаңашыл ұлы ақын. Табиғи дарынын ажарлауға әнші-композиторлығы едәуір демесін жасағаны тағы рас. Бұл оның өнерпаздық тұлғасының бірден көзге ұратын үлкен белгілері.

Сәкен Сейфуллин — ірі мемлекет қайраткері. Қазақстан елдік, азаттық алады деп үміттенген шақта Халық Комиссарлары кеңесінің төрағасы болғандығынан емес, өзінің халқын өркениетке қалай жеткіземін, басқалармен терезесін қалай тең етемін деп ойлағандықтан дараланбақ. Ол өзінің өлең-жырларында, көркем шығармаларында ғана емес, әрбір іс-әрекетінде осы арманын көрсетіп, дәлелдеп отырды. Сәкен Сейфуллиннің публицистикасы осы мақсаттың үдесінен шықты. Сондықтан сөзі мен ісі бір жерден шығып отырған мемлекет қайраткерінің бейнесі біздің көз алдымызда әрқашан өреленіп, қуанышымызға айналды. Революционерлігі осы арманды ажарлап, мәнді күрескерлікке ұласқанда артықкем сілтеген кезі де болмай қалмады.

Сәкен — үлкен қоғам қайраткері. Бұл «лауазымды» үлгі-өнегесі бар пенденің іс-әрекетіне қарап ешбір жар-

лықсыз, мандатсыз халықтың өзі береді. Осының бәрі бір адамның бойынан табылуы тарихтағы өте бір бақытты сәт. Міне, сондықтан Сәкеннің талай асыл қырларымен дараланып, тарих бетінен мейлінше жарқырап көрінетіні осыдан.

Осыншама үлкен парасат, атақ-даңқты өмір өткелдерінде аударып-төңкеріп алмай өтуіне Сәкеннің пенделік асыл қасиеттері, әсіресе өтірік айта білмейтін адалдығы, қандай ауыр күйге түссе де өкінбейтін табандылығы, бір сөзбен айтқанда, кімді болса да сүйсіндіретін арлы азаматтығы екенін соқыр ғана көрмейді, санасыз ғана түсінбейді. Амал не, уақыттың желімен құбылып тұратындар мұндай пенделерге табынудың орнына, реті келсе сөзге қалдырсам, абыройына дақ салып өтсем, өзім де бірдемеге ие болармын дейтін есепдәмелілер табылады екен. Ондайлар бұрын да болған, қазір де бар.

Сәкеннің жалғыз ғана арманы — қорлық көрген халықтың туын ұстап, әділдік жолын іздеп, бостандық, кеңдік, байтаққа күн-түн қатып жету еді. Бұл үшін кінәлауға болмас, бірақ большевиктік тоңмойындылықпен жасаған қадамдарының шәлкем-шалыс болғаны өтірік емес. Сәкен өзінің қарақан басының мансабы, бақ-дәрежесі үшін емес, елді өркендету қамында жүргенде артық сілтеп алған тұстары бар. Сенгеніне құлай берілу, иман деп тапқанынан табан аудармау, көз жазбау, алданып қалмаймын ба деп бір сәтке ойланбау, көзсіз табандылық. Осы принцип Сәкенді әрқилы істе бірде сүріндіріп, бірде жарқыратып көрсетіп отырды. Тіпті өзі орнатқан кеңес үкіметі 1937 жылы өзіне қатер төндірген уақытта да ешбір шүбәланбай, баяғы сенгенімен кетуі қайран қалатын қасиет. Сенім күшінің бақыт та, сор да болатыны осы екен-ау деп толғанасың.

Дауылды төңкерістің қазақ еліне, кедей-кепшікке әкеле жатқан жаңалықтарын Сәкен жатсынып көрген жоқ. Оны өз қолымен орындады және халыққа сор болады деп есептеген емес. Көргенін, білгенін ашық, анық айтып жазуды парыз санады. Қаншама аяулы, ардақты, құрметті дегісі келсе де, Сәкен «Тар жол, тайғақ кешуде» шындықтан шығандап кете алмады. Қазақтың қаншама зиялылары тарихтың шарайнасынан қалай көрінеріне назар аудармай, көрген-білгенін, естігенін жазды. Олардың ұрпағы өсіп-жетілетінін білмеді емес, білді, бірақ шындық бетіне кірбің түсірмеу қажет деп тапты. Жалған айтпай, шындықпен боламын деген прин-

циптің өзіне әркімнің әртүрлі қарайтын мінезі Сәкенге дарыған емес.

Қазақтың қуанышы қордалана бермей, бірін-бірі ығыстыра беретін яғни «алдыңғы қонақты соңғы қонақ қуатын» әдет қашан қаларын құдай білсін. Біле-білген адамға Совет өкіметін өз қолымен өзі орнатып, соның түрмесіне түсіп, атылып кетуден қасіретті құбылыс бола ма? Советке қарсы болып, айтқанынан қайтпай түрмеге түсу де қасірет, ал жақтас, ниеттес, тілектес болып жүріп өлу одан да қасіретті екенін Сәкен тағдырынан айқын көреміз ғой.

Біздің бүгінгі түсінігіміздің рабайсыздығына қарамай, біздің ұлы азаматтарымыз бірін-бірі «өкпеге қиғанмен, өлімге қимаған» Қазан төңкерісі қазақ зиялыларын екі лагерьге бөлді. Азы — революцияны қолдады, көбі — Қазан төңкерісін ұнатпады, орнап келе жатқан бостандықты зорлықпен тартып алған төңкерістен жақсылық күту қиын деп білді. Осы үлкен объективті себеп уақыт өте келе нақты сипат алып, идеологиялық айтысқа ұласты. Алғашқы сәтте төңкерісшіл зиялылар аз ғана болғанмен, Совет өкіметі мен коммунистік партияның тікелей демеу-көмегімен көбейе түсіп, өсіп жетіле бастады. Газет-журнал беттерінде алашшыл, «ұлтшыл-байшылдар» мен төңкерісшіл, тапшыл, кеңесшіл ақын-жазушылардың айтысы 20-жылдары бір толастамады. Бірін бірі мінеу, сынау, о жарлана пікір айтуда ешбір кенделік болған жоқ. Мұның аяғы Ф. И. Голощекиннің «теориясына» ұласты. Үкімет төңірегіндегі өзіміздің уәзірлер мен жандайшаптардың арандатуымен 1928 жылдың екінші жартысынан былай қарай контр-революциялық күштерді әшкерелеп, тұтқындау процесі басталды. Ең жетекші, айбынды, талантты зиялылар абақтыға алынды.

1929 жылы ВКП(б) өлкелік комитеттің табанды талабымен Ташкентте Қазақ педагогикалық институтында 1927 жылдан бері ректор болып жұмыс істеп жатқан Сәкен Сейфуллин Алматыға қоныс аударды. Әуелінде тиісті жұмыс берілмей, бала-шағасын асырау қамымен досы Хаскей Өтекиннің жәрдемімен Қазақстан Орталық Атқару Комитетінен әр мекемедегі сауатсыздарды оқытқаны үшін жалақы алып жүрді. 1929 жылы 2 қыркүйекте «Еңбекші қазақ» пен «Советская степь» газеттерінде «Менің қателерім» деген «мойындауын» жариялады. Оған өлкелік комитет те, оның органдары да сенбеді. «Сәкен жолдас жігілдік қателерін мойнына

алуға тырысқан, алайда көп қателерін айтпаған. Көп қателерін мойнына алудың орнына қателерін ақтауға тырысқан» деп «құйрық» жалғауда үлкен мән бар еді. 15 қазан күні Сәкен партиялық тазалаудан өтті. Кінәлі етіп, партиядан шығару, ағалары жатқан түрмеге апарып тығу мақсаттарына жете алмады.

1930 жылы 4 сәуірде ОГПУ коллегиясы А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаевты ату жазасына кесіп, Жүсіпбек Аймауытовтан басқаларына 10 жылдан айдалу азабымен «жеңілдік» жасалып жатқанда Сәкеннің Алматыдан ешқайда шығуына хұқы болмады. ҚазМУ-дың әдебиет кабинеті меңгерушісі болып жүрді. Сәкен мен Сәбит ағаларының сот процесіне қатысқан жоқ, еш жерде куәлік берген жоқ.

Күні кеше идеологиялық тұрғыдан бірін-бірі көргісі, тыңдағысы келмей жүрген тұлғалардың азаматтық сыналар сәтте ар сақтап, адалдықтан айнымауларын үлкен ерлік деп тапқан орынды болмақ.

Пенделік жайға көбірек тоқтаудың сыры өзінен-өзі аян болса керек, өйткені азаматтығы жетіспегеннің қоғамдық-әлеуметтік қайраткерлігі мен ақындығында мардымды береке болмасы айдан-анық. Сәкен — ары таза, жүзі жарқын, абырой-атағына дақ түспеген өрен тұлғалы азамат.

Сәкеннің ірі мемлекеттік ісі, қоғамдық қайраткерлігі, сегіз қырлы, бір сырлы өнерпаздығы жөнінде, құдайға шүкір, бірқыдыру жазылып, ел-жұрт едәуір хабардар болғандықтан, оның тарихтан атын жоғалтпайтын ұлы ақындығының құпиясына азды-көпті назар аударған жөн. Сонда ғана біз тұлғалы тұтастықтың ажарлы бетін көріп, осындай азаматымыздың болғандығын мақтан ете аламыз.

Сәкеннің өзімен теңдес, қатарлас, қанаттас болған қоғамдық, мемлекеттік қайраткерлерден өзгешелігі ұлы ақындығында. Ал ақындықтың ең мәнді сыры — жаңашыл реформаторлығында. Жаңашылдықтың ең негізгі арнасы өзі өмір сүрген заманның образын жасауында. Қай ақын-жазушы болмасын замана бейнесін жасауға талаптанады, бірақ ондай бақыт кім көрінгеннің маңдайына жазыла бермейді.

Біз өзімізді, өз дәстүрімізді қадірлеудің жөн-жосығына онша көп мән бере бермейміз. Бізге басқалардың жасайтын ықпалы әрі шипалы, әрі құнды болып көрінетін дағдыға бой алдырғандықтан, өзіміздікінің шын сырын жете ұғып, ардақтай бермейміз. Тіпті Абайдың

өзін орыс мәдениеті арқылы жеткізіп жатамыз. Сол сияқты Сәкенді де Маяковскийге шәкірт етіп қойғанымыз өтірік емес. Әйтеуір қисынын тауып бөтенге емінеміз. Ал шындығына келгенде, Абайдың ұлылығы өзіне дейінгі ұлт топырағында өніп-өскен дәстүр, әдеби арналарды түгелдей бойына сіңіріп барып биіктесе, Сәкенге Абайдың рухы дарымағандай келіспейміз. Түптеп келгенде, екі дәуірдің әдебиетіне басшы бола білгендердің тоқайласар үлкен арнасы бар. Ол — жаңашылдық.

Абайдың қазақ поэзиясына сіңірген ұлы еңбегі — жарқын да ажарлы жаңашылдығы болса, Сәкеннің үлгі алғаны да, шама-шарқынша ілгері дамытқаны да осы сала. Кейбіреулер Сәкен Абайға онша құлай қоймады дегенді сылтау қылып, Абай мен Сәкен арасына қытай қорғанын соғып, алшақтатып жіберуге тырысады және бұл мәселені көбіне идеялық арнада алып шықпаққа талаптанады.

Қазақ өлеңінің өрнегі жағынан болсын, әуендік мақамы, әуездік ырғағы жағынан болсын реформа жасауда Абай мен Сәкеннің орындары ерекше.

Абай қазақтың әнге бейімделген силлабикалық өлеңіне тониканың үлгі-өрнектерін білдірмей қосып отырды. Бұл ақын қуатының мықтылығынан, күштілігінен болған құбылыс. Абай өлеңдерінің өрнегі мен өлшемдері былайғы жұртқа әлімсақтан бері қазақ поэзиясының төл түзілісі болып көрінеді.

Өйткені Абайдың ақындық диірменінің құдыреті сондай, ол қандай жаңа түр-үлгіні болмасын, жаңа мақам-ырғақты болмысын ұнтақтап, өз ыңғайына бағындырған уақытта шүмектен шыққан ұнның қай түрі болса да қазақтың таным-түсінігінен шыққандай, ешбір қоспасы сезілмей тұрады. Бәрі де таныс-бейтаныс болғандықтан Абай сөзі айрықша тартымды да қызықты. Оның үстіне өрнек арқылы үлкен ғибрат-мағына өріліп, дестеленіп шыққан кезде Абай жасаған жаңа дүние дәстүрлік сипатқа ие бола түседі. Қазақта бұрын бар ма еді, жоқ па еді деуге шамаң келмейді.

Абайдан басталған реформаторлық рух қазақ ақындарының ішінде Мағжанда бейнешілдікке ойысып, сөз құдыретін асқақтата беру жағында айрықша көп болса, сыртқы келбет, екпінді ырғақ арқылы тоникалық өлеңге іш тарту Сәкенде мейлінше анық байқалады. Абай мен Сәкен осы салада бауырласады. Жаңа мақам іздеген уақытта Сәкен дәстүр шартынан қорықпаған, осылай жасау қажет деп ұққан. Бұл жолда оның та-

маша табысқа жетіп жатқанын да көреміз, орынсыз — о жарланған кезде омақа аса құлап, ерінен ауып қалғанын, қазақтың өлең өрнегіне зорлық жасап, төсегін жыртқанын да көреміз. Сәкен жасаған өлең өрнектері Абаймен деңгейлес болмағанымен, реформаторлық ниеттері мейлінше рухтас екендігі даусыз.

Абай ағартушы-демократтық бағытқа берілгенде, ескі арна арқылы барамын, жетемін деген жоқ. Сондықтан ол бұрынғы дәстүрлі машықтар мен мақамдарды, терме мен толғауларды өзгерте, іштей түлете, кейде қирата бұтарлады. Е. Ысмайылов, З. Шашкин, С. Мұқанов тұжырымдауынша, Абай жасаған 16 түрдің көбі осындай төңкерісшілдіктің жемісі.

Осы рух кезі келгенде, уақыты туғанда кеңес әдебиетінің серкесі болған Сәкенге дарыды, жұқты. Замана өзгерісі, қиын өткелдер жып-жылмағай болып оп-оңай өте салмады. Ол ойға да, ниетке де, өлеңге де өзінің табын салып, ою-өрнегіне талай жаңалықтар әкелді. Осы процесс Сәкен творчествосында алабөтен болғандықтан, ол ұлы жаңашыл болып танылды.

Абаймен табақтас, рухтас еткен өлең өрнегіне келсек, онда Сәкеннің атақты «Советстанның» түрін алдымеш ауызға алу қажет. Өйткені ол Сәкеннің ілгерінді-кейінгі ізденістерінің қорытындысы, қазақ поэзиясындағы жаңашылдықтың үлгісі, әбден қалыптасып, көп уақыт өнеге шашқан өрнек.

Талай ғасырдан бері әдебиетіміздің қайнар бұлағы, өркендер арнасы болып келген поэзия жаңа дәуірде соны сипат ала бастады. Көбіне сюжетсіз жырланатын өмір шындығы, дидактикалық әуен Абайдан кейінгі көркемдік даму барысында уақыт дүмпуімен эпикалық масштабқа қол созды. Осының нәтижесінде профессионалды поэзияның образ жасау бағыты өрістей түсті. Әрқилы көркемдік тәсілдер тоғыса келіп, С. Сейфуллин творчествосында өмір шындығы өршіл романтика арқылы жарқырап көрінді.

«Ақырды асау — жаңғырды дала, тулады, орғыды асау — дүбірлеп күңіренді дала... Көкіректі кернеп, кең даланы күңіrentіп, қатты айғайлап ән салдым. Әніме қосылды — кең дала, аққулы, қазды шалқар көл, қамысты, құрақты көк өзен, — қосылды бәрі шуласып, қосылды бәрі шаттанып» — деген асқақ романтика алып екпінмен орнап жатқан жаңа өмірдің адуындығын аңғартқандай. Сондықтан Асау тұлпар аумалы-төкпелі заманды бейнелеуге жарайтын образ болды.

Бұл образда біріне-бірі сабақтасып, іштей қабысып жатқан екі жай бар. Бірі — тұлпар қазақ әдебиетінде ерекше қастерленгендіктен оның дәстүрлік сипаты қалың болды. Сәкен Асау тұлпарды жырлағанда қазақ халқының таным-білігінен алыстамай, дәстүрді пайдалану арқылы әсер ету мақсатын көздеді. Сондықтан да халық Асау тұлпарды жатсынбады. Екіншіден, Сәкен трактовкасында тұлпардың тек сыртқы түрі ғана сақталып, ішкі мазмұны, көздеген мақсаты, мінез-қылығы, іс-әрекеті мүлде жаңаша суреттелді. Осы тұрғыдан алғанда қазақ поэзиясына Сәкен сіңіре бастаған жаңалық, новаторлық әуелінде ескі дәстүрге сыйымды болып, соның бесігінде-ер жетіп, заманға лайық жаңа түр екенін анық аңғартты. Соның нәтижесінде Асау тұлпар жаңа өмірдің апалаң-топалаңы мен ізденісіне сай табылған романтикалық астары қалың образ болды.

Сәкен 20-жылдардың ортасына жақын замана ағымына қарай қара айғыр — отарбаны ауызға ала бастады. Паровозды — қара айғырға теңеу арқылы Сәкен «дайындық жұмыстарын» жүргізіп, оқушының поэтикалық түсінігін келесі жаңа образға бейімдеді. Соның нәтижесінде «Біздің тұрмыс — экспресс» деп жар салуға мүмкіндік алды.

Бұрын атым — тұлпар еді, бәйге көк,

Енді, міне, поезд болды, тұлпар жоқ.

Ұзақ жолға!

Тұлпар қол ма?

Мейлі жорға!

Тұлпар міну — Сарыарқада жүрсең тек, —

деген түйінге мықтап бекіді. Негізі жаңа қалана бастаған өмірдің бейнесін осылай суреттеу, тілейік мейлі, тілемейік мейлі, қазақ әдебиетінің сол кездегі дамуының зор табысы болғаны даусыз және тарихи шындық көркемдік тәжірибеде романтикамен осылайша қанаттанды. Орнықтаған, әлі де талай өзгерістерге кезігетін өмірдің негізгі бағытын айқындауда Сәкеннің романтикалық леппен, публицистикалық сөзбен жазған «Советстан» жаңашылдықтың асқар асуы болуы осыдан.

Өзінің шырқау биігіне көтерілген реформаторлық рух «Советстан» өрнегіне талай бұлқыныс-ізденістерді артқа салды.

Қазақ поэзиясының дәстүрлі он бір, жеті және аралас буынды өлеңдері ұлы Абайдан кейін құбыла мо-

лаюы Сәкен тұсында мейлінше күшейе түсті. Өйткені қазақтың ақындық аспанында Мағжан, Ілияс, Бейімбет, Сәбит сынды сәйгүліктердің бәсеке жарысы айқын естіліп жатуы және жаңа заманның дауылы, толқын-ырғағы өлең өрнегіне жаңалық әкелді. Жаңа мазмұн, жаңа түрді қажетсінді.

Сәкен поэзиясында тоникаға іш тарту басым болды. Ұйқастан туатын ырғақты интонациялық екпінмен жеткізу қазақ поэзиясына сіңе бастаған жаңалықтың нышаны, силлабикалық өлеңге тоника элементтерінің ене бастауы еді. Абай мұны білдіртпей, сездірмей жүзеге асырса, Сәкен осы принципті «Советстанда» әбден орнықтырып, қазақ өлең өрнегіне бұрын кездеспеген жаңа түр жасады.

Замана бейнесін жасау мақсатына ден қойған автор көбіне жеделдікті, екпінділікті, өзгеріс-құбылысты жеткізу үшін ойды төгіп-төгіп, бастырмалатып айту замана динамикасына сай келетінін анық ұғады. «Ақырды асау, жаңғырды дала» деген сияқты әр қимылды тездете түсуге мүмкіндік беретін мақамды көп қолданды. Қазақ өлеңдерінің негізгі құрылысы ән — әуенге, саз ырғағына бейімделгендіктен интонациялық принцип көбіне тақпақтап, түйіп-түйіп айтуға іш тартып тұрады.

Зырла, экспресс, үш, зырла!
Жұлдыздай ақ құлдырла!
Құйындай құтыр, бұлдырла!
Аямай жүгір бәрің де!—

деген өлеңінің бар динамикасы дауыс екпініне құрылады да, өлең ұйқасы екінші қатарға көшіріліп, айтар ой ақырғы жол өзгешелігінен табылып отырады.

Егер мінсе — шыдасын!
Қорқытар мейлі жыласын.
Шыдамаса құласын!
Аямай сілте барыңды!—

деп жігерлі түйінделеді. Аралас буынды өлеңнің ежелгі құрылысы сақталғанымен, дауыс ырғағы алғашқы планға шығып, жаңа леп пайда болады.

Силлабикалық өлең жүйесіне тониканың ырғағын енгізу талабы Сәкен поэзиясында ерте басталған. 1915 жылы ноябрьде жазған «Жазғы түнде» деген өлеңінің әр шумағы жеті жолдан құрылып, оның алғашқы екі

жолы бір ұйқаспен (а, а, 4-5 жолы) (в, в), 3-6 жолдары кейде ұйқасып, кейде ұйқаспай ой екпінінен бейімделіп, ақырғы жетінші жолы екінші жолдың логикасымен сабақтасып жатуы тегін емес.

Уағдалы жерде отырып, (8) а
Бір отырып, бір тұрып. (7) а
Кешіккен соң ғашығың (7) б
«Не болды бұған, япырым-ау? (8) в
Келмес деп әлде жатыр ма-ау?» (8) в
Тыңдайсың әрбір сыбырды, (8) г
Ауылды сырттан баққанда. (8) д

Осы өлеңнің ішкі ырғағына назар аударғанда алғашқы үш жолдың тынысы, лебі бір болып, ой ағынының алғашқы бөлегі тұйықталады, ал қалған төрт жолдың тек алғашқы екеуі ғана ұйқасқанымен, үшінші жолы ой ағынын айқындайды да, төртінші жолы шумақтағы негізгі ойды түйіндейді.

Бабына келген, (5) а
Лепіріп желген (5) а
Жүйріктей жүйткіп шабуға, (8) б
Ұшады көңіл, (5) в
Ұладан жеңіл (5) в
Мұратын іздеп табуға, (8) б
Еліктей жүйткіп еліктің, (8) г
Көңілім-ау, босқа желіктің. (8) г

Осының өзінде ойды ырғаққа, интонациялық лепке бағындыру талабы күшті екенін көреміз де, Абай жөргегіне оралып шыққанын байқаймыз. Осының жетілген түрін «Кел, жігіттер» өлеңінен анық көреміз.

Ал енді Сәкеннің «Түрмеден қашып шыққанда» өлеңінің ұйқасы мен ырғағы тұнып тұрған жаңалық.

Уф, шіркін-ай, бұл не шаттық?! (7)
Мен күшті енді, (5)
мен, (1)
мен (1)
мас (1)
Тіршілік, тұрмыс менікі, (8)
Әуп, (1)
Ауаны жұтайын, (6)
жұтайын, (3)

Кеудемді керіп жұтайын, (8)
Бар ауаны құртайын. (7)

Бұл өлең өрнегінде әуен мен ырғақ, бунақ пен ұйқа ажырамас тұтастық тапқан. Ой, пікір түюге арналға шумақтардың өзі әрқилы болғанымен, дауыс үндестігіне, интонациялық ырғаққа негізделеді де, ішкі ұйқасты аракідік сақтайды. Бәрі де іс-қимылды аңғартатын етіс тікпен өріледі...

«Советстан» алты жолдан құрылып, ішкі буын-бунақ қатаң сақталады. Егер өлеңнің ішкі құрылысында ешбір өзгеріс, жаңалық болмаса жол саны мен буын бунақтың мәні аз болар еді. Бірақ бәрі де керісінше «Советстан» 11, 11, 4, 4, 4, 11 буынды шумақтан тұрған да силлабиканың негізгі шарты дұрыс сақталғанымен де, тоникалық интонация анық сезіледі.

1, 2 және 6 жолдар бунақтап айтуды қажет етсе 3, 4, 5 жолдар міндетті түрде нәшпен бөлшектеуді, тақтап айтуды талап етеді. Демек интонациялық принцип өлеңнің өн бойына емес, тек белгілі бір жолдарына (3, 4, 5) дарып, екпінді ырғақ пайда болады. Ішкі ұйқастың да атқарып тұрған ролі зор. Бунақтар әр жолды тұрақты буынмен беріледі де, дауыс ырғағына әрқашан екпін түсіріп, экспрессияны күшейтеді. Сонда бүкіл өлең шумағына динамика еніп, қимыл-әрекет өзінен-өз пайда болады.

Айда, отарба, (күш аямай) айдап бақ, (11) а

Дөңгелегің (зырылдасын), тақ-тақ-тақ! (11) а

Шаңқан жарық, (4) б

Шамға қарық, (4) б

Болсын халық (4) б

Электр жақ (тынбай айда) жол ұзақ. (11) а

«Советстан» өлең өрнегіне интонация ортақ қазық болып, әрқилы лептердің бәрін өзіне бағындырады, адуынды тірлікті жаңа леппен жырлауға мүмкіндік беретін өрнекке айналады.

«Қазақ поэзиясының мазмұнына революция жасаған Сәкен дәл осындай революцияны оның лексикасы мен түріне де жасады. Оған көп мысалдың біреуі — «Советстан» поэмасы» — деп түйген С. Мұқанов пікіріне қосылмасқа болмайды.

Сонымен «Советстан» — қазақтың силлабикалық өлең жүйесіне тоникалық элементтерді молынан енгізуге болатындығын әбден дәлелдеген туынды. Қазіргі қазақ поэзиясына осы жаңалық әбден сіңісіп кетті.

Сәкен өлеңді ойға құру, ақ өлеңге іш тарту, мазмұнды түрмен ашу, беру сияқты ізденістерді өрістете келіп сылқым сылдыры, ойнақы өрнегі бар «Сыр сандықты» дүниеге әкелді.

Сыр сандықты ашып қара, (8)

Ашып қара, сырласым (7).

Сым пернені басып қара, (8)

Басып қара, жырласым. (7).

Өлеңді дөңгелектіре өрнектеу де қазақ поэзиясы үшін тың жаңалық болумен қатар, осы шырқ айналған сөздердің сазы көңіл қошын тез тауып, еріксіз би билеткендей. Шағыс ұйқаспен жазылуы да өлеңнің инверсиясын күшейтіп, динамикасын ойнақы еткен. Сәкеннің мәнді ізденістері осындай сәтті түрлерге жеткізіп, халықтың эстетикалық талғамын қалыптастыруға жәрдемін тигізді. «Советстан» мен «Сыр сандыққа» еліктеушілер өте көп болды.

Жаңашылдығын жұрт әбден танып, мойындаған шақта Сәкен эксперимент — тәжірибені күшейтті. Жаңа түр қушылыққа салынған кезі де болды. Жаңа өмірдің келбетін жасау қажет деген ұран белең алған шақта дыбыс қуу, қимылды күшейту, екпіндету тенденциясы өлеңнің мазмұнына да, көркіне де кесірін тигізіп, поэзиялық қасиеттен жұрдай еткен кезі де бар. Бүгінгі күннің көркін ұрандата жырлау, плакатқа айналдыру, рапорттау қажет деп сырт көрініске табынғанда тасырлаған дыбыстар қаптап, қара дүрсіндік етек алған кезі де жоқ емес. Оның үстіне Маяковский болу тенденциясы да көп ақынның көңіліне ұялай бастаған шақта ішкі заңдылық қатаң сақталмай, силлабика жүйесі тас-талқан болып, өлеңдік қасиеттен жұрдай бола бастады.

Ала

ту —

жасыл,

ақ.

Қалш-

құлш,

тағы

тақ.

Юд —

Дут —

Кол —

Чак —

деген қисынсыздықтар көп ақынның қолынан шығып, поэзияны құлдыратты.

Өлең өрнегіне жаңалық енгізу үшін қанша ақындық күш-қуат, шабыт керегін ешкім есептен шығарған жоқ, ал ақындықты күн көрістің амалына айналдырып, әр жолдан тиын санап, күшене ұйқастырғандардың қолынан келмейтіні өзінен-өзі түсінікті. Жаңалық енгізу үшін өз күшіне сенумен қатар сөз құдыретін, образ жасау амалын игеру шарт. Құдай берген қабілетті кезінде, ең бір қажетті шағында шамырқана пайдаланып, ел-жұрттың көкейіндегіні айта білу, бейнемен көрсете білу, сезіміне әсер етіп жан серігіне айнала білу ақынның ғана қолынан келеді.

Замана қып-қызыл саясат дауылына кезіккен тұста Сәкен де дәуір талабын орындады, тіпті мұрындық болған кезі де аз емес, өйткені ол жаңа заманның жаршысы, ұраншысы ғана болып қоймай, оны орнықтыру үшін серке болу міндеті өзіне жүктелгенін сезді. Сондықтан өзгеден гөрі екпіндірек қимылдағаны және соның бәрін қалтқысыз атқаруға еш ойланбай жан салғаны Сәкен жайлы зерттеулердің бәрінде толық және жан-жақты айтылып, жазылғаны көпшілікке мәлім. Сол себепті Сәкеннің азаматтық, әсіресе саяси лирикасына талдау жасамай-ақ, социалистік реализм әдебиеті деген құбылысқа назар аударар кеткен орынды.

Қоғамдық сананың мәнді түрі болып табылатын өнер мен әдебиет идеологияның сойылын соғуға тиісті болды. Тек кедей-кепшікке ұнайтын, солар түсінетін шығармалар беруге міндетті болды. Алып қызыл империяның адамдары мен қайраткерлері бір арнада пікір айтып, яғни таптық көзқарастың төңірегінде шыр айналды. Міне, осы тұста социалистік реализм теориясы тұжырымдалды да, дүниенің бәрін бір қалыпқа соқтыратын болды. Әуелгі кезде мұның жөн-жосығы бары, мәдениет саласынан артта қалғандардың тезірек ұғынуына, түсінуіне қолайлылығы есте тұтылғанмен, кейіннен мүлде керіп кетті, о жарлыққа салынды, бұлтартпайтын догмаға айналды. Оған мойын ұсынбағандар қашты, пысты, абақтымен аяқталды, сондықтан зордың күшімен мойындағандар да көп болды. «Аллаңнан ойбайым тыныш» дегендер табылды.

Сәкен осы идеологияның туған сәтінен араласқандықтан да оның бар жақсылығын да, жамандығын да көзімен көрді, қолымен ұстады. Әуелінде романтикалық леппен «Кел, жігіттер, болыңдар ер, кедей-кепшікке бақытты заман орнатып берейік» деген ұранның туын қазақ әдебиетінде алғаш көтеріп, біраз екпіндеді. Асау тұлпармен қазақ даласына жар салды. Мынадай адуынды заманға тұлпар қол болмайтынын сезген соң қара айғыр-паровозға, поезға, экспреске көшті. Олардың екпінді күшіне елігіп, «Социалистанды» орнатуға шақырды. Сөз бен істің біртіндеп алшақтай бастағанын сезгенде, зымыраған «Отарба терезесінен» қарап, бәрі де көңілдегідей, ойлағандай болмай жатқанын көріп «Сыр сандық», «Жұмсақ вагонда», «Аққудың айырылуын», «Лашын» хикаясын жазды.

Осы тұста Сәкеннен басқа бірде бір ақын-жазушы тұяқ серпуге жарамай, орнап жатқан завод-фабрика, колхоз-совхозды, нефтістан мен көмір коммунизмді жырға қосып, социалистік мадақ дастандарды қоздатты. Рапорт үстіне мәлімет-ақпар, өлең очерктер қаптады. 1932 жылы аштық апаты асқынған тұста ел басқарады-ау, халықты мұратқа жеткізеді-ау деген ақылды да арлы азаматтардың азғындық жолға түсіп, рухани қарсылықтың шетін көрсете бастағанын Сәкен «Біздің тұрмыс» атты сатиралық-порнографиялық романымен көрсетуге тырысты. «Қазақстанда 29 жылдан бері біздей адамға іс істеуге қиын болған жоқ па?! Сонсын осындайға берілмегенде қайтерсің» деп ақталмақ болғаны, тіпті тақымадап қоймаған партия адамына Аян-Сәкен «төңкерістің, социализмнің, дұшпаны бола алмайтынымды өзің де жақсы білуің керек! Орталық партия комитеті қазіргі Қазақстан жайын біліп отырған жоқ. Мұндағы озырғандар мағлұмат беріп отырған жоқ. Ал біз тәрізділер білдіре алмайды: өйткені біз сияқтылардың білдіруге батырлықтары жетпейді. Ал жоғарғы іс басындағылар білдіруге қорқады. Жылы орнымыздан айрылып қалмасақ екен деп бұғады. Ылғи жетіскеннен басқа ешбір кемшілігіміз жоқ деп сөйлейсіңдер. Әсіресе саған таң қалам. Сен жазушы-ақын емессің бе? Кемшілікті айтпай, ауыр халді көрмей, ылғи «жасасын» деп заулай бердің ақыры совет үкіметіне, партияның жолына дұрыс бола ма?» (5.270) деген Сәкен толғаулары, жан сыры сол қырғын аштық жүріп жатқан кезде жазылып, 1932 жылы «Әдебиет майданы» журналында жарияланып та жатты.

Осы романда дұрыстап назар аударуға сол кезде де, Сәкен ақталғаннан кейін де мұрсатымыз болмады. Өйткені социалистік реализм принципіне дәл келмеуі «порнография» арқылы қарсылық жасамайды деп түсінуіміз кедергі болды.

Көркем шығарма арқылы суреттелген шындықты, Сәкеннің азаматтық ерлігін тануға мән бермедік. Әйтпесе «Аян крайкомға Голощекинге жолықпақ болып барып еді. «Сыпатаевтармен сөйлес» деп қабылдамады. Голощекиннің бөлмесінен шығып келе жатып Аян ішінен «Жүні түскен қияли қарт бура!» деді. Сыпатаевтың қолынан ештеңе келмейтінін, пәлен жерге бар, сөйлес деп қағаз беретінін ойлап тұрғанда, қасынан өтіп бара жатқан қазақ трубка сорғылап барады екен. Бұл да Голощекин секілденіп, Сталиннің трубкасына ғана еліктейді» деді ішінен.

Ешбір ақын-жазушы тұяқ серіппей жатқанда Сәкеннің «Біздің тұрмыс» романындағы перделі шындықты публицистикалық «Қызыл ат» поэмасына айналдыруы әбден заңды еді. Ал бұл поэманы сол кездегі қызыл көздердің қалай талағаны, Сәкенді кеңес әдебиетінен қуып шығарып, одақтас деп қана табуға себепкер болғаны, кешегі «угодничествосын, сарыуайымын ұмыта алмай жүрген ақын» екендігін әлсін-әлі ескертіп отыруға да «социалистік реализмнің» шапағаты тиген болатын.

Солай бола тұрса да, қазақ әдебиетінде социалистік реализмнің орнығуына мұрындық болған. Сәкенді одан бөліп ала алмаймыз. Оның табысына да, кеміне де Сәкен елден бұрын жауапкер. Социалистік реализмнің қазанында қайнап піскендігін тасада қалдыруға болмайды.

Сонда социалистік реализмнің принциптерін сынағанда, оның орнығуына себепкер болған дарындардан безінуіміз керек пе? Жоқ, жоқ, мың рет жоқ. Бұл әдеби дамудың бір кезеңі, сондықтан оның артықшылығын да, кемшілігін де ашық айтып, әдебиет тарихынан классицизм, романтизм, сыншыл реализм сияқты ағым-бағыт болып тиісті орнын алуға, саралқа түсуге тиіс. Бұл бағыттың ұлы да кемеңгер дарындары болғандығы тасада қалмауы керек. М. Әуезов сияқты бұралаң жүріп қосылғандар ғана емес. Сәкен, Сәбит сынды тура жолмен ойланбай тартып әдебиетімізді өрге сүйрелеген, сөйтіп жүргенде артық-кем сілтеген дарындардың бәрі де өздерінің қосқан үлесіне қарай тарихтан орын алары

сөзсіз. Солардың ішінде айрықша жарқырап көрінер өр тұлға Сәкен екені даусыз. Сондықтан оны күні кеше ғана арыстарымызға көрсеткеніміздей жұлмалап, бұрмалап, жүдетіп жүрмейік, қателікке қайтадан ұрынып қалмайық. Сәкен дарыны осылай толғануды талап етеді, өйткені ол ешкімнен жеңілдік сұрамайтын, күтпейтін, кескін-келбеті, мінез-қылығы айқын ақындық.

Сәкенді саясат үшін құрбан етуге жібермейтін ақындығын айтқан уақытта қазақ сөзінің құдіретін мейлінше сезе білгенін, үлкен образ, жарқын бейне жасағандығын, талай көркем шығармалар бергендігін жадымыздан шығарып алсақ, эстетикалық таным-біліктің бишаралығы ғана емес, ұлттық қасірет болар еді. Сәкен қазақ сөзін, көркемдік талғамын еркін меңгерген, сезім сырын, көрікті сөз бояуын айрықша сезе білген дарын екендігін құнды шығармаларында, жан сырларында көрсете білген суреткер.

Сәкеннің ақындық жаны мен жанары табиғаттың әр құбылысынан өзіне ғана лайық, түр-көрік, бейне-перне табады. Оны суреттеп беруге ақынның сөз бояуы еркін жетеді.

Қиырсыздың қиырына жетейік,
Өлшеуі жоқ көк мұхиттан өтейік.
Аспандағы алыс қызыл жұлдызды
Жерге әкеліп, жердің көркі етейік.
Қара жерден аспан асып ұшайық,
Жерді, аспанды біріктіріп құшайық.
Аспан, жерді қуыршақтай қапсырып,
Алып қолға ырғап-шайқап қысайық,—

дегендегі бейнелі образдар жылдар іздеп табар олжа емес пе? Аспандағы қызыл жұлдызды жердің сәніне айналдыру ниетінің өзі қандай өрелі болса, жер мен көкті қуыршақтай ойнатудың өзі сөз құдіретін меңгергендіктің ұлы көрінісі. Мұндай ақындықтың інжу-маржандарын Сәкеннен көп табамыз, өйткені ол, Ғабит Мүсірепов айтқандай, «тұла бойы тұнған ақын. Сәкеннің кескініне қарап, оның ақын екендігіне сенетін едік» деуі әшейінгі табыну емес. Сондықтан Сәкен сынды ақындарымыздың абыройын ел алдында асқақтата беру бізге парыз. Басқа қасиеттері ақындығын аңғарландыратын, кемеңгер азаматтығын аспандататын әшекейі ғана.

Осы уақытқа шейін Сәкен шығармаларының таңдамалысы да, толық жинағы да хронологиялық жүйемен басылып келді. Сәкеннің өзі жариялаған кітаптар мен жинақтар біріне бірі жалғасып және көбіне көп саясат жағына көбірек назар аударылып басылды. Басқаша жүйелеуге дәтіміз бармады. Өйткені «Сәкен Сейфуллин — қазақ совет әдебиетінің негізін қалаушы, көшбасшы» деген тұжырымның құдіреті жақсыны да, жаманды да талғамай жұта беруге бастаған болатын. Уақыт талабы, замана тілегі солай болған-ды.

Кеңес өкіметі бүгін жоқ, қатаң да қытымыр коммунистік идеология өзінің пәрменділігінен айрылды. Солар арқылы Сәкенді бір жақты тану, ардақтау орынды болмақ емес және ол шын ғылыми жол да болып табылмайды. Сәкен айтқан, жазған ой-пікірлерді, жариялаған шығармаларды рет жөніне қарай талдап, осы жолы оның шын мәніндегі бас әріппен жазылатын Ақындығына лайық жинақ құрастыру қажет екендігін айқын сезіп отырмыз. Бұрын толғаусыз уақыт жүйесімен араластыра беріліп келген өлеңдерін енді мүшелеп, үйірлеп бермекпіз. Сәкеннің «саясатшыл» өлеңдерінен де қашпаймыз, бірақ оларды «шешуші көрсеткіш» ретінде пайдаланудан аулақпыз. Өмірдің өзі сияқты ала-құласын, жүйрік-шабанын араластырып, шын ақындығын көрсетпекпіз.

Мүмкіндігінше, Сәкеннің ақындық бетін айқындай түсетін, жан сырын оқушы алдына жайып салатын, көрген-білгенін бейнелі сөз бояуымен жарқыратып көрсететін өлеңдерін топтастыра беру қажет деп білдік. Оны лириканың табиғат, көңіл-күй, махаббат, саяси-азаматтық түр-жігі деп айрықша жіліктей, таңдамай, ақындық өнерпаздықтың өсіп-жетілу жолдары арқылы іштей аңғарылып жатуын қаладық. Осы жолы оқушы қауым таныс-бейтаныс Сәкенге кезігер деп ойлаймыз. Және «мата атымен бөз өткізу» үшін емес, ақындықтың шын «Көкшетау — Оқжетпесін» көріп-білсін, ардақтап құрметтесін, мақтан тұтсын деген мақсатпен ұсынып отырмыз.

Тұрсынбек Кәкішев,
профессор.

КӨКШЕТАУ

(дастан)

Арқаның кербез сұлу Көкшетауы,
Дамылсыз сұлу бетін жуған жауын.
Жан-жақтан ертелі-кеш бұлттар келіп,
Жүреді біліп кетіп есен-сауын.

Сексен көл Көкшетаудың саясында,
Әрқайсы алтын кесе аясында,
Ауасы дертке дауа, жұпар исі,
Көкірек қанша жұтса, тоясың ба?

Ырғалған көкке бойлап қарағайы,
Қасында көк желекті әппақ қайың,
Жібектей желмен шарпып төңіректі,
Балқытып мас қылады иіс майы.

Қарағай биік шыңды қиялаған,
Еш адам оны барып қия алмаған,
Шаңқылдап тау жанғыртып, шыңға қонып,
Жалғыз-ақ көк қаршыға ұялаған.

Басына атсаң-дағы оғың жетпес.
Көкпенкөк шың басынан мұнар кетпес,
Бір жұтсаң Көкшетаудың жұпарынан
Өлгенше көкірегіңнен құмар кетпес.)

Сары алтын Көкшетаудың ерте-кеші,
Тау мен күн сүйіскендей еркелесіп,
Суретті шежіресі өткен күннің,
Сілекей ағызады ертегісі.

Талай сыр ертегіні ел айтады,
Ызындап таудан соққан жел айтады.
Сырласып сыбырласқан жапырақтар
Күндіз-түн күңіренген көл айтады.

Толғанып төмен қарап шал айтады,
Тамсанып-таңырқанып бала айтады.
Тау-тасты тұнжыраған куә қылып,
От басы қатын-қалаш — бәрі айтады.

Ертегі болмаса да хатта қалған,
Аузында шежіренің қартта қалған.
Қарттардың баян қылған әңгімесін
Есіткен кейінгілер жаттап алған.

Жеке батыр

Болыпты баяғыда Жеке батыр...
Тау бағып жатады екен тігіп шатыр.
Бір күні карауылда қалғып кетіп,
Сол батыр¹ бүгінгеше ұйқтап жатыр.

Сол батыр осы күні бір үлкен тау,
Көз жұмған көкке қарап сыры үлкен та
«Ұйқтаған батыр» дейді таудың атын,
Адамша көлбеп жатқан қыры үлкен та.

Батырдың қырыққа таяу келген жасы,
Денесі биік жота, таудай басы,
Сақалы төсін жапқан, қыр мұрынды,
Киюлі баста жатыр дулығасы.

Бурабай

Тағы бір ақбас бура — емес атан,
Жүріпті Көкшетауды қылып Отан.
Мұны да «көзі көрген» қарт айтады,
Тыңдаған әлеуметке алқа-қотан.

Тағы екен жанға ұстатпай жүрген қашып,
Күркіреп тұрады екен көбік шашып,

Ұйқтаған батыр (Спящий рыцарь) деген жота бар.

Бір көлді мекен қылып күнде келіп,
Су ішіп кетеді екен алшаң басып.

Дүниеде әрбір бөлек жердің аты,
Себеппен қойған бәрі елдің аты;
Бурабай атаныпты содан бері
Ақ бура мекен қылған көлдің аты.

Мөп-мөлдір Бурабайдың суы күміс,
Көргенде шаршаған жан алар тыныс.
Мінбелеп қоршалаған шымылдықтай,
Қарағай, қайың менен қалың жыныс.

Ақ көбік көпіреді күміс судан,
Сан сұлу сол көбікпен бетін жуған;
Көл басы бірде тыныш, бірде у-шу,
Әңгіме сансыз сырлы ертек туған.

Ақ бура көп жыл тауды қылған мекен,
«Бір үлкен іс боларда сезеді екен».
Ол істі елге айтқандай маңайдағы,
Бақсыдай тауды азынап кезеді екен...

Шабысып бірін-бірі ел қуар болса,
Не өлмек, не бір батыр туар болса,
Немесе бір апатқа ел ұшырап,
Кәрі-жас бетін жаспен жуар болса.

Бақсыдай бура азынап жүреді екен,
Мал шулап, иттер ұлып үреді екен.
Қалың ел маңайдағы құрбан шалып,
→ Құлақты алдағы іске түреді екен.

Қара бұлт тауды төніп басады екен,
Күркіреп жерге зарын шашады екен.
Аспаннан қып-қызыл от жерге шашып,
Таудағы аң пана таппай сасады екен.

Білген соң бураның бұл қасиетін,
Үлкеннің кіші тыңдап өсиетін.
Түнеріп таулы бұлттай күрілдеген
Бураға болмапты енді жұрт тиетін.

Баласы Абылайдың Қасым төре,
Жасынан сотқарлығы басым төре,

Бір күні тау ішінде келе жатты
Өзіндей бір топ жігіт қасында ере.

Бәрінің асынғаны қару-жарақ,
Соқтыққан өңкей сотқар жалақ-жалақ.
Найзамен неше түрлі ат үстінде
Ойын ғып келе жатқан көлді жанап.

Тастарды, ағаштарды қылып қарақ,
Ысқыртып келе жатқан өткір садақ.
Бураны Қасым төре сөз қылыпты,
Кез келсе, атпақ болып төстен қадап.

Қасым хан туғаннан-ақ қанға құмар,
Дірілдеп өліп күткен жанға құмар.
Анадан қан уыстап туған мұндар,
Қан ұрттап жүрсе ғана көңлі тынар.

Сол кезде шыға кепті ақбас бура,
Жап-жалбыр үстін басқан әппак шуда.
Қасым хан тұра қалып ақ бураны,
Шіреніп атып сапты нақтап тура.

Өкіріп ақбас бура көбік шашып,
Шиқылдап тісі қайрап, аузын ашып,
Қасымды бір айналып бура-қотан,
Қан ағып кеткен тулап таудан асып.

Бақсыдай сарнап бура тауды кезген,
Күңгіреніп мекенінен енді безген.
Ел естіп хан ұлының бұл жұмысын
Зор іске ұшырарын бәрі сезген.

Жоқ болып ақбас бура көп күн өткен,
(Қасымның қан қолынан қаза жеткен.)
Бір күні таудай болып шөгіп жатқан
Бураны «көреді» жұрт өткен, кеткен.

Құбылаға басын беріп шөгіп жатқан,
Көк мұнар қалың ойға шомып жатқан,
Ақ бура қабақтарын қарс жауып,
Қозғалмай мәңгі жатып тас боп қатқан.

Ақ бура таудың тағы түйесі деп,
О-дағы қасиетті бір иесі деп,

Тұқымы сотқар ханның онбағаны,
Жұрт айтад «сол түйенің киесі» деп.

Бұл іске Бурабайдың көлі куә,
Қасымның қалған жұрты, көңіл куә,
Бураша шөгіп жатқан мұнар тау мен
Ызындап таудың соққан желі куә...

Оқжетпес

Көк торғын Көкшетауды мұнар басқан,
Бастары көкке бойлап бұлттан асқан.
Бір шың бар етегінде тіп-тік найза
Адамзат жасағандай күйған тастан.

Сүп-сүйір бейне найза шың, күз, биік,
Төбесі кейде тұрар бұлтқа тиіп.
Қарасаң етегінен шың басына,
Тақияң жерге түсер тұрған киіп.

Тіп-тік шың көкке қарай кеткен бойлап,
Тұрғандай таусылмайтын бір ой ойлап.
Жалғыз-ақ шың басында ноқаттай боп,
Күйкылжып қалықтайды бүркіті ойнап.

Басына атсаң-дағы оғың жетпес,
Иіліп ешбір тауға тәжім етпес,
Сол шыңға жан шықпаған ұя салып,
Шаңқылдап қаршыға мен бүркіт кетпес.

Осы шың Бурабайдың жағасында,
Күнбатыс тауға кірген сағасында
Орта жүз хан Абылай заманында,
Айтарлық бір іс бопты тағы осында...

Ертегі толып жатыр өткен-кеткен;
Өтірік-шынды әңгіме бізге жеткен.
Әйтеуір ырасы сол: Көкшетауды,
Ел шапқыш хан Абылай мекен еткен.

Біреулер батыр мен би, ханды мақтап,
Бұрынғы надан, шірік заңды мақтап,
Сарнайды, жыр қылады сөзін сырлап,
Бақсыдай жын шақырған сандырақтап.

Тартынбай қан төккенді батыр деген,
«Бір өзі жүз кісіге татыр» деген.
Зиянсыз момындарды шаруа баққан,
«Қолынан түк келмейтін қатын» деген.

«Хан» деген жерге тамған қанға құмар,
Дірілдеп өлім күткен жаңға құмар;
Жазықсыз бейпіл жатқан елді шауып,
Типыл ғып жер күңгіренткен даңға құмар.

«Би» деген сөз қуғандар арам тамақ,
Бәсеке бір-бірінен алған сабақ;
Ел жайын терең ойлап піше алмаған,
Сөз біткен қимылымен қас пен қабақ.

Көп тындап, көп тексердім осындайды,
Мақтарлық қылық, мінез табылмайды.
Оқушы оқып өзі баға берер
Өлеңге костым мен де Абылайды.

Абылай орда қылған Көкше тауын,
«Аударған қонысынан талай жауын»,
Бір жылы, жаздыгүні, қалмақ елін
Шаппақ боп қол жиыпты айтып сауын.

Қазақ пен қалмақ көрші заман болған,
Жылы жоқ шабысудан аман болған;
Қара күш сотқарлықпен ел бастаған,
Екі ел де аң тәрізді надан болған.

Жөнелді ханның қолы жынша шұбай;
Егей төс, мінгендері ығай, сығай.
Тыныш елге батырсынып шеру тартты,
Лек-лек боп қосындасып ыңғай сыбай

Сайланып шыққан ірік өңкей кегей;
Сайласып мінгендері ылғи егей.
Асынып жарақтарын құнтысып,
Аттарын тұқыртады, шіреп шегей.

Шұбырып ханның қолы жүріп кетті;
Жылыдай қан ұрттауға барып бетті.
Жол жүріп бірнеше күн шеру тартып,
Қалмаққа бейбіт жатқан келіп жетті.

Атының құйрығы мен жалын түйіп,
Бәрі де көйлектерін сырттан киіп,
Қалмақтың ордасына үрпек баста
Көк найза, дабыл қағып, қалды тиіп.

Ат қойды қалың әскер андағайлап,
Дүрсілі жер қозғалтып «Абылайлап».
Тыныш жатқан қалмақ елі қас қаққанша
У-шу бои шаң астында қалды ойбайлап.

Біреулер ысқыртады садақты атып,
Біреулер қанды қанжар жалақтатып,
Біреулер найзаменен жас баланы,
Іліп ап көтереді салақтатып...

Таптады атпен басып қалмақ елін,
Қан көбік сорғалатып аттын терін.
Олжалап қыз, қатынын атқа өңгеріп,
Бауыздап алдарында еркектерін.

Қасқырдай ырылдайды күшін біліп,
Жарады жүкті әйелді ішін тіліп,
Баласын қанжарменен тілерсектен
Бір сұғып керегеге кетеді іліп.

Тағы да қанды қанжар жалақтатып,
Көздерін жын соққандай алақтатып,
Кез келсе кек сақтар ер басын кесіп,
Байлайды қанжығаға салақтатып...

Әйелдің сұлуы мен жасын сайлап,
Қосақтап бір біріне шашын байлап,
«Олжалап» қойша қағып, қан-қан болып
«Батырлар» шықты қайта топтап айдап...

Жас бала, кемпір-шалды бордай басып,
Аттарын ентелете борбайласып.
Айдалған мал-мүлік пен жас әйелдер,
«Бауырым» дап... шуласады ойбайласып,

Хан қайтты қанға батып, елді шауып,
Шұбыртып ел күңіrentіп, «олжа тауып».
«Осындай шаба берсем» дейді Абылай,—
«Кетерсің бәдем қалмақ өзің де ауып».

Абылай бір жерге кеп аттан қонды,
Сол тұсқа жиып алды қалың қолды.
Ерулеп, желпінісіп қалың әскер
Гүілдеп мошады бір үлкен жонды.

Абылай батырларын алды жиып.
Үлеске олжаларын салды жиып,
Сол жерде бір сұлуға талас болды:
Бере алмай біреуіне бірі қиып.

Қамалап сол сұлуға қарасыпты,
Бәрі де «мен алам» деп таласыпты.
Жолына тұтас байлап мал мен мүлкін,
Сұлуды бір бірінен қаласыпты.

Сұлуды өз көзімен көрмеген соң,
Көркіне көріп баға бермеген соң,
Сұлу деп жұрт айтады мен білмеймін,
Қасына Абылайдың ермеген соң.

Қалмақты шауып-шаншып қайтушылар,
Болмасын бұл сұлуға қайтып құмар?
Сол қыздың көркемдігін айта алмайды.
Бұл істі дәмдендіріп айтушылар.

Сол қыздың он жетіге келген жасы,
Оралған аш беліне қолаң шашы.
Қап-қара қарлығаштың қанатындай
Иілген ақ маңдайда екі қасы.

Аш белі көк шыбықтай солқылдайды,
Қолаң шаш бейне жібек толқындайды.
Батырлар сол сұлуға салыстырған —
Жалғыз-ақ аспандағы Күн мен Айды.

{Қиысқан бұрын талай сан-сипатты;
{Сұлуды бір біріне қиыспапты.
{Жауласып бір қыз үшін қалың әскер
{Дуласып, кең далаға сиыспапты.

Сұңқардың баласындай торға түскен,
Құланның құлынындай орға түскен;
Тұтқын қыз жауларына жаутандайды,
Киіктің лағындай қолға түскен.

Сөзбенен бірін-бірі жеңісе алмай,
Жауласып ынтымаққа келісе алмай;
Аттанды қалың әскер гүжілдесіп,
Сұлуды бір-біріне берісе алмай.

Жеткенше соныменен Көкшетауға,
Алалмай бір бірінен сұрап сауға.
Қалың қол Бурабайдың сағасына
Кеп қонды, бітім қылмақ талас дауға.

Түбектей айнала тау — берік қорған,
Қаптаған тау мен тасты қап-қара орман,
Бурабай жағасында Оқжетпес шын;
Жағалай сол жерге кеп әскер қонған,

Тілдесіп тау мен аспан сүйіседі,
Сәлем қып бұлттар басын иіседі.
Қиырдан келген қаңғып түрлі бұлттар,
Бас қосып тау төсінде түйіседі.

Қалың қол шомылысып күміс суға,
Өздерін, аттарын да шомып жуған.
Тігісіп шатырларын тыныққан соң,
Таласты айналдырды үлкен шуға.

Жаутандап тұтқын қыздар жауларына,
Елеңдеп құлақ салып дауларына;
Бәнде боп қасіретпен қарасады
Матаған қол-аяқта бауларына.

Желбіреп алқа-қотан шатырлары;
Айтысып сұлу үшін жатыр бәрі.
Абылай көк шалғынға кілем төсеп,
Әмірмен жинап алды батырларын.

— Батырлар, бәріңізде олжа толық.
Әмісе оң болғай да біздің жорық.
Жүрмендер жамандасып өкпе сақтап.
Себебі олжадағы бір қыз болып.

Бұл талас түсті менің қарауыма,
Қайтсем де көнесіндер балауыма.
Бәріңді көріп өзі тандау қылсын,
Бұйырдым «тұтқын қыздың қалауына».

Батырлар түрегелді «алдиярлап»,
Тізіліп тұтқын қызға болды бармақ.
Тұтқын қыз кімді тандап қалау қылса,
Сұлуды қатын қылып сол болды алмақ.

Жіберді қызға Абылай «барып кел» деп,
«Немесе өз алдыма алып кел» деп.
«Біреуін батырлардың тандау қылар,
Ұқтырып құлағына салып кел» деп.

Батырлар талас сөзді қойып енді,
Тұрысты тәуекелге буып белді.
Жіберген Абылайдың жігіттері
Ортаға тұтқын қызды алып келді.

Ашаң жүз ақ шабақтап атқан таңдай,
Аш белі көк шыбықша майысқандай.
Үзілген қызғалдақтай өңі солғын,
Қабырғаң көрсең аяп қайысқандай.

Секілді қолға түскен бала киік,
Мергеннің әлсіреткен оғы тиіп.
Күйік пен қасіретін жасыра алмай,
Кеп тұрды хан алдына басын иіп.

Томсарып сұлу тұрды басын иіп,
Жеңіл ме жас басына келген күйік.
Қалмақтың алақандап қанын ішкен,
Қалайша қатын болсын жауын сүйіп?

Абылай тұтқын қызға салды көзін,
Сөйледі, әмір билік айтқан сөзін,
«Жарқыным, өңкей батыр мына тұрған,
Қара да біріне ти тандап өзін».

Батырлар тұрған боймен қалды қатып,
Қадалып тұтқын қызға көзбен атып.
Тулайды жүректері дәйек қылмай,
Таңдар деп сұлу, шіркін, кімді ұнатып!

Бәрінің жүректері аттай тулап,
Жүздері құбылады өңі қурап,
Қалың қол тым-тырыс боп тұрды қарап,
Күледі көл мен ғана орман шулап.

Қыз айтты: «күлдық, тақсыр, төреңізге,—
Тағдырдың салған ісін көреміз де,
Адамды жете байқап сынамасак,
Бір көріп тура баға береміз бе?»

Я, тақсыр, менен таңдау сұратсаңыз,
Бұл істі осылайша ұнатсаңыз,
Таңдайын төреңізге күлдық айтып,
Өнерін батырлардың сынатсаңыз.

«Тиейін садағы ұшқыр мергеніне,
Көзіммен асқандығын көргеніме.
Байланған мына шыңның қақ басына,
Жаулықты атып жығып бергеніне»

Абылай көнді қыздың тілегіне,
Серт болды батырлардың білегіне.
Етектен шың басына көз жіберіп,
Зор күдік кірді әркімнің жүрегіне.

Қыз шешті орамалын беліндегі,—
Бір адам серт қып берген еліндегі...
Сағымдай көз алдынан ағып өтті,
Жас өмір туып өскен жеріндегі.

Жібекпен шайы орамал кестелеген,
Айнала жазуы бар: «есте» деген.
«Егер де айтқан серттен таяр болсан
Мейлің жырт, мейлің өрте, шеш те» деген.

Жұмбақты жазуларға карап алып,
Тастады хан алдына орамалын.
Батырлар қозғалысып шапырласты,
Ентелеп хан мен қызды орап алып.

Абылай түрегелді даусын кернеп,
«Батырлар, бір қызық сын келді міне.
Сөйледі құлжадай боп қолын сермеп.
Мініңдер аттарыңа жылдам ерлеп!»

«Ыңғайлы бір он жігіт сайлансын тез!
Орамал шың басына байлансын тез!
Садақ пен құлаш сынар кезі келді.
Серіппен садақ оғы қайралсын тез!...»

Он жігіт белге байлап арқан жіпті,
Мысықша өрмелесіп шыңға шықты.
Байланған серт орамал найза ағашты
Ырғалтып шың басына әрең тікті.

Батырлар даярланып баптанысты,
Белсеніп оңтайланып аттанысты.
Шіреніп үзеңгісін сықырлатып,
Айтулы жерге шығып саптанысты.

Қалың қол гуілдейді анталасқан,
Бәсеке бір қыз үшін тайталасқан.
Бір тасқа топ жанында қыз да шықты.
Тартыстың себепкері жан таласқан.

Кей батыр ойқастайды оғын сайлап,
Кей батыр безейді оғын өткір қайрап.
Шындағы орамалды оқпен ілу,
Әркімнің тілегені «я, құдайлап».

Орамал желбірейді қойған байлап...
Абылай: «атындар» — деп шықты айғайлап.
Батырлар шіренісіп тізбектеліп,
Тартысты садақтарын «Абылайлап».

Дүрілдеп садақ оғы ысқырады,
Ойқастап аттары ойнап пысқырады.
Ысқынып жолбарыстай күшін өлшеп,
Батырлар садаққа оғын қыстырады.

Әуені ысқыртады атқан садақ,
Қыз да тұр тас басында көзін қадап;
Етектен шыңға қарай көкті жарып,
Әндетіп тасқа тиген оқты санап.

Қарасып қалың әскер тұрды анталап,
Әркімнің шыңға ысқыртқан оғын санап;
Қызыққан жас сұлуға дәмеліден
Қалмады оқ атпаған бір жан қарап.

Атқан оқ тасқа тиіп жарқылдайды,
Шында ойнап бала бүркіт шаңқылдайды.
Оқтарын орамалға жеткізе алмай,
Батырлар біраздан соң қарқындайды.

Шіреніп садақтарын шыңға кезеп,
Сығалап орамалға оғын безеп,
Дағдарды оғын ешкім жеткізе алмай,
Ысқыртып садақтарын кезек-кезек.

Ешқайсы сыннан сүйтіп өтпеген соң,
Қыз қайтсін «өзің таңдау ет» деген соң.
«Оқжетпес» деген атақ алыпты шын,
Атқан оқ нақ басына жетпеген соң.

Бой жазу¹

Күй шіркін кейде серпіп қылаңдайды,
Кейде пәс, кейде сейдін, сылаңдайды.
Кейде жай кібіртіктеп, ақсай жылжып,
Кейде ырғып, ақ түлкіше бұлаңдайды.

Сұлуша кейде әсемдеп бұрандайды,
Мәетекше кейде мешел тырандайды.
Кермеге байласан да жерді тарпып,
Тұлпарша кейде шапшып тұралмайды.

Күй шіркін әуел құлаш салған еді,
Шалықтап өрттей жүйткіп жанған еді.
Дестелеп Көкшетаудың ертегісін,
Тізбектеп біраз жыр ғып алған еді.

Әйткенмен шіркін жүйрік талған еді,
Қарқыннан біраздан соң таңған еді.
«Оқжетпес» ертегісін бітіргенде,
Үзіліп жыр тізбегі қалған еді.

Бас жағы бұл ертектің жазылғалы,
Әңгіме белуардан қазылғалы,
Екі-үш жыл болса-дағы,— кейінгісін
Жазуға қалам алдым қазір ғана...

Қалмақ қызы

Жұмбақтас

Батырлар апырақтап, зорланысып,
Қамалды қалың әскер қорланысып.

¹ Бас жағы ертерек жазылып, аяғын жазғанша арасына 3 жыл үсіп кеткен, Сәкен соны ескертеді.

Өрлігін кербез шыңның енді байқап,
Үндемей хан да тұрды зор намыс қып.

Тұрды да тас басында қалмақ қызы,
Таласып қалың әскер алмақ қызы:
«Я, тақсыр, үшке шейін бәйгі қылам,
Өзіңіз қойғаннан соң тандатқызып.

Бірінші сыннан адам өтпей тұр ғой.
Ешкімнің оғы шыңға жетпей тұр ғой.
Мінеки көріп тұрсыз оқ атуға,
Еш батыр енді талап етпей тұр ғой.

Енді екі бәйгі тігіп қарайын да,
Көрейін не жазу бар талайымда.
Үш сынның екеуінен озған ерді,
Сыныма толған ер деп қалайын да...»

Ойқастап қызға Абылай жақын келді,
Ұнатып қыздың сөзін мақұл көрді.
Жарқын, енді бәйгің қолдан келмес
Іс болып жүрмесін деп ақыл берді.

Қалың қол тұрды қоршап анталасып,
Лепірген қарқындарын біраз басып.
Қамалға шауып қайтып кеп тұрғандай,
Жауменен жағалаасып, жанталасып.

Күлімдеп алтын күн мен биік аспан,
Қарасып айна көлге жымындасқан.
Күледі айнала тау, қалың орман,
Тек қана үн шықпайды тұйық тастан.

Қаз бенен аққу көлде қаңқылдайды,
Шарықтап, бала бүркіт шаңқылдайды.
Құбылған құстардың ән, күйлерімен,
Жаңғыртып тау мен орман саңқылдайды.

Қалықтап қара бүркіт көкті шарлап,
Шарықтап айналады тауды барлап,
Шаңқылдап құздан құлап көк қаршыға,
Түйілер атқан оқтай төмен зарлап.

Батырлар айнала тұр тас қасында,
Алғандай бір-бір сұлу бас-басына.

Бәйгіге бірі қалмай түспек тағы —
Абылай бәсекенің бас-қасында.

Жауының елін шапқан ортасында,
Тапжылмай сұлу да тұр тас басында.
Ұшсын ба... қайтсын енді тұтқын бенде,
Кез болған бәлесі аз ба жас басына?..

Анталап, қамалаған көп жыртқышқа,
Жемтікше оңай өзін тастасын ба!
Зарлаған сөз өтпейтін топастарға.
Жалынып жылап ылғи қақсасын ба?..

Қыз айтты Абылайдың сөзін тындап.
«Я, тақсыр, біздікі тек мойын сұнбақ:
Екінші бәйге оп-оңай, күш сынасу,
Онан соң үшіншісі: жеңіл жұмбақ.

Өлшенсін осы тасқа мың қадам жері,
Жарыссын сол арадан дәмелілер,
Төрт адам жүгі болсын жарысқанда, —
Болмасын бекер еркек босқа арам тер.

Таппадым жеңіл бәйге бұдан басқа,
Сол ғана озған болар бұл таласта.
Қөтеріп төрт кісіні жүгіріп кеп,
Кім бұрын алып шықса мына тасқа».

Абылай батырларға: серпілі.. деді.
«Жаяу түс, бар дәмелің желпін» деді.
«Бәйгелік жер мөлшерле...» дегеннен соң
Жүгіріп, даяршылар елпілдеді.

Батырлар дабырласып аттан түсті.
Қалың қол тамаша етті «қызық істі».
Армансыз тоқайласқан жаумен емес,
Сынаспақ болды өзі ара қара күшті.

Абылай ат үстінде күпілдейді,
Ойқтастап, қоразданып дікілдейді.
Лепірген апырақтап батырлардың,
Күпті боп жүректері лүпілдейді.

Абылай асықтырып дігерледі...
Батырлар аттарын тез шідерледі.

Күшіне бекем сенген дәмелілер,
Алшандап білектерін жігерледі.

Бой тартып кейбіреулер енді бұқты,
Алшандап кейбіреулер алға шықты.
Балтыр мен білектерін жалаңаштап,
Шайқалып іріктелді, қырық-ақ мықты.

Көк құрыш бұлшық балтыр білектері...
Тулайды дүрсіл қағып жүректері.
Майданда сыннан озып сұлуды алу, —
Қазіргі әрқайсының тілектері.

Көркем қыз даурықтырды қалың қолды,
Бәйгеден келер екен қандай жолды?
Жамырап, реттеніп сыбырласып,
Жарыспақ дәмелілер дайын болды.

Айнала қоршаған тау, орта даң-дұң.
Өлшеді «қыз тасынан» мың қадамды.
Жөнелді балуандар алшаң басып,
Әрқайсы ертіп алып төрт адамды.

Қырық батыр аяндады тайталаса
Желіккен әскер ду-ду, анталаса.
Қасында шатырлардың матаудағы,
Банадан тұтқын күндер «таң-тамаша»...

Тұрған жұрт көруге асық істің артын,
Бәрі де тамашалап қыздың шартын.
Тізіліп балуандар лап жүгірді,
Әрқайсы төрт кісіні үстіне артып...

Жүгіріп кейбіреулер майысады,
Солқылдақ көк темірдей қайысады.
Тайтандап кейбіреулер бос тайлақша,
Құшағын қызға қарап жайысады.

* * *

Қаракшы, — қыз тұрған тас бұл бәйгеге,
Серт қылып, жүгіріскен сын бәйгеге.
Белгілі болмақ жері серт асықтың,
Түскені кімге бүге, кімге шіге.

Тағы да қыз толғанды, даусын кернеп,
Бастады әңгімесін қозғап, тербеп,
Жүйріктей бүктетіліп баурын жазып,
Қөлбендеп, ширатылып құлаш сермеп.

Сарнады сұлу тұрып, даусын қырнап,
Толғады әңгімені әнмен ырғап.
Сыңқылдап, аққу құстай әдемі үнмен,
Нәп-нәзік, қалтыратып шертті жырлап:

«Арқаның бір тауының саласында,
Көк орай, қиырсыз кең даласында,
Сынсыған қалың тоғай, томарлы көл,
Сол нудың құстары көп арасында.

Сол нуда бір құс көрдім кептер деген.
Жыртқыш жоқ оның етін жеп көрмеген.
Қорқады ең ақыры бөктергіден.
Бәрінен жыртқыштардың қорғалайды,—

Кептер құс бір терекке ұялапты.
Еңбекке кептер байғұс тиянақты.
Ақ үрпек кездерінде төрт баласы,
Көріпті қарақұстан қиянатты.

Жыр қылмақ біреу бастан өткергенін,
Жыр қылмақ біреу азды-көп көргенін:
Я, таксыр,

таза тыңдап,

төрелік бер,

Жырлайын, бастан аяқ кептер кебін...»

Қарақұс пен кептер

Тыныштықтан, рақаттан да бірдей жеріп
Бала үшін жердің ыңғай құртын теріп,
Тынымсыз кептер сорлы жүреді екен,
Жем тапса, төрт шақаға әкеп беріп.

Қаңғырған бір қарақұс жемтік іздеп,
Баспалап ұрын кепті оны көріп.
Кептер құс ұясына келген кезде,
Әлгі сұм ұстай апты, аңдып тұрып...

Кептерді, өнері асып, алғансыйды,
Құнжындап, арам шіркін арлансиды.
Қорғансыз аңғал құсты бұғып ұстап,
Мақтанып, қоқиланып, мардамсыйды.

Мұршасыз кептер сорлы бырылдайды,
Тыпырлап қаны шапшып, қырылдайды.
Пәленің шеңгелінде сорлы анасын,
Көре сап төрт балапан шырылдайды.

Шырылдап төрт балапан жыласады,
Ес кетіп ұясынан құласады.
«Бізді же, анамызды қоя бер» деп,
Жалынып, қарақұстан сұрасады.

Қарақұс:

«талайды азат қылдым» дейді.
«Осындай қолға түскен құлдың» дейді.
«Құлашы сұңқардың да жетпей жүрген,
Талайды тыпырлатып жұлдым...» дейді.

«Талайға азаттықты бердім» дейді.
«Ақ жүрек көкті кезген ермін» дейді.
«Дөп келдің, шабытыма» деп күледі —
«Тоймасам өздерінді жермін» дейді.

Мықтымсып мүгедекті жеңгеніне,
Мәз болар, кептерге әлі келгеніне.
Сорлыны босатар ма, топас мұндар,—
Қапыда ілінген соң шеңгеліне...

Қарақұс, кептер, лашын

Еңіреп, төрт балапан шуылдайды,
Қарақұс қоқиланып, жымыңдайды.
Сол кезде аждаһадай көкте ысқырған,
Бірдеме жоғарыдан суылдайды.

Ысқырып, көкті жарып, садақтай боп,
Лақтырған жасыл темір қалақтай боп,
Көктен кеп, көз ашқанша жарқ-жұрқ етті:
Қарақұс жатты кепкен талақтай боп.

Делип қалды лезде шіркін пасық,
Ағызын арам қанын аузын ашып.

Кептерді қоя беріп мыжырайды,—
Әлгіде қодиланған арам сасық.

Көк қанат лашын екен келген шүйіп,
Суылдап жарқ-жұрқ етіп өткен түйіп.
Шулатып балаларын кептерді ұстап,
Отырған қарақұстың мойнын қиып.

Шарықтап тоғай ішін бағады екен,
Жылаған дауысты естіп ағады екен.
Еңіретіп төрт шақаны отырғанда
Желкеден қарақұсты қағады екен.

Кептер мен төрт баласы қалды бұғып,
Қорғалап, қалың шөпке басын тығып.
Терекке қонып лашын, сөз қатқан соң,
Қарасты бас бағысып шөптен шығып..

«Жаулассам, деді лашын,— қасқырдаймын,
Бет алды көрінгенге қас қылмаймын,
Қалтырап тығылмандар,— сендерді мен,
Еңіретіп көздеріңді жас қылмаймын.

Естілді шырылдаған жылауларын,
Еңіресіп көздің жасын бұлауларын.
«Бізді же, анамызға тиме» деген,
Пасықтан зарлап рақым сұрауларын.

Мінеки жауларыңыз жатыр өліп,
Өлгенін отырсындар, көзбен көріп.
Сендерге қас қыла ма жауларыңның.
Желкесін алдарында екі бөліп?»

Отырды бір бұтақта батыр лашын...
Кептер құс шүкірлік қып төкті жасын.
Құтқарған бір ажалдан лашын ердің,
Жылап кеп аяғына ұрды басын.

«Я батыр, жасыл құрыш тұяғыңыз,
Жебелі алмас болат қияғыңыз.
Топайдай түсіресіз белдескенді,
Мүтедек біздей емес сияғыңыз.

Ал тілім емес сізді тұрған мақтап.
Пәледен айырдыңыз бізді сақтап,

Ажалдан құтқардыңыз ғайыптан кеп,
Өтермін мұныңызды қалайша ақтап?..

Жәрдем қып, бүйтіп бізге келгеніңе,
Арман жоқ жауымызды жеңгеніңе,
Боламын төрт баламмен сенің құлың,
Тәк тұрып батыр сенің дегеніңе...»

Төрт бала «ризамыз» деп бас ұрады.
Сөзіне анасының қосылады.
Лашынға құлдық ұрып, шуылдасып,
Ықласын анасынан асырады.

Бес кептер құлдық ұрып қоймаған соң,
Лашынның жауабына тоймаған соң,
Шарт қойды төрт балаға лашын тұрып,
Бұтақта біраз ғана ойлаған соң:

«Төртеуің бір анадан туған егіз,—
Ер екен, екі айтпайтын мынау деңіз.
Ұшқан соң төртеуіңнің ең үлкенің
Балауыз нақ төсіңнен тоят жегіз.

Мінеки, менің қояр жалғыз шартым,—
Алсаңыз ең үлкенің мойныға артып,
Өздерің тілендіңдер құрбандыққа,
Алмаймын уәдені күшпен тартып...»

Тұрғандай лашын шартын ойынсынып,
Бәрі де ризаланды бойын сұнып,
Үлкені балапанның «ризамын» деп,
Ант қылды иіліп кеп мойын сұнып.

Лашын құс: «күтем деді, ұшқаныңды,
Андимын, ұшқаныңша дұшпаныңды.
Деді де қош айтысып жөнелді ұшып,
«Алыстан күтемін — деп — құштарымды...

Бала кептер

Мерзімді соныменен күндер өтті...
Сөз байлап балапан мен лашын кетті.
Құс болды қанат өсіп төрт балапан,
Лашынмен сертті орындар мезгіл жетті.

Судырап жібек жүні гүл-гүл жайнап,
Үшеуі балапанның кеткенде ойнап,
Үлкені отырады жеке қалып,
Тезірек келсе екен деп лашынды ойлап.
Ал қызыл жұпар исі гүл майымен
Судырақ жібек жүнін сылап, майлап
Сыланып, әсемденіп бала кептер,
Отырды лашын ерге өзін сайлап.
Сақтанып бөтен бастақ арам көзден,
Уәде-сертін күтті басын байлап.
Жарқырап көкті кезіп келер-ау деп,
Жыраққа қарап қояр бойлап-бойлап.

Жан-жаққа бала кептер қаранады,
Қомданып жал-құйрығын таранады.
Пәледен кептер сұлу аманында
Лашынды іздеуге енді жаранады.

Бала кептер мен сұңқар

Іздеуге жол-жобасын құрғанынша,
Безеніп көкке құлаш ұрғанынша,
Аспаннан бір ақ сұңқар ағып келіп
Сап етті кептер мойнын бұрғанынша.

Шарықтап кезген сұңқар көкті шарлап,
Орманды жүреді екен о да барлап,
Кептерді жібек жүнді көргеннен соң,
Құмартып ағады екен оқтай зардап.

Сұңқарға кептер байғұс: «арыз» деді.
«Бар еді, мойнымда зор қарыз...» деді.
«Уәде берген едім бір лашынға,
Санаушы ем уәдемді парыз» деді.

Сөйлейді жастан жәбір көргендігін,
Қан ішкіш қарақұстың келгендігін.
Қорғауға жыртқыштардан өзін-өзі,
Қарусыз жаратылған зор кемдігін.
Анасын жемек болған қара сұмның,
Лашынның соққысынан өлгендігін.
Жылаған шақаларға жаны ашып кеп,
Лашын ер, сұмның мойнын бөлгендігін.
Сұңқарға бастан-аяқ баяндайды,

Лашынға қалай уәде бергендігін.
Сөйледі ер көңілді лашын құстың
Қалытқысыз уәдеге сенгендігін.

Я, батыр, ғибрат алып ойласын жұрт,
Сенудің нышанасын жоймасын жұрт.
Мұрсат бер, уәдемді орындайын,
Нануды бір-біріне қоймасын жұрт...

Үлкен сын болып еді жас басыма,
Серт қып ем өтірікке баспасыма.
Қолына берілейін қайтып келіп,
Ант етем сізден енді қашпасыма...

Кептердің сұңқар зарына исінеді.
Лашынның ерлігіне сүйсінеді.
Кептерге тілегінше ерік беріп,
Ең әділ дүниеде бисінеді...

Түнде ұшқан кептер

Мүгедек кептер сорлы, әлсіз зағып,
Болған соң ақ сұңқарға мұңын шағып.
Талақ қып өтірікпен жан сақтауды,
Жөнелді лашынды іздеп қанат қағып.

Қарамай жолдың алыс, жырағына,
Жыныстың қиын соқпай бұрағына,
Жас кептер түн жамылып зырқырады
Лашынның қиырдағы тұрағына.

Түнде ұшып, өзін-өзі ұрламаса,
Көрінбей сұм көздерге зырламаса,
Кептерді күндіз жалғыз жүргізе ме,
Сұңқар да босатпас ед, жырламаса.

Тоғайды кезді заулап, қанат сермеп;
Лашынға ару төстен тоят бермек,
Сонан соң қайтып келіп ақ сұңқарға,
Болашақ салған ісін тағы көрмек.

Айдын көл, судыр қамыс, орман жыныс,
Түнеріп маужырайды түн тым-тырыс.
Ала бұлт аспанда тек ай зырлайды,—
Зырлайды кептер, түнмен алмай тыныс.

Кептер мен жапалақтар

Ұйқының мұнарына шомып батып,
Қара жер түн жамылып, қалған қатып...
Жалғыз-ақ қара түнде жем аулайды
Кейбірі мақұлықтардың, күндіз жатып,

Біреуі сондайлардың жапалақтар,
Жем аңдып, түнделетіп қапалақтар.
Бір жерде тұяғына жем ілінсе,
Қуанып қанаттарын шапалақтар.

Бір екі-үш боз жапалақ жол аңдыған,
Жем үшін тілек тілеп қараңғыдан.
Кептерді бір тоғайда ұстап алды,
Баспа ғып бұтақты бір тораңғыдан.

Қуанып жапалақтар алақайлап,
Кептерді жұлмақ болды талапайлап,
Шұбырып сілекейі үшеуінің,
Кептерді аймалады «балақайлап».

Секіріп жынша күліп сақылдасты,
Сандарын шапалақтап лақылдасты.
Таласып жас кептерге түн ішінде,
Қан толып көздеріне бақылдасты.

Әрқайсы елтіп, санын шапақтайды,
Икемдеп жас кептерді жахаттайды...
Кептер құс өлердегі сөзін айтып,
Жалынып әрқайсына жапақтайды.

Сөйлейді кептер зарлап кемшілігін,
Мүгедек боз торғаймен теңшілігін,
Лашын мен ақ сұңқардың ерлік қылып,
Істеген қандай бұған кеңшілігін.

Кептер құс зар, мұңының бәрін айтты,
Жалынып сауға сұрап зарын айтты.
Сұңқар мен лашын ерге серт қылғанын,
Қалдырмай бастан-аяқ бәрін айтты.
Сұңқардан мұрсат алып түнделетіп,
Лашынға келе жатқан халін айтты.
«Сертімді орындайын тимендер» деп,
Үш «досқа» кептер жылап жалына айтты.

Шыдамай аш бөріше алақтаған,
Тілдері сілекей боп салақтаған,
Мәз болып сақылдаған үш жапалақ,
Түстерін өзгертті енді жалақтаған.

Лашын мен ақ сұңқардың істеріне
Түр кірді, сүйсінгендей түстеріне,
Егілген кептердің көз жасын көріп,
Аяныш кірді елжіреп іштеріне.

Өзара жапалақтар құрды кеңес,
Сөйлесіп, тез келісті қылмады егес.
«Мұны егер жәбірлесек» деді үшеуі,
Ешбір жан бізде намыс, ар бар демес.

Зор қылмыс — жәбірлесе кешілмейтін,
Өмірі қорлық таңба өшілмейтін.
Лағанат қамытындай болар еді,
Мойнынан өле-өлгенше шешілмейтін.

Нәпсіге берілмелік сабыр қылмай,
Бұл ерді босаталық жәбір қылмай,
Лашынның мекеніне жеткізелік,
Қараңғы тоғай ішін дабыр қылмай.

Кептердің бұл жолында былай таман,
Қорқыныш талай жер бар бұдан жаман.
Серттерін орындасын жомарт ерлер,
Шығарып сап қайталық есен-аман...».

Солайша үш жапалақ ақылдасты.
Әлгідей әділдікті мақұлдасты.
Өзгертіп құлықтарын ғапу ет деп,
Кептерге жылы жүзбен жақындасты.

«Қауіпті түнде жүру қара орманда,
Жиналған сан жорықшы бар орманда,
Тіл алсаң осы арадан сұңқарға жүр,
Түн ауып жол тосқандар таралғанда.

Егерде енді жалғыз қорқам десен,
Боламыз біз жолбасшы саған көсем.
Орманда түн ішінде жол білмесен,
Мерт болмай өту қиын, аман-есен.

Жиналған ойдан-қырдан қалың жауға,
Сені біз тырысайық алдырмауға.
Белгілі бір жерлермен алып жүріп
Жол тосқан жау көзіне шалдырмауға.

Орманнан аман-есен өткізелік,
Жөнінде адаспастай дөп түзелік,
Немесе, ерінбелік, сертіңе жет,
Лашының мекеніне жеткізелік...»

Жүруге үш жапалақ жоба құрды,
Істеуге сүйтіп ерлік бетті бұрды,
Дағдылы қараңғы түн қырандары,
Кептерді түнделетіп алып жүрді.

Қанды көз түн ерлері — үш жапалақ,
Дағды алған түн қатуды қанды балақ.
Тырс еткен сыбырлары білінбейді,
Өте сақ: қаранады жан-жаққа алақ.

Аландап әр дыбысқа тоқтап, тындап,
Мылқауша ишаратпен шапшаң ымдап.
Орманның кара дүлей арасымен,
Кептерді алып жүрді ептеп, жымдап.

Біреуі ылғи жымдап кептерді алып,
Екеуі кежеуілдеп, жолды шалып —
Кептермен аман-есен қош айтысты,
Лашының мекеніне әкеп салып.

«Күте алмай ренжітсек біз, ғапу ет» деп,
Кептермен қош айтысты, «сертке жет» деп.
Көрсетіп лашын құстың ұя ағашын,
Жөнелді үш жапалақ қайта беттеп.

Кептер мен лашын

Сүйткенше талауранып таң көрінді.
Рауандап атқан аппақ сам көрінді.
Серпіліп қара түннің көлеңкесі,
Бозарып ала төбе маң көрінді.

Лашының кептер келді мекеніне,
Қуанды лашын орынында екеніне.

—Кептердің қорықпай бұлай келуінің,
Лашын ер түсінбеді, не екеніне.

Лашынмен аман-есен кездескен соң,
Жолығып онашада кездескен соң,
Лашының сонда ғана түсті есіне,
Кептер құс бастан-аяқ сөзді ескен соң.

Сөз кебін шертті кептер бастан-аяқ,
Жатырқап, лашын құстан жасқанбай-ақ.
Сұңқар мен үш жапалақ уақиғасын
Баян ғып, бір мүлтігін тастамай-ақ.

Сөйледі кептер барлық сыр зарлығын,
Сұңқардың жомарттығын, мырзалығын.
Кез болып, қара орманда достық қылған,
Үш ерге жан-тәнімен ырзалығын.

Лашынға уәде-серт бергендігін,
Түн қатып сол серт үшін келгендігін.
«Сертімді бұзғанымша — деді кептер,—
Одан да артық менің өлгендігім...»

«Сол сертті енді, міне, орынданыз,
Жаныма батса-дағы қорынбаңыз.
Сол үшін іздеп сізді келдім,— деді,
Әйтеуір, сертіңізді толымдаңыз...»

Кептердің келгеніне азаптанып,
Сұңқардан, жапалақтан азаттанып,
Бәрінің жомарттығын салыстырып,
Отырды лашын қайран, ғажаптанып.

Бәрінің ерлігіне сүйсінеді,
Лашын да, риза болып ісінеді.
«Бәрі де менен артық жомарт-ау»,— деп,
Өзіне күмәнденіп, түйсінеді.

Кептерге айтты: «Саған тие алмаймын.
Сені енді жем қылуға қия алмаймын.
Басқалар жомарт болған бір тоятқа,
Қалайша қызығуға ұялмаймын?..

Сен келдің,— уәдеңе со да татыр,
Тиюге саған қалай бармақ батыл?..

Мен риза, қайт» деді де берді рұқсат,
Тимеді кептерге енді лашын батыр.

Кептер мен бүркіт

Кептер құс риза болды көңлі тасып,
Лашынмен қош айтысты төсін басып.
Лашын ер парызынан құтқарған соң,
Жөнелді зулап ұшып белден асып.

Ұшады кептер талмай сермеп-күшін,
Тезірек ақ сұңқарды көрмек үшін.
Жомарттың билігіне енді мүлде,
Апарып өзін-өзі бермек үшін...

Таң атқан үрпек бас шақ, алаң-елең:—
Көрінді орман, көлдер, ой, қыр, белең.
Оянып ұйқысынан бозша торғай,
Үрпий қаранады етіп елең.

Бір бүркіт таудан ұшқан тоят аулап,
Орманға кеп тиетін дайым жаулап.
Орманды мүлгіп тұрған у-шу қылды,
Тиіп қап бір бүйірден оқша заулап.

Бұл бүркіт қу жем үшін ойды кезген,
Көркем шың, кербез биік таудан безген.
Тоғайдың бейбіт жатқан жәндіктерін,
Әдеті талғамастан бәрін езген.

Тамақсау әңгі бүркіт ұшқан қаңғып,
Жәндіктің бейғам жатқан кезін андып,
Жас шақа балапандар кездессе де,
Ұстайтын, оларды да «үлкен аң» ғып.
Бықбырт қып сан уақ құс балаларын,
Зарлатқан орман ішін у-шу шаң ғып.
Қыратын, көбінесе, әлсіз анды,
Тыныш жатқан қара орманды сонша лаң ғып
Қимайтын тау бүркітін мұндай іске,
Сыртқы елді кететұғын тіпті таң ғып,
Орманды бүркіт сөйтіп бүлдіретін,
Қан қылып жүрген жерін былғап саңғып.

Түрлі құс орманда ұйқтап жатқан жиын,
Шошынып ояна сап қорғайды үйін.

У-шу боп жандарынан түңілісті,
Бүркітін аш қарында көріп күйін.
Ілезде азан-қазан бықпырт қылып,
Орманның даңғой бүркіт берді «сыйын».
Ордалы ұяларын талқан қылып,
Сан құстың жүрегіне салды түйін.

Бүркітке ерген тағы топты құзғын,
Жем үшін жаннан безген қалың ызғын.
Кәніккен қан ішкіштер кімді оңдырсын...
Қан тырнақ көрмеген соң ешбір тізгін.

Ілезде бүркіт сөйтіп талай құсты,
Әлеумет, есіттің бе, мұндай істі:
Кете алмай сол орманда әлгі кептер
Бүркіттің шеңгеліне тағы түсті...

Жібімей кептер құстың жылауына,
Зарланып көздің жасын бұлауына.
Тау бүркіт жөнелді алып мекеніне,
Кептердің назар салмай сұрауына.

Әлеумет, бұл кепті енді доғаралық,
Бұл істің Сарыарқада болғаны анық.
Білмеймін ендігісін, не қылғанын,
Кептерді кетті бүркіт жоғары алып.

Мойнында тау бүркіттің мың-сан жаза,
Тартылмақ мың жазаға бір-ақ саза.
Алдырған балаларын күйіктіден,
Таппай ма, ісі асқынған бір күн қаза.

Қиюлап айта алмадым сөздің көбін,
Сырлы ғып сөз айтуға жоқ еді ебім.
Төрелік сұрайын деп қай құс әділ,
Әдейі баяндадым кептер кебін.

Жыр қылмақ біреу бастан өткергенін,
Жыр қылмақ біреу азды-көп көргенін.
Қай құстың ерлігі артық шешіңіздер,
Әдейі баяндадым кептер кебін.

Бұл жырым түспегенге жұмбақ-сынды,
Жыр қылдым түсінгенге болған шынды.

«Бұл жұмбақ» дегендерге шешкіз тақсыр,
Сөзімді, жұмбақ болса қылмай, мінді...

Бұл сөзді төрелікке жыр ғып тартып,
Сын тілеп, бәріңізге тұрмын артып.
Тау бүркіт, сұңқар, лашын, үш жапалақ.—
Айтыңыз, қайсысының ерлігі артық?..»

Қыз бен әскер

Қыз тұрды айтып болып кептер жырын,
Күрсінді аршығандай көңіл кірін.
Түнерген тұңғыққа күзде тұрып,
Ағытты күйікті қыз біраз сырын.

Домалап көзден тамған жасын сүртті.
Ашқандай мөлдір жаспен көздің нұрын.
Қалың қол қалша қарап, қалды қатып,
Жоғалтып әңгі адырлық, сес пен қырын.

Жауынгер батырсынған қалың қолға,
Болмады жырдың арты онша шырын.
Тым-тырыс, қалшиған қол бір аздан соң,
Қозғалып сөз қатысты бірін-бірін.

Тұтқын қыз — әскер ессіз болған құмар,
Сымбаты — көк өмірдей шыбық шынар,
Беліне дөрекі қол тисе нойыс,—
Дер едің гүл сабақтан оңай сынар.

Түксиіп Абылай да тұрды тұйық.
Манадан сесі кеміп түскен нық.
Түнеріп, төмен қарап үндемейді,
Басқандай тұншықтырып түн тұңғық.

Көкшетау күйі

Қол тағы жамырасты, гүжілдесіп,
Ілезде гулеген үн тағы да өсіп.
Әркім де «бұл жыр-жұмбақ» десе-дағы,
Шықпады қыз жұмбағын ешкім шешіп.

Абылай біраз тұрып көпті байқап,
Гүжілдеп қозғалды енді басын шайқап.

Сұлуға таста тұрған қарап қойып:
«Шешуші, қайда...» деді, қолын жайқап.

Жер мен көк бір-біріне жарасқандай,
Олар да бәсекемен таласқандай.
Айнала қоршаған тау, қалың орман —
Жер мен көк қызға төніп қарасқандай.

Нулы орман, биік шындар анталаса,
Қоршаған бейне мылқау, таң-тамаша.
Тым-тырыс түнерісіп үндемейді —
Өткерген алдарынан сан тамаша...

«Оқжетпес»,— көкке өрлеген мүсін сұңғрак
Айтылды етегінде әлгі жұмбақ.
Созылған көкке қарай сұлу шыңның
Үні жоқ тұрса-дағы сөзді тындап.

Тек қана орман ептеп сыбырлайды,
Жасырып, тапқызбастай сыр ұрлайды.
Ұры жел көзге ілінбей зыр жүгіріп,
Көл беті, гүл, жапырақ жыбырлайды.

Көлдегі жұбай аққу сыңқылдайды,
Еркелеп қос бөбегі жыр тындайды.
Көлдегі мың түрлі құс күйге балқып,
Тау мен тас, аспан-дағы күй тындайды.

Биікте тау бүркіттер қалықтайды,
Саңқылдап көкте ойнап, шарықтайды.
Жарқылдап, шыңнан жерге, жерден көкке
Құйқылжып, топшылары талықпайды...

Адақ

Әрине «мыңнан біреу шешен» деген,
«Жол таппақ, қамалғанда көсем» деген.
Тым-тырыс тұрған қолдан шықты біреу,
Жыр қылған қыз жұмбағын шешем деген.

Ежелден бәйге десе әркім қозбақ,
Дәмелі — қызықтыға қолын созбақ.
Қызықты затқа ұмтылса көп дәмелі,
Әрине, ебін тапқан біреу озбақ.

Күресте: жеңеді — алып, дауда — шешен,
Ақыл мен болжау істе қырағы озбақ,
Жұмбақтың көп камалған кілтін тауып,
Төреге қолын созды бірер боздақ.

Қара сұр, ұзын бойлы, емес талпақ,
Денесі көк құрыштай, өрдеш-шалқақ,
Қыр мұрын, қарагер көз, қара мұртты,
Қақпақтай қобы жаурын,— топшы жалпақ.

Солқылдақ көк құрыштай, біткен тіп-тік,
Жараған аш бөрідей белі жіптік.
Ыңғайлы, сұлу сида, сұңғақ дене,
Жараған бәйгі кердей ықшам, сыптық.

Біленген шиыр дене, бейне шойын;
Жұп-жұмыр сом боп біткен жігер мойын.
Денесі бұлшық етті, терткен күшті,
Бәйгі атша ширатады тұла бойын.

Ұлы арғын Көкшетауды қылған мекен,
Аз кезі көшпелі елдің, жүрген жекен.
Арғынның бір баласы Қуандықтың,
Сұр жігіт жұмбақ шешкен, баласы екен.

Жасынан кедейліктен кемдік көрген,
Жігерлі талабы зор өзі мерген.
Жылқысын бағып жүрген байын тастап,
Төренің бір себеппен қасына ерген.

Сыпайы, тиянақты өзін баққан,
Артықсып әңгіленіп, емес лаққан.
Күші де, ерлігі де жолбарыстай,
Әділдік, кішілікпен көпке жаққан.

Тағы әнші, керней дауыс, ерен акын,
Келтірген көркем сырлы сөздің нарқын.
Сұрқия өтіріктен аулақ қашып,
Шындыққа ерлікпенен жүрген жақын.

Күресте қалың қолды адақтаған,
Майданда бетіне жан қаратпаған,
Сондықтан «Адақ» деген есім алып,
Ер енді атына кір жанатпаған.

Жұмбақты шешемін деп қол созды Адақ,
Үстінде ықшам киім, белде садақ,
Қалың қол жалт қарасып, сеңше толқып,
Адаққа телмірісті көзін қадап.

Сөйледі Адақ тұрып Абылайға:
«Я, таксыр, өтілім бар,— қабыл айла!
Жұмбақты шешпей тұрып тілегім бар,—
Қабыл ғып тілегімді сөзді байла!—

Болар ед, кешпес күнә — шешер болсам,
Жақпаса қыздың басын кесер болсаң,
Жұмбақты сонда ғана шешіп көрем,—
Қыз сөзін шайпау болса кешер болсаң...»

Бүркіт пен аққу, мерген

Абылай: кешірем деп қаркылдады,
Жаңғырып, айнала шын саңқылдады.
Сол кезде көлде жүрген жұбай аққу,
Ойбайлап суды сабап қаңқылдады.

Тұрған қол кенелмекке өленді естіп,
Толқыды көлге қарап елеңдесіп,
Қараса, ойран болып жұбай аққу
Заулап жүр көл үстінде көлендесіп.

Сабайды көлді ойран ғып, суды шашып,
Қиқулап, аласұрып, аузын ашып.
Шулатқан екі аққуды бүркіт екен,—
Жөнелді бір баласын ала қашып...

Көктен жай төбесінен түйгендей-ақ,
Немесе түнде бүйі тигендей-ақ,
Екі аққу ойран болып бірге ұмтылды,
Зар илеп ұясы өртке күйгендей-ақ.

Аққудың ақ бөбегін көлден іліп,
Тау бүркіт қуанғандай көкте күліп.
Зарлатып, ата-анасын сұңқылдатып,
Жөнелді шарыққа өрлеп көкпар қылып.

Тырнақты тырнақсызға шаппасын ба?..
Аңдушы алу ебін таппасын ба?..

Аққудың балапанын алып бүркіт,
Шырқады «Оқжетпестің» қақ басына.

Көлдегі бейбіт құстар үрікті шошып,
Сүңгіді, қорғалады, қашты жосып.
Әскер де қарап тұрған қайран қалды,
Қос аққу сыңқылдады даусын қосып.

Зарлаған туған эке, анасына,
Тау бүркіт көкпар қылған баласына,
Жаны ашып кейбіреулер жабырқасты,
Аяныш кіргеннен соң санасына.

Әлсізді әлді жеген күші басым,
Жылатқан әлсіз болса қарындасын.
Тұтқын қыз осыны ойлап құз басында,
Аққуға қарап тұрып төкті жасын.

Адақ та қарап тұрып бойын тежеп,
Садағын қолына алып, шертіп, безеп,
Көк сүңгі оғын іліп серіппеге,
Бүркітке сығалады дәлдеп кезеп.

Бұлтиған бұлшық етті құрыш білек,
Жиырлып ырғатылды күшін білеп.
Атуға ынғайланған жолбарысша,
Ышқынды екі бұтты кере тіреп.
Садақтың серіппесін ырғап тартып,
Шалқиды пәрменінше күшін шіреп.
Жеткенде «Оқжетпестің» басына құс,—
Садағын Адақ мерген сілтеді іреп.

Ысқырды садақ оғы көкті жарып,
Зымырап жарқылдады жолын қарып.
Торғай боп «Оқжетпеспен» қатарласқан,
Үш қырлы оқ, тау бүркіттен өтті дарып.

Қаруын сан қылмыстың татарына,
Тап болды мерген дәлдеп атарына:
Тау бүркіт төңкерілді жеткен кезде,
«Оқжетпес» нақ басының қатарына.

Тау бүркіт қылығынан жаза тапты,
Азырақ момын аңдар маза тапты.
Лақтырған терліктей боп көлге күмпіп,
Қан-қан боп, қан құмар ер қаза тапты.

Бүркіттің көкпар алып кашуына,
Болмады «Оқжетпестен» асуына.
Көзінше қалың қолдың қаза тапты,
Тура кеп шын мергеннің басуына.

Шарықтап, балапанды ап кетті деген,
Ноқат боп «Оқжетпестен» өтті деген.
Ешкімнің қиялына кірмеп еді,
Бүркітке атқан садақ жетті деген.

Адақ мерген

Таң болып әскер толқып дуылдасты,
Адақты көтермелеп шуылдасты.
Жаңғыртты тау мен тасты көтерген сөз:
«Бәйгіден Адақ озды, Адақ асты...»

Алшитып қамшат бөркін тұрды Абылай,
Тамағын қоразданып қырды Абылай.
«Бағана, неге бұлай атпадың...» деп,
Адақтың қасына кеп тұрды Абылай.

«Бағана, бәйгіде сен жарысып па ең?
Ортаға өнерінді салысып па ең?..
Атқыштық күштілікті сынасқанда,
Онда озбай өзгелермен қалысып па ең?..»

Немесе бағана сен атпадың ба?..
Атуға жүрексініп батпадың ба?..
Әйтпесе сұлудан сен дәме қылмай,
Егеске түсуге әдеп сақтадың ба?..»

Айтты Адақ: «бәске, тақсыр, қатыспадым,
Шындағы орамалды атыспадым.
Сұлуды батырлардың бірі алсын деп,
Бәйгеге бекер түсіп шатыспадым.

Бой тежеп батырлармен сынаспадым,
Әуре боп, белді бекер қынаспадым.
Жаңағы қыз жұмбағын естігенше,
Әдейі, тақсыр төре, сыр ашпадым.

Жұмсайтын, бар өнерді керек іске,
Әдейі салмап едім ерегіске,

Бәрін де қыз сертінің орындайын,
Таксыр хан, мен даярмын төреңізге.

Ешбір оқ орамалды шала алмады;
Таянып шын басына бара алмады.
Атып мен орамалды түсірейін,
Болса да сұлуды ешкім ала алмады...»

Соны айтып Адақ енді тұрмай тоқтап,
Садағын оңтайлады безеп оқтап.
Қос аққу шыр айналды мұңлы үнмен,
Баласын кезек ұшып, сынсып жоқтап.

Сұлу мен ханға қарап Адақ тұрды,
Безеніп «Оқжетпеске» садақ құрды.
Шөңкіп суға төнген құз басында
Сұлу да таңырқап көз қадап тұрды.

Расы Адақ бәске катыспаған,
Шындағы орамалды атыспаған.
Апырақ, албырт, әңгі батырлардан,
Бұл жігіт өзін аулақ, жат ұстаған.

Тұрғандай түпсіз терең ойға батып,
Қадалып, шын басына қалған қатып.
«Оқжетпес» өрдеш шынмен арбасқандай
Тұрған ед жолбарысша көзбен атып.

Және де жарысқа да енбеп еді,
«Түс» деген жігіттерге көнбеп еді.
Ауырып тұрмын, деген сылтауына,
Ренжісіп қостастары сенбеп еді.

Өнері өзіне аян кем емесі,
Күшіне мұның ешкім тең емесі.
Тұрған бұл, жас құлжаша күші тертіп,
Тұрса да қайнап, қызып делебесі.

Батырлар жүгіргенде аршындатып,
Адақты күш билеген, қалшылдатып.
Тұлпардай кермедегі жер тарпыған,
Тықыршып ауыздығын қаршылдатып...

Жаңартты тұтқын қызбен Адақ шартты,
Шіреніп, серіппені ырғап қатты.

Сырықта шын басында орамалға,
Сығалап көздеп тұрып садақ тартты.

Әндетіп оқ жөнелді көкке боздап,
Әуенің дыңылдатып сымын қозғап.
Шаттанып шынға қарай асқан сайын,
Елігіп, жар салғандай «шабандоздап».

Ұшқыр оқ шын басына кетті сарнап,
Жайқалған орамалға атқан арнап.
Қалың қол тыныс тартып, телмірісіп,
Жаңғырды айнала тау қоса зарлап.

Қос тілді оқ, найзағайша көкті тіліп,
Айырып орамалды кетті кіріп.
Орамал жырымданып қала берді:
Болат оқ шүберекті кетпеді іліп...

Садаққа қыстырды Адақ үш қырлы оқты,
Ысқыртты ірей сілтеп аспан көкті.
Атқан оқ орамалдың қадасына,
Сақ етіп, тас жаңғыртып, барып соқты.

Үш қырлы оқ дал-дал қылған мана құсты,
Шіреніп сілтеген соң қайрап тісті.
Отаған құрайдай көк шалғы менен,
Қада мен орамалды жұлып түсті.

Адақтың оғы өзгеден ұшқыр ұшты,
Қос тілді, жасыл құрыш, үшкір үшті.
Басына «Оқжетпестің» оқ жеткізіп,
Өзгеден үздік болды — көзге түсті.

Қада ұшты орамалмен шыннан жерге,
Тигендей ауыр құрыш үш бұрышы.
Оқпенен ілдіргенде орамалды,
Қанғандай болды әскердің іш құрышы.

Шуласты, Адақты қол мыңға балап,
Қамалап қошемет қып жатыр талап.
Қызулап төбесіне көтерісті,
Құрметтеп, айқайласып, «көп жасалап».

Адақты қамап жатыр құттықтасып,
Жабырлап, кезек-кезек ұтықтасып.

Жай күліп Адақ тұрды бәйгіні өтіп,
Әңгі емес секіретін асып-тасып.

Қойқандап бөркін тастап шалқасынан,
Қошқардай байдын мынды марқасынан.
Абылай Адаққа кеп алғыс айтып,
Риза боп, қакты күліп арқасынан.

Қыз жұмбағы

Енді қол жапырылды құзға қарап,
Бұралып құзда тұрған қызға қарап.
Үлкендер көп жасалап құттықтасты,—
Әзіл қып біркелкі жас қызба-талап.

Қыз айтты Абылайға:— «Даяр басым.
Таксыр хан, жұрт кішкене аялдасын.
Болса да Адаққа мен тиер болдым,—
Жырымның шешуін де баяндасын...»

Абылай қыз тілегін «мақұл» деді.
Адаққа: «Ортаға кел, жақын,— деді.
Кебіндей сұлу айтқан әнге салып,
Сөзінді жыр қылып айт, ақын» деді.

Шуласып: «шешсін... шешсін!»— деді көп те,
Шешуін қыз кебінің естімекке.
Өзі де көпшіліктің құмар еді,
Адаққа жұмбақты енді шештірмекке...

Адақ ақын

Адақ ер ынғайланды даусын оңдап,
Лашындай шарықтауға қанат комдап.
Шиырып бойындағы күшін жиып
Жараған бәйгі кердей, бойын сомдап.
Қозғалды, дарқан ақын бұрағандай,
Құлағын домбыраның күйлеп қолға ап!
Боздатып күй сарының келтіргендей,
Екпінін бірге шертіп, кеңнен толғап.
Бой жазып бәйге кердей ойқастаған,
Тұқырып, мойнын кезек оңнан солға ап.
Орғыды бір бүгіліп, бір жазылып,
Құлашын қарыштауға жолын болжап.

Әскер де қамаласып тұрды жиын,
Анталап, бір-біріне тіреп иін.
Шешуі қыз кебінің не екен деп
Көрінген өңгелерге сонша қиын.
Ақырып құйқылжытып шырқады Адақ,
Сокқандай таудан ұйтқып долы құйын.

Кең тастап көкірегін қобдиланып,
Серпілтті көкке өрлетіп, құлақ күйін.
«Әлеумет, сабыр етіп таза тыңда,—
Шешілсін қыз байлаған жұмбақ түйін.
Ұзатпай қыздың кебін баяндайын,
Тыңда да мейлің күйін, мейлің сүйін.
Адамның бір жолдағы намысы бір,
Болса егер, санасы бар бір-ақ ұйым.
Жайылып бірден бірге бастан-аяқ,
Жыр болмақ бұл әңгіме елге дүйім.
Ел менен ер намысын ақтай алмас,—
Ел шауып, олжа қылып алған бұйым.
Хан да бар, қара да бар — бұл арада
Төрелік берерсіңдер, әділ биім...»

Жұмбақтың шешуі

Тұтқын қыз өз басының жырын айтты,
Жүректен жарып шыққан шынын айтты.
Кептерді мысал қылып өз басына,
Не көрген бала күннен сырын айтты.

Зорлықтың жастан дәмін татқан екен,
Аулын бір күн жау кеп шапқан екен,
Өлімнен, ата-анасын жау қолынан,
Лашындай бір ер кез боп қаққан екен.

Шапқан жау отырғанда саспай жайлап,
Атасын бауыздауға пышақ қайрап.
Зарлаған екен сонда бала сұлу,
Жауынан рақым тілеп ағатайлап.
Лашындай кез болған ер ойда жоқта,
Бүйірден тиген екен жауға айқайлап.
Ауылды бейбіт жатқан қырған жаудың,
Лезде қалған екен өзі жайрап.

Ер жігіт бейне лашын ала мойнақ.
Бүйірден жауға тиіп салады ойнақ.

Жұлады қаракүстай жаудың басын,
Боп келген бейбіт елді ала қоймақ.

Әлгі ерге қыз әкесі барын сайлап,
Мал, басын түгелімен тартқан айдап.
Көп сөздің ақырында лашын сынды ер
Кетіпті қыз баламен бір сөз байлап.

Кім көрген уәденің мұндай түрін,
Әңгімем естілмеген бұдан бұрын:
Лашын мен кептер кебін айтты сұлу,
Мысал ғып әлгі ерменен сертті сырын.

«Күнәға» бой жеткен соң, батпай тұрып,
Әйелдік тұрмыс дәмін татпай тұрып,
Әлгі ерге бір түнекке кеп қайтпақ қыз,—
Қойнына күйеуінің жатпай тұрып.

Әйел боп салмай тұрып басқа күндік.
Болатын болса-дағы мейлі кімдік:
Байласқан серт бойынша әуелі қыз,
Әлгі ерге әйел болмақ бір-ақ түндік.

Сөз байлап ер кетіпті сұлуменен
Қыз өскен аз ғана өмір сұруменен...
Бір сабаз қызды келіп алмақ болған,
Қалап кеп, іздеп құлақ тұруменен.

Күйеуін мысал қылды ақ сұңқарға,—
Әрине, сұңқар сипат ашық жарға.
Сұңқар ғой, сүйген жары сұлу қыздың,
Болмай ма, сүймегені нақ сұм қарға...

Әрине, күйеу тіккен отау аулақ.
Оңаша күйеу сонда жатпақ аунап.
Қасына алып келген қалыңдығын,
Үйіріп, сыр ашысып алмақ баурап.

Күйеуге қалыңдығын әкеп аулы,
Басына салмақ болған желек жаулық.
Қыз сырын айтқан екен жұбайына,
Екеуін қалдырғанда құсша баулып.

Оңаша түнде отауда емін-еркін,
Сабаз қыз күйеуіне кебін шертіп,

Сол түнгі кеңшілігін сұранады,
Өтеуге баяғы ермен қылған сертін.

Сұлуға берген екен күйеуі ерік,
Жомарттық ерлігіне болып серік:
«Сертінді бар да орында» депті жары,
Адамдық қылған сертке болмақ берік.

Күйеуі айтқан сонда өсиетін
Шыншылдық,— адамшылық қасиетін.
Жалғаншы атанба, бар, сертінді өте,
Шыншыл бол, әділ халық бас иетін...»

Белгіге берген күйеу орамалын,
Сұлудан аямайды қора малын.
Шеттерін кестелеген орамалды,
Қыз шыққан, қыпша белге орап алып.

Рұқсат ап, ақ сұңқардан қойнындағы,
Білінбей өзге жұртқа бойын бағып,
Жөнелген екен сұлу түнде жалғыз,
Өтеуге, алған сертін мойнындағы.

Әр жерде ұрылардың ісі ұласқан.
Бәрінен сол түнгі бір үш ұры асқан.
Жүгірген түнделетіп жалғыз сұлу,
Бір жерден үш ұрыға ұшырасқан.

Ұрылар қуанысқан секірісіп,
Зорлауға қызды ыңғайлап бекінісіп.
Құтырып айуандық нәпсілері
Шұбырып сілекейі кекірісіп.

Жемді тек түнде аулайтын құсша қарап,
Жол тосып кездескенді жүрген талап.
Кептер құс ұшырасқан түнде орманда,
Мысал ғой үш ұрыға үш жапалақ.

Сұлуға үш қарақшы қызығады,
Көздері қарауытып қызынады.
Айуан нәпсілерін тойдыруға,
Естері алабұртып бұзылады.

Бұралған көк шыбықтай көркем ару,
Нәзік қыз істей алмақ кімге қару?..

Іліксе арсыздарға мұндай олжа,—
Болады, тілектері итше сару.

Қыз жылап айтқан екен барлық сырын,
Себебін келе жатқан бүйтіп ұрын,
Алдаушы болам ғой деп сенгіш ерге,
Жойма деп жалыныпты әбүйірін.

Сұлудың сырын айтып жылағаны,
Жалынып көздің жасын бұлағаны,—
Оятқан үш ұрының ар, намысын,
Кеңшілік олардан да сұрағаны...

Құтырып қозған нәпсі басылады,
Кешірім сұрап қызға бас ұрады,
Оянған адамшылық ар, ұяты,
Айуан нәпсі жынын қашырады.

Жаман ой, арам қулық бәрін тастап,
Құрметтеп, енді үш ұры «қарындастап»,
Сабаздың лашын сынды мекеніне
Қызды ертіп, түн ішінде жүрген бастап.

Үш ұры тірі жанға білдірместен,
Жолшыбай жат көздерге ілдірместен.
Қыз іздеп шыққан ердің мекеніне,
Жеткізіп сап қайтыпты кідірместен.

Түн қатып іздеп шыққан жерін тауып,
Қыз келіп жолығады ерін тауып.
«Баяғы серт бойынша келдім» дейді.
Мұрса алып түн ішінде ебін тауып.

Кебін қыз шерткен екен түгел бастан,
Бір сөзін уақиғаның қалдырмастан.
Күйеу мен ұрылардың кеңшілігін
Баяндап ақтарғандай бейне дастан.

Қалай ғып сұлу рұқсат алғандығы,
Күйеуі жомарттық қып қалғандығы.
Батырды бәрі қайран қылған екен,
Үш ұры тимей әкеп салғандығы.

Сұлуға батыр енді дейді шырақ!
Оншалық аулың сенің емес жырақ.

Ризамын қайт ізіңше сертің бітті,
Қызықсам қала ма ардан бір жапырақ?..

Ер арын қайтсын, енді зорласын ба?..
Өзін де, сұлуды да қорласын ба?..
Бұрын ер енді қызып бір шашаққа,
Алданып бұ да жомарт болмасын ба?..

Қыз аман кейін қайтып жолға түскен,
Кептердей бенде бопты торға түскен.
Жеткенше сұңқарына қайта келіп,
Сол елді шапқан жауға қолға түскен.

Сол елді шапқан жауы бізбіз міні..
Осы еді қыз кебінің барлық шыны.
Қалайша бәйгі боп тұр міне ортада,
Біреудің маңдайдағы Ай мен Күні?

Орманға тиген барып тау бүркіті,
Аңдарға ылғи момын жау бүркіті,
Тақсыр хан, сізге мысал айтылған сөз,
«Жүрміз ғой, десек-дағы жауды үркітіп...»

Жазықсыз қалмақпенен жауласамыз,
Аянбай аңша қырып ауласамыз.
Қалмақ та ел өзіміздей деген болса —
Теңгермей бойымызға дауласамыз.

Мысал ғып жырлады қыз сыр мен зарын,
Елінің әділ, жомарт сабаздарын.
Жыр қылды түнде өзімен ұшырасқан,
Жол тосып ұрлық қылған — «бабы аздарын».

Бәрінің жомарттығы сүйсінерлік,
Әр елге осындай-ақ тисін ерлік.
Жомарттық бізден мұндай табылмаса,
Мақтанған құр өтірік, күйсін өрлік!..

Өлтірер деген еді ерді намыс,
Қоянды өлтіреді деген камыс,—
Қызды енді олжаласак елімізді
Не демек естісе егер, жат ер — қалыс.

«Сабаз» деп бұл сұлуды мақтар еді,
«Момын» деп қалмақ елін жақтар еді.

Бізден де бір қыз сөйтіп зарлап тұрса,
Қиянат қылғандарды ақтар еді.

Сөзді енді бүркемелік, етіп күлте,
Мұндайда керек емес макта-білте.
«Ханы да, қарасы да арсыз деген»,
Келмесін ел бетіне шіркеу-шілте.

Қыз жырын сізге арнады төрелікке,
Болмайық, тақсыр, бекер өр-елікпе.
Естіген халық жерге түкірмесін,
Біз-дағы әділ билік берелік те.

Әлеумет, мойнымызға бұл бір салмақ,
Қырылды қолымыздан талай қалмақ...
Күн сайын лағнат айтып отыратын,
Боламыз, қызды ұялмай, қалай алмақ?..

Бұл сұлу бәйгіме енді маған тиді,
Тақсыр хан, билігіне басымды идім.
Ұрықсат бердім қызға елін тапсын,—
Олжаны ұры қиған мен де кидым...

Тарқатсын, нәзік тұтқын қасірет, шерін,
Жарамды бір жүйрікпен тапсын елін.
Еліне аман қайтып сұлу бикеш,
Өлмесе, тауып алсын жомарт ерін...

Ерік алған қыз бен ханның қолы

Иілді Адақ ханға бөліп сөзін,
Кіргендей болды көпке біраз сезім.
Бұралып құзда тұрған сұлу пақыр
Ырза боп, тұрды жылап сүртіп көзін.

Абылай төмен қарап тұрды тұйық,
Ішінде тұншыққандай мылқау қнық.
Ешкім де бұза алмады біткен істі,
Әскердің әлгі сөзге көбі-ақ ұйып.

Сұлудан дәмелілер үміт үзді.
Анталап, әскер шулап, қамап құзды.
Ерік алып, көкірек керіп демін алған,
Жамырап, құттықтады тұтқын қызды...

Қаранып сұлу енді оң мен солға,
Сөйледі ханы менен қалың қолға:
«Тақсыр хан, үлкен аға, замандастар!
Кідірмей бет түзейін, шығып жолға.

Ойлап ем, сырымды айтып жыламаққа,
Жұмбақтап ханнан ерік сұрамаққа,
Әдейі құз басына шығып едім,
Бермесе, тұңғыыққа құламаққа.

Тереңге төнген құзды сайлап едім,
Басына шығып кепті сайрап едім.
Олжаға түсер болсам, құздан құлап
Өлуге белді бекем байлап едім.

Ракмет — құтты болсын дегендерге,
Зарымды бүйтіп шешкен кемеңгерге...
Тағы да адамшылық етпейсіздер,
Олжа боп, біздің елден келгендерге...»

Кідірмей бір жүйрікті алдыртады,
Ерлетіп қоржынды оңғап салдыртады.
Сусындап тұтқын сұлу киінгенше,
Суартып, жетектетіп, шалдыртады.

Тұрды қыз, сымдай болып белін қынай,
Қос бұрым, сүмбіл шашы беліне ұнай,
Жеңген соң сұлу енді құрмет көрді,
Келгендей Абылайдың елін сынай.

Сөйлесіп анталаған батырлармен,
Жүретін жолдың бағыт жөнін сұрай...
Қалмақтың өзге тұтқын әйелдері,
Қоштасты, зар еңіреп, жылай-жылай.

Қыз бен Керкөжек

Шапшыды, тықыршып Кер бәйге сұрай,
Аузымен құс тістеген бейне құмай.
Жандыға шалдырмайтын жел аяқты.
Қуса да қос қанатты мейлі құдай!

Көжектей қамыс құлақ, сымпыс құйрық,
Бүгілген бадана көз, мінсіз сүйрік.

Алмайды канатсызды қапталына,
Жүйткісе көз ілеспес сағым жүйрік.
Жетектеп, әлекейдей көжек керді,
Серке сан, бота тірсек өжет керді.

Шаужайлап аяндатып бір жас жігіт,
Тізгінін қатты қымтып, тежеп көрді.
Секіріп, аузын ашып, көкке шапшып,
Көжек кер қобалжытты үстегі ерді.
Желікті, дәйек қылмай, тез пыскырып,
Шашпаққа бұркыратып ашы терді.
Жұлқынып, ауыздығын қарш-қарш шайнап,
Тұқырып, құшырланып, тарпып жерді,
Шиыршық атып, билеп шырк айналды,
Уытты екпінімен шарпып желді.
Атыспай Абылайдың қолын жеңген,
Жөнелмек алып сұлу кемеңгерді.
Сұлуды кетпек алып құстай ұшып,
Дегендей: «Тарқатсын тез шемен, шерді.»
Ыңғайлап, қызға әкеліп көжекті ұстап,
Мөлшерлеп, қоржынға сап көрек берді.
Жолшыбай су алуға керек десіп,
Бүктесіп, қоржынға сап көнек берді.
Пысықтап қайта-қайта: «Адаспа» деп,
Жадына жөнін мегзеп, шенеп берді.
~~Мінсіп ал, Керкөжекке~~, шіркін сұлу,
Бұралып қош айтысып жөнеп берді.

Мінген соң Қуандықтың құмайына,
Жөнелді қыз елі мен жұбайына.
Жолшыбай тірі жанға шалдырар ма,—
Керкөжек тигеннен соң сыбайына?

Жөнелді аузын ашып керше таңлақ,
Ырғиды, құйын соққан бейне қаңбақ,
Не құмай, не бұлдырық, не қаңбақ деп,
Айтарсын, қарамасан әбден аңдап.
Сәйгүлік Қуандықтың арда кері,
Жорыққа Барақ батыр мінген таңдап.
Бауыры аңғал шыңның болды жым-жырт,—
Сағымдай бітті тозып, қалған шаңдақ.

Жас елік кетті босап тұтқан қолдан,
Жас құлан шықты ойнақтап түскен ордан.

Тұтқын қыз, Керкөжекпен кептер құсша,
Жытты енді босанған соң темір тордан.

Тарихқа болмаса да онша дерек,—
Әркім-ақ оқып көрер қылса керек.
Көрейік толық білген жазсын жақсы,
Еш ертек меншікті емес ешкімге ерек.
Талай сыр ертегіні ел айтады.
Ызындап таудан соққан жел айтады.
Жасырын сыбырласқан жапырақтар,
Күндіз-түн күңкілдеген көл айтады.

Толғанып төмен қарап шал айтады.
Тамсанып таңырқанып бала айтады.
Тау, тасты тұнжыраған куә қылып
От басы қатын-қалаш — бәрі айтады.

Ертегі болмаса да хатта қалған,—
Аузында шежіренің қартта қалған.
Қарттардың баян қылған әңгімесін
Есіткен кейінгілер жаттап алған...

Жыршы акын домбырасын шертіп төрде,
Ертекпен таныстырар ашып перде.
Тындаған алқа-қотан әлеуметтен,
Талапкер жат алады, болса зерде.
Домбыра түптен қозғап жырын сарнап
Күрсініп толғанады қоңыр перне.
Қоздатып көшкен елдей шұбыртады;
Моншақша тізбектеліп айтқан терме...
Домбыра сарнайды үдеп күйін шертіп;
Толғанып жырлайды акын талмай тертіп.
Ертегін Көкшетаудың баяндайды,
Ұзаққа шапқан аттай шоқып, кертіп.
Тындаған алқа-қотан әлеуметті
Ертекші тамаша етіп алады ертіп.
Тамсанып ертегіге өткендегі,
Әлеумет теңселетін күймен елтіп...
Ертекке енді әлеумет емес құмар...
Ескілік еңбекші елге болмас тұмар.
Еңбек пен өнер күйін естісе енді,
Әлеумет ынталасып елтіп тынар...

1925—1928 жылдар

АРНАУ

Жүген-кұрық тимеген,
Жасынан нокта кимеген,
Алты жасар асауды
Ұстап міндім далада.
Ақырды асау —
Жаңғырды дала.
Тулады, орғыды асау —
Дүбірлеп күңіренді дала,
Қиырсыз дала...
Орғыды асау айнала —
Дүбірледі айдала.
Алысып асау оқырды —
Жал-құйрығы желмен ысқырды,
Жүйткіп, зымырап құлашын
керді асау.
Танаулары шелектей,
Ырсылдап демі көріктей,
Көздері оттай, өріктей.
Өрге қарай орғыса,
Өр не қылмақ асауға?
Желге қарай орғыса,
Жел не қылмақ асауға?
Орғытып, ұшыртып жүріп
Көкіректеі кернеп,
Кен даланы күңіrentіп
Қатты айқайлап ән салдым.
Әнім кетті дыңылдап,
Жаңғыртып кен даланы.
Салдым күшті дауыспен ән!
Әніме қосылды кен дала,
Аққулы-қазды шалқар көл,
Қамысты-құрақты көк өзен
Қосылды бәрі шуласып,
Қосылды бәрі шаттанып.

* * *

Сендерге, қарындастар,
Сендерге, інілер,

Сендерге арналды бұл әндер!
Дүниенің құлдық шынжырын қиратып,
Әділдік, теңдік іздеген,
Тұрмыстың таршылық зынданын бұзып,
Еркіндік, кендік іздеген,
Көкректері жапып бақыт іздеген, жастар,
Сендерге арналды бұл әндер!

Үнемдеп өлшеп күн өткеру үшін тумай, дүниенің са-
сық байлығына жетуді мақсұт қылмай, қырандай жер-
көкке қанат жайып, қырандай дүние шетіне көз жі-
берген, асау тұлпардай қиырсыз жерге құлаш керіп, ба-
қыт, махаббат іздеген, жастар, сендерге арналды бұл
әндер!

Шығындар далаға, жолға —
Бұрынғы ерлер салған жолға!

Жүріңдер, бақыт — еркіндік бақыты алдарыңда
таяу.

Жолдарың жүрер бетпақ дала, шөл, тау, тас -- ме-
ңіреу жерлер. Жолдарың көрінер қиын. Талай ерлер
қасірет, жапа шегіп, жалпы әлемге бақыт іздеп, құр-
бан болған бұл жолда. Күрес үшін, еркін, шатты ең-
бек үшін туған — сендер.

Шақырындар арттағы ұйықтаған, именшек, бақыт
жолын білмейтін бауырларыңды!

Шақырындар, арттағы құлдықта жүрген бауырла-
рыңды!

Сендерге — ерік, махаббат жолына бастаған ер қа-
рындастар, інілер — сендерге арналды бұл әндер!

Қосындар дауыстарыңды!

Күшті дауыстар мен қызу ән жаңғыртсын дүниені!

Жаңғыртындар, жаңартындар ескі дүниені, қайрат-
ты, ер жастар.

Сендерге арналды бұл әндер — асауменен алысып
жүріп салған әндер!

ТӘУЕКЕЛ ДАРИЯҒА САЛСАҢ ҚАЙЫҚ

АҚЫН

Ғибратті сөздер айтып болдың ақын.
Мүсәнләфләр¹ сөзіне сөзің жақын.
Үлгі қып кейінгіге жаздың нұсқа,
Қиыннан қиыстырып сөздің нақын.

Сөзіннің қарап тұрсам мағнасы мол,
Бастаушы адасқанды болғандай жол.
Өзге сөздің патшасы — сенің сөзің,
Я бар бол бұл дүниеде, яки жоқ бол.

Өлсен де мың жыл бұрын сенің өзін,
Тозбайтын алтын үлгі қалған сөзің.
Сыңар жақ, пікір қисық тон мойынды
Түзеуге үміт етіп құрған тезің.

Сөзінді үлгі қылды білген адам.
Түсінбес оқыса да бітеу надан.
Наданға құр қу ағаш құрған тезің,
Көткеншек, алға карай баспас кадам.

Сөзіннің жылдан-жылға қадыры асты,
Оқуға құмар қылды талай жасты.
Құмар болған кеудесі — сәулелі ар,
Айтпаймын ауылдағы шыбай масты.

Саналы көзі ашыққа сөзің алтын,
Санасызға — жел, сөз — соққан салқын,
Ойында санасыздың еш нәрсе жоқ,
Ілгері бассын деген қазақ халқын.

МҮҢ

(Нұрмақұлы досым Нығметке арнадым)

Қалғанда тар лахатта жалғыз өзім,
Жан кетіп жұмылғанда екі көзім.

Айрылған тән мен жандай қаларсың сен,
Жалындай жүрек жарған мұңлы сөзім!

Қайғылы — қысқа өмір күнім өтіп,
Жан мен тән айырылысар уақыт жетіп,
Не сырмен, қандай күймен айтқанымды
Кім білер қалғанда сен, өзім кетіп?

Шаттансам, қасірет тартсам жүдеп арып,
Еріксіз шығушы едің көкірек жарып.
Табиғат өзгелерден өзгеше бол,
Жат туған бұл дүниеге мен бір ғарып.

Біреудің мал мен басы, дәулеті көп,
Біреудің тұрмысына көңлі тоқ.
Ал менің іздегенім:

мұң айтысар
Жан жолдас, бұл уақытта ол менде жоқ.

Дүниенің әуресіне налыққанда,
Шыбын жан қайғы-дертке жолыққанда,
Жан жолдас болар ма еді ашыр жаны,
Тәніннен қуат кетіп талыққанда?!

Жігіттің болмаса егер жан жолдасы
Емес пе мұңды ғарып ғазіз басы?
Қайғысы, қасіреті кімге батар,
Сел болып ақса дағы көзден жасы.

Ешкім жоқ шер тарқатып, көңіл ашар,
Жүректің күйіп, жанған дертін басар.
Мұнымды жұртқа айтпаған саған шақтым,
Жүрек — от, көңіл — дария, халім нашар!

1915 жыл, Омбы.

ТҮЛПАРЫМ

(Тұтқын)

Темір торлы тас үйде
Көкірегім толды шерменен.
Қанатты, тағы тұлпарым
Арқырап келші кермеден.

¹ Мүсәнләфләр — араб сөзі, заманы, тілеуі бір деген мағынада.

Тұмарлап баптап, айдарын,
Құйрығын сүзіп ерлеген,
Құтқаршы мені қамаудан
Шыңжырлап ерік бермеген;

Мініп ап «шу!» деп кетейін,
Жарысып сокқан желменен,
Көбігің шықсын күмістей
Шомылып аққан терменен.

Аймақты жарып дүбірін
Жаңғырсын таулар, жерменен,
Сыпыра шауып қырымды,
Амандасып көлменен.

Бұралған өзен, орманмен,
Зенгір таумен, белменен.
Өңкей сорлы езілген
Көрісейін елменен.

1918 жыл.

САҒЫНДЫМ

(Қамауда)

Тугалы қапас көрмеген,
Көкіректе кектер кернеген,
Талпынып құлаш сермеген
Айтайын ішкі сырымды:

Қайрымды қалың елі бар,
Сарыарқа сары белі бар,
Өрісті шалқар көлі бар
Сағындым мен қырымды.

Өзенді, көлді жайлаған,
Кермеге тұлпар байлаған,
Хабарсыз арам ойлардан
Сағындым мен аулымды.

Жібектей шашы оралған,
Қыпша белі қыналған,
Еркесі қырдың бұралған
Сағындым мен сәулемді.

Айналып-толғап өсірген,
Ақ сүтін беріп кешірген,
Тастамайтын есінен
Сағындым ғаріп анамды.

Мал бағып, шауып ойнаған,
Үйреткен асау бойлаған...
Көк жасыл шөбі жайнаған
Сағындым еркін даламды.

Қымызы бал шараптай,
Жігіті бағлан манаптай,
Тұлпары тарпаң қанатты
Сағындым бейбіт елімді.

Таулары биік қиялы,
Орманы шалғын миялы,
Жылқы, қой, сиыр, түйелі
Сағындым Арқа — жерімді.

1918 жыл.

ҚАМАУДАН

Тас үйдегі тұтқынды
Аяған адам жоқ болды.
Аяды бірақ табиғат,
Көңлім соған тоқ болды.

Терезенің алдына
Торғайлар кеп ән салды.
Ызғарлы қамау тас үйге
Күйлендіріп жан салды.

Даладан көгал жас исін,
Жіберді маған желменен.
Терезеде отырып,
Сөйлесті көңлім елменен.

Болса да алыс қызыл күн,
Шұғыласын шашты алтындап.
Ғашығым менің бостандық
Келді алдыма жарқылдап.

Терезеден өлшеусіз
Көрсетті қыр, кеңдігін,
Табиғатына дүниенің
Патша мен тұтқын теңдігін.

Демін салып майда жел
Құшақтап сүйіп тәнімді:
Сүйгенімдей тербетіп
Жұбатты менін жанымды.

Отырмын күзет — қамауда
Дұспаннан тәнім жеңілді.
Жеңе алмас бірақ еш пәнде
Асау еркін көңілді.

1918 жыл, июнь, Ақмола.

АДАСҚАНДАРҒА

(Тұтқынның сөзі)

Нашарларға болысып,
Күзетшілер бетің қайыру,
Тырнағынан олардың
Езілгендерді айыру —

Жолында жүрген бауырына
Тас аттыңдар бәрің де,
Мырзаларға қосылып,
Жастарың да, кәрің де,

Адамдықтың ұшқыны —
Сендерде егер ар болса,
Бердім соның сотына,
Халық — тәңір бар болса!

1918 жыл, июль, Ақмола.

ШАҢИТ БОЛҒАН ДОСТАРЫМА

Дүниеде ер жігіттің өлгені арман.
Қадірсіз айдалада көмгені арман.
Михнатты, қайғы, хасірет, былғанышты —
Бәрінен сұм дүниеге келгені арман.

Ер жігіт ақ өліммен өлгенінде,
Сыз төсек қара жерге көмгенінде,
Жалғыз-ақ сорлы ананы аяймын мен
Ойға алып жақындарым тергенімде.

Тыншығар біраз жылап сүйген жары.
Ұмытар жақын деген достың бәрі.
Дүниеде ұмытпайтын жалғыз-ақ сол,
Сорлы ана, көкірек жарған қайғы, зары!

Аяныш емес ердің қара басы,
Аяныш емес және жан жолдасы,
Дүниеде ең аяныш естен кетпес —
Тамшылап сорлы ананың аққан жасы!

1919 жыл.

АЗАП ВАГОНЫ — ДОЗАҚ

Теңдігі үшін нашардың
Жауызға көнбей туладық.
Залымдардың жасаған
Аранына уладық.

Қараңғы, суық зынданды
Жатақ қылды тәніміз.
Қылыштың жүзі, мылтықтың
Аузында болды жанымыз.

Шеңгелінде жауыздың
Кетіп адам сәніміз,
Арыстандай шынжырлы
Өртеніп, қайнап қанымыз.

Бір шұңқыр су, түйір нан
Үйреншікті ас болды.
Күл, көмір, қиқым, тоң — төсек
Жастығымыз тас болды.

Тас көмірдің топырағы
Денені басып қаралап.
Тас көмірдің түтіні
Өкпені қауып аралап.

1919 жыл.

Шыдамадым қапаста,
Кеңшілікке қаштым.
Көндікпедім матауға,
Асау атша бастым.

Көкті, жерді қапсырып
Әй бір қушайын!
Біріктіріп қушайын!

Уа, кең дала, кең дала!
Еркін байтақ ен дала.
Құшағынды аш, төсінді аш!
Төсіне мені қысып бас.

Men . . .

Мен . . .

Mac...

78

Уф! Жүрейін, жүрсейін,
Осы жерден кетейін.
Бостандық, кеңдік, байтаққа
Күн-түн катып жетейін.

1919 жыл.

Ызғарлы түтек боран соқты қатты,
Жүз қадам жер көрінбей... кеш те батты...
Екпіндеп дүлей боран гулей соғып,
Еңіретіп төңіректі ызыңдатты.

Бекітіп қораларын, малын қамап,
Масайрап үйлерінде ішіп тамақ,
Малдылар отырғанда күліп-ойнап,
Боранда келе жатты сорлы шал-ақ.

Сорлы шал бұл адасып келе жатқан,
Ку бейнет жарлылықтың дәмін татқан.
Қойын, қоныш, мойнына ызғар өтіп
Үлбіреп қарлар толып, еріп қатқан.

Иінінде дорбасы бар нәрсе салған,
Жинаған ескі-құсқы жұрттан алған.
Жаны ашып асыраған адам болмай,
Қаңғырып қайыр сұрап арып-талған.

Омбылап жүре-жүре әлі кетті.
«Уһ... ажал, тыншықтыр» деп бұрды бетті.
Қу кедей қыста қатқан, жазда кеуіп,
Өмірде серік қылған қу бейнетті.

—Искырды дүлей боран екпіндеткен,
Сорлыны қалтыратты ызғар өткен.
Уу, у, у!.. Алла... өлгенім-ау, ә-әй, адастым.
Сорлыны жықты қарға әлі кеткен.

Сорлы шал жан таласып біраз жатты.
Денесі әлі кетіп мұз боп қатты.
Уу... гу-гу... дүлей боран, ей!.. Ей... жан жоқ.
Сорлыны қармен көміп бетін жапты.

Рақымсыз дүлей боран! Гуле, сок-сок!
Барлық бай үйлерінде тамағы тоқ.
Қаңғырған сорлыларға әлің келсін,
Аяйтын арттарында ешкімі жоқ.

1919 жыл.

КАМЫҚҚАН КӨҢІЛГЕ

Көңлім-ау, жанған оттай шалқушы едің,
Қырандай жоғары өрлеп қалқушы едің,
Зұлматқа қаһар тігіп, лағнат айтып,
Балша еріп махаббатқа балқушы едің.

Еркінді қу қайғыға берме, көңлім!
Күйленіп бұрынғыдай керне, көңлім!
Қамығып жабырқадың неге мұндай,
Талпынып көкке құлаш серме, көңлім!

Бір уақыт біздің талай асқаны рас.
Көп дұшпан сырттан күндеп, қастаны рас.
Жарқырап жерге түскен қызыл күнді
Бұл күнде қара зұлмат басқаны рас.

Бұл күнде көп дұшпанның жеңгені рас.
Қара түн қапылыста келгені рас.
Жүрекке жара салып тиген оқтай,
Қайғы-дерт көкірек жарып енгені рас.

Бұл күнде жау жағадан алғаны рас.
Көп дұшпан аяқтан кеп шалғаны рас.
Шала өлген қара жылан андаусызда
Өкпеден көк найзасын салғаны рас.

Қажыма, ер көңлім, бәрі де өтер.
Сан азап бір күнгідей болмай кетер.
Қара түн басып тұрса алды-артынды,
Жарқырап ататын таң әлі-ақ жетер.

1919 жыл, март

БАБАЛАРЫМА

(Шағым)

Қу заман басқа салды мұндай шақты,
Қайтейін, медеу қылдым жалғыз хақты.
Ұрпағың өсіп-өнген ұрулы ел боп,
Деуші еді бабам Тоқа аруақты.

Ескене, Байбек, Жәнібек — бергі атам.
Қайырлы деуші еді ғой берген батаң.
Михнат, қиыншылық басқа түсті,
Жоқ еді істерімде ешбір хатам.

Ор, Аба, Есен, Нұра жерім еді,
Қуандық — Қаратоқа елім еді.
Қолдар деп қысылғанда бабаларым,
Сендерге асау балаң сеніп еді.

Бар жазам күштілермен жарысқаным,
Жыртқаным сорлы жұрттың намыстарын.
Тендікке нашар жұртты жеткізуге
Көп жауыз ұлықтармен қарысқаным.

Жазғаным елді біраз билегенім.
Пандарды ұлықсыған илегенім.
Әйел мен кедейлерге теңелдің деп
Оларды өрге қарап сүйрегенім.

Ел жеген жауыздарға қарсы тұрдым,
Нашармен қол ұстасып бірге жүрдім.
Би, болыс, бай, төренің малдарына
Сатылмай әділшілік жолын құрдым.

Жат жерде жауыз заман жаяулатты,
Бұрынғы ұмыттырды мінген атты.
Бір күнде бай мен панды илеткізіп,
Артынан басқа салды михнатты.

Күлдіреп табандары, баяулаған,
Қамығып ер көңілі каяуланған.
Ұрпағын жүйрік мінген, бабаларым,
Жоқ шығар мендей балаң жаяулаған.

Жаяулап дәмін таттым талай елдің.
Аралап суын іштім талай жердің.
Еш жерде ат-жөнімді, сырымды айтпай,
Біреуі болып сорлы жұмыскердің.

Табиғат өзгеше боп туған едім,
Белімді жастан бекем буған едім.
Халықтың қорлық көрген туын ұстап,
Әділдік жолын іздеп қуған едім.

Болса да жолым қиын михнатты,
Сол жолда басшы қылдым жалғыз хақты.
Дарияға қайық салған өр баланды
Қолда енді, бабаларым, аруақты!

1919 жыл, май, «Баян ауылы». ↵

ШӨЛДЕ

I

Домбыраға

Көкіректе қайнаған кек оңдыра ма?
Көңілді бір орынға қондыра ма?
Түнерген қара қабақ жадырасын,
Ән салып, күй күйлейтін домбыраға.

Аршадан кертіп жонып тиек салдым,
Ызаны тарқатуға домбыра алдым.
Күңіреніп, көтеріліп, қанат сермеп,
Домбырам, айтшы бәрін біздің халдің!?

Домбыра-ай, күйлер қоссын пернелерін!
Таркатшы көкіректегі кектің шерін.
Қабакты қарсы жауып тұнжырады,
Түнеріп, түгі шығып қайратты ерін.

Домбыра күйлегенде шыққан сарын,
Көкіректен өн салғанда шыққан жалын,
Күйдіріп әм мұздатып жан мен тәнді,
Әлемге біздің халдің айтшы бәрін!

II

Аққуға

Келеді мұңды дауыс құлағыма,
Япырым-аай, бір сорлы әйел жылады ма?
Сағынып әлде қымбат бір адамын,
Көл қылып көздің жасын бұлады ма?

Уа, әне, сынқылдаған аққу екен,
Біреуге сәлем айтсам, айтар ма екен?
Әй аққу, әй, сәлем айт жолыққанда,
Сарыарқа сынсыз сұлу біздің мекен.

Сол жакта естен кетпес бір адам бар —
Сорлы ана, ол сағынып еңіреген зар.
Көкірегі қарс айрылған «уһ» дегенде,
Емес ол опасы жоқ сұм сүйген жар.

Уа, дүние-ай, қанат бітіп құс боп ұшсам,
Сағынған сол байғұсты барып құшсам.
Шипа боп жарақатты жүрегіне,
Құшақтап көкерегіме басып қыссам!

III

Күрең атқа

Күрең ат, күрсінесің, зорықтың ба?
Арқадан күдер үзіп торықтың ба?
Мендей-ақ тыныштық таппай елді тастап,
Сен дағы сергелдеңге жолықтың ба?

Күрең ат, жабырқайсың, қамықтың ба?
Сағынып Сарыарқаны тарықтың ба?
Тыныштықтан безіп жүрген бір адаммен
Жолдас боп, арып-ашып талықтың ба?

Күрең ат, жабырқама, арқан босар,
Үйірден бөлген тағдыр қайта қосар.
Ескекті мықтап ұста кетпей ауып.
Той қылып, алдымыздан бізді тосар.

1919 жыл, октябрь, «Шөл».

ЖЕЛ ҚАЙЫҚТА

Тәуекел дарияға салсан қайық.
Талмай дүз, тұтқан жолдан кетпей тайып.
Дарияда бірде тыныш, бірде дауыл,
Қаңбақша кезер кемең қанат жайып.

Айықта қалқыр кемең тыныш тауып,
Сұрапыл дауыл соқса қатер-қауіп.
Тілсіз жау — қара дауыл үні құрыр,
Ел-жұртқа есен қайтсақ, тілектестер

Тымықта құлаш керсең әнге салып,
Кулеп сал толқында да қаһарланып.
Сыр берме жел қайыққа мінгеннен соң,
Рақатты, михнатты да мойынға алып.

Толқында, тымықта да өлеңдетіп,
Дариядан қорықпай дүзіп аман өтіп,
Ғаділдік, махаббаттың патшалығын
Көресің мақсұтыңа барып жетіп.

1920 жыл, октябрь, Орынбор.

ЕРКЕМ

(Көңілге)

Асау, тағы тұлпардай
Жұлынып жерді тарписың.
Жалындай жанып лапылдап,
Екпіндеп қаулап шалқисың.
Балдай еріп шаттанып,
Жібектей жұмсап балқисың.
Аспанды, жерді құшуға
Сұңқардай көкте қалқисың.
Бал іздедің болмастан,
Қане, еркем, таптың ба?
Бал дегенің не екен,
Удың дәмін таттың ба?
Бал іздеме, еркежан,
Қой, мазасыз, қой енді!
Улап бақтың бал іздеп,
Ая өзіңді, той енді!

*1921 жыл, 28 январь, Орынбор.
Бір. С. А.*

БІР АҚЫННЫҢ САНДЫРАҒЫ

Ауру ақын
Ыңкылдайды төсекте
Қыстығып.
Доктор жақын,
Қасында отыр есептеп
Ыстығын.
Блок, Бальмонт
Жастығының астында —
Иманшарты,
Әлі де әл көп,
Ақ орамал басында.
Сөйледі шалқып:
«Мен — отпын, жанамын!
Мен — отпын.
Мен — нажағай —
жарамын!

Мен — оқпын.
Мен — құдаймын!
Мен — күн, аймын!
Мен маймын!
Мен баймын!
«Далалай»мын!
Жаймын!
Мен!
Мен үңгірде арыстанмын!
Мен — жүйрікпін, жарысқанмын!
Отпен от боп жанысқанмын!
Алысқанмын!
Шалысқанмын!
Жанмын!
Мен!»

Блок, Бальмонт жастығының астында.
Ақ орамал күңгірттенді басында.
«Дай компресс, сал, компресс!»
Састы доктор қасында.

1921 жыл.

ҰЛТШЫЛДЫҢ САНДЫРАҒЫ

Ұлтшыл ауру
Ойбайлайды құс төсектің үстінде:
— «Бауырым, бауырым!
Ойбай, ауылым!
Елім-жұртым, дауысымды есітпін бе?»
Қарны жуан
Отағасы күбірлейді қасында...
Молда, қу-ау,
«Өл...» деп тұр-ау,
Қисандайды ақ сәлдесі басында.

1921 жыл.

ДОМБЫРА

Алқа-қотан әлеумет
Отырды кең ордада.
Өткен-кеткен әңгіме
Сөйленіп өтті ортада.

Домбырамды қолға алып,
Шертіп, толғап күйлеттім.
Түрлі сарын, түрлі күй
Пернелерін сөйлеттім.

Біресе сөйлеп рухтанып,
Домбырам менің зарлады.
Біресе жылап күнреніп,
Біресе тағы аңырады.

Біресе шалқып шаттанды,
Сөйледі, күлді сыңқылдап.
Біресе қызып күйінді,
Күрсініп, үнлеп, ыңқылдап.

Құмарланып біресе,
Елжіреп мас боп былқылдап,
Жалындай жанып, созылып,
Үзіліп, толғап қыңқылдап.

Домбыраға қосылып
Көкірегім де сарнады.

Кернеді, толды, тасыды,
Көзімнен жас парлады.

Біресе толып күш келіп,
Құлаштап биыл шалқыды.
Біресе еріп балдай боп,
Үлбіреп және балқыды.

Тыңдаушы үйде әлеумет
Көңілденді, ойнады.
Тұнжырасып біресе
Тереңге сүңгіп ойлады.

Домбыраның күйлері:
Жас жүректің сыры еді,
Көңілдің зары, мұңы еді,
Көкірек сарын-үн еді.

Кеулеген рухтың иманы,
Шалқыған екпін күші еді.
Үлбірек, нәзік әм сезгіш,
Қайнаған жанның ісі еді.

1922 жыл, Ташкент,
Дұрман.

КІМДЕ-КІМНІҢ ТАСҚАН СУДАЙ ҚАЙРАТЫ

Кімде кімнің тасқын судай қайраты,
Күркіреген бұлтты аспандай айбаты.
Екпін-күші асау тағы тұлпардай,
Серпіндісі тас түлекті сұңқардай.

Бауырларым, екпін күшті кернейік,
Ескілердің есебіне ермейік.
Ескі жоба, ескі өлшеу тар капас,
Күшті жұмсап, ірікпей құлаш сермейік.

Қиырсыздың қиырына жетейік,
Өлшеуі жоқ көк мұхиттан өтейік.
Аспандағы алыс қызыл жұлдызды
Жерге әкеліп жердің көркі етейік.

Шешілмеген ескі жұмбақ шешейік,
Жерді, аспанды тынбай сүзіп кешейік.

Сансыз қиын бөгеттерді жолдағы
Қиратайық, уатайық, кесейік.

Қара жерден аспан асып ұшайық,
Жерді, аспанды біріктіріп құшайық.
Аспан, жерді қуыршақтай қапсырып,
Алып қолға ырғап, шайқап қысайық.

Асуы жоқ асулардан асайық,
Ашылмаған тас қақпаны ашайық.
Болмағанды болдырайық дүниеге,
Жаңа тұрмыс қара жерге жасайық.
Кімде кімнің тасқын судай қайраты,
Күркіреген бұлтты аспандай айбаты.

Екпін-күші асау тағы тұлпардай,
Серпіндісі тас түлекті сұңқардай.
Бұл сөзіме түсер жалғыз осылар,
Жар салысып, тізе қосып қарсы алар.
Дүбірімен дүниені жаңғыртып,
Ұран салып екпінді ерлер қосылар.

1922 жыл, 10 июль, Орынбор.

АСПАНҒА ҰШ

Мініп ап ұш аспанға аэроплан,
Тау басынан қызықсын ұшқан қыран.
Таба алмасын жауларың, жерде қалсын
Жорғалаған сені аңдып қу-сұм жылан.

Орынбордан таңертең шықсаң ұшып,
Ақмолада дем алып түсте түсіп,
Семей барып қонаға съезде боп,
Ертеңіне қайтарсың қымыз ішіп.

Түнде ұшсаң адасып кетпей лағып,
Жұлдыздай ғып тұтатып фонарь жағып.
Және шылым тұтатып я қызықсаң,
Жарқыратып қоярсын төске тағып.

Керек болса бұлттарды қойша бағып,
Пұшпағынаан жинарсың арқан тағып.
Жауын керек жерлерге жаудырарсың
Дүрсілдетіп сабаумен төмен қағып.

Ұшқын келсе мініп ап аэроплан,
Жұртты шақыр алуға, салып ұран
Даласынан қазақтың құс болып ұш,
Құлашты жай, жас түлек батыр ұлан!

*1923 жыл, 30 июль,
Орынбор.*

ҚАЙҒЫЛЫ ХАБАР

Ойпырай! Жайша соққан бұл не хабар?!
Дүниеден Ленин кетті...

қайтпас сапар.
Селк етіп еңбекші тап күнреніп,
Моншақтап ыстық жасы бір-бір тамар.

Аспаннан жай соққандай тән мен жанды,
Егіліп көздің жасы бір-бір тамды.
Жүрекке дәл қадалып суық найза,
Кек қайнап көкіректі жалын шалды.

Жыламас бұған адам тастығынан.
Қамықпас қара жылан қастығынан.
Ұран сап зор майданда ту ұстаған,
Айрылды еңбекші тап бастығынан.

Қуанба, қара жылан, сырттан шолған!
Ленинге ұзақ жолда серік болған
Қадырмен жол бастайтын азамат көп,
Құлатпай қызыл туды күшті қолдан.

Еңбекші ел жер-дүниемен жалпы күйген —
Болды ма ер, айтшы тарих, мұндай сүйген?
Қолымен жүрегіннің отын басып,
Тағзым қып өлігіне басын иген.

Уа, дүние! Болмап еді мұндай ерін,
Мезгілсіз жұтты мұны қара жерің.
Қол созған жалпы адамзат бақытына
Жылады жетім қалып, еңбекші елің!

¹ «Еңбекші қазақ» газетінің 24 жылы, 13 февральдағы санында басылған бұл өлеңнің бірінші жолы «Түскендей көкті жарып қандай хабар?!»

Кек-қайрат көкірекке қайнап толған,
Тайдырмас үлкен аға салған жолдан
Лениннің тігіп кеткен қызыл туын
Ешбір жау құлата алмас біздің қолдан

1924 жыл, 22 январь, Москва.

КУЗДІГҮНІ ДАЛАДА

Сарнайды бүгін жел неге,
Күңреніп бүгін көл неге,
Жапырақтар сыңсып тулайды?
Соқтығып мұнша тулайды?

Күлмеймін бүгін мен неге,
Түнерген қабак ызбарлы?
Домбыра күйі пернеде,
Дәл бүгін неге тым зарлы?

Түнеріп қабак күнімен,
Түйіліп нені ойлайды!
Домбыра зарлы үнімен
Нені айтып бүгін қоймайды?..

Домбыра, көне, жырлай гөр,
Түнерген қабак ашылсын!
Он саусақ билеп зырлай гөр,
Көкіректің лебі басылсын!

Қарашы, міне, айнала,
Сұр кетіп жерден сарғайды.
Қоңылтақ, сырдаң айдала,
Жаландап жел де сарнайды!

Қуарған дала сұры жоқ,
Көркінен сұлу айрылды.
Әдемі түрдің бірі жоқ,
Сарғайып міне қайғырды.

1925 жыл, октябрь.

ТАРТУ

ұл «Экспресс» деген өлең жинағым Жамалекеме тартуым.

Сенің жасын маған шер боп,
Болдырып-ақ күйгемін.
«Теңлік алсам, өсіп, ер боп!»—
Жүрекке ант қып түйгемін.
Сол ой бұлт боп бастан кетпей,
Ойдан тымақ кінгемін.
Өзімді артық ардақ етпей,
Апа-ау, сені сүйгемін!
Шын сүюді сенен көріп,
Сенен ғана білгемін.
Күлсең мен де саған еріп,
Қуанғаннан күлгемін.

1925 жыл.

АНАНЫҢ ХАТЫ

Байғұс ана хат жазыпты,
Депті «балам сағындым».
Ұмыттың ғой бізді тіпті,
Бір келмедің неғылдым?

Оқу іздеп кеткеніңнен,
Ауылға бір қайтпадың.
Біз не көрдік жеткеніңнен,
Елге кеп уәз айтпадың.

Балам едің емшек берген,
Түн ұйқымды төрт бөліп,
Анаң едім жапа көрген,
Сені өсіру дерт болып.

Жас күнінде көп ойлаушы ем,
Сені әлдилеп тербетіп.
«Арманым жоқ» деп ойлаушы ем,
Қалқам өссе ер жетіп.

Болмай шықты ойлағаным,
Сен жігіт боп жеткен соң,
Қалжырадым, ойла жаным.
Сен алысқа кеткен соң.

Талай жылап жүруші едім,
Неге екенін білуші едің,
Сенің бала кезінде.
Қалқатайым, өзің де.

Алданышым қалқам еді,
Сонда менің қуатым.
Сен тұнғышым — марқам едің,
Бар қайғымды жуатын.

Көрмеп едім жар қызығын,
Бір сен едің тілегім.
Бір сен едің бар қызығым,
Шыбын жаным, жүрегім!

Қарай-қарай көрінгенге,
Екі көзім төрт болды.
Іш қайғым жоқ сенен өзге,
Аш өзегім өрт болды.

Ойла, енді кім мені күтті,
Қартайдым, кем саулығым,
Үсті-басым тозып бітті,
Тозды баста жаулығым.

Кетсең «балам» өз алдына,
Мен не болам, біл өзің.
Елестейді көз алдыма,
Бала күнгі мінезің.

Бала едің сен жыламайтын,
Еркелікті білмеуші ең.
Жоқты бер деп сұрамайтын,
Және орынсыз күлмеуші ең.

Отырғанда от басында,
Ертек айт деп қоймаушы ең.
Тұрымтайдай боп қасымда,
Тыңдауға бір тоймаушы ең.

Ертек айтсам нанушы едің,
Құмарланып, құлыным.
Көзінде от жанушы еді,
Салбырап қос тұлымың.

Қызық еді ойындарын,
Бәйге тігіп жарысқан,
Ұзын шыбық сойылдарын,
Жаумен ел боп алысқан.

Өңкей бала екіұдай боп,
Намыс үшін дауласқан.
Кек алуға тегіс сай боп,
Жасақ құрып жауласқан.

Жауға жасақ сайлаушы едің.
Үлкен болып саптанып.
Сен түсіріп байлаушы едің,
Келген жауды аттанып.

Сөйтіп кейде зорлық көрсен,
Жылап үйге қайтпаушы ең.
Іште сактап қорлық көрсен,
Жаңға шағып айтпаушы ең.

Пәлен жерде сені сырттан,
Ұлық болды деседі,
Ағайының естіп жұрттан,
Гулеп желдей еседі.

Арманым зор, неғылайын,
Елге келіп тұрмадың,
Маған салып сары уайым,
Артқа мойын бұрмадың.

Сен де «халық биі» болмас па ең,
Болмас па едің комитет,
Елге сен де сый болмас па ең?
Тілімді алсаң нең кетеді!

Сені дағы ел қадірлеп,
Түсер еді түрлі сый,
Мал жинар ең, сен де түрлеп,
Оюлы отау, тігіп үй.

Енді қалған өмірімді,
Келінім боп күтер еді.
Әлдилесем немеремді,
Бар арманым бітер еді.

Ойла, енді кім мені күтті,
Қартайдым, кем саулығым.
Үй іші де тозып бітті,
Тозды баста жаулығым.

Қалжырадым, сағындым мен.
Бір кеп көрін көзіме.
Ұмытқандай неғылдым мен?
Жауап қайыр сөзіме!

1925 жыл, 25 декабрь.

АНАҒА ЖАУАП

Амансың ба, байғұс апа?
Денің сау ма, әп-еке!
Қартайдың ба, болып қапа?
Әжемдей боп Тәп-екең?

Қалжырадым, сағындым деп,
Елге қайт деп жылайсың!
Ұмытқандай неғылдым деп,
Тез хат сал, деп сұрайсың.

Апа-ау, бұл не қайғың тағы?
Неге сонша, қапасың!
Балаң қайда жүрсе дағы,
Неге ұмытсын апасың!

Әлі есімде мені талай,
Аш бауырыңа басқаның.
Ұмытылады, айтшы қалай,
Талай тамған жастарың.

Мені басып аш бауырыңа.
Ыңыранушы ең, ырғаушы ең.
Домалаушы ед жас бауырыңа,
Қасірет мұңын жырлаушы ең.

Жадымда әлі мені тербеп,
Талай айтқан жырларың,
Жүрегіме қатқан шер боп,
Қасіретіңнің сырлары.

Сонда-ақ білгем талай сырды,
Сол заманның жалғанын.
Қасірет көріп жас өмірді,
Көңілің сөніп қалғанын.

Сол уақытта-ақ әр сөзіңе,
Имандай-ақ нанғапмын,
Маған шаққан зар сөзіңе,
Мен де күйіп, жанғапмын.

Шындап сүйген жанның сыйын
Сенен ғана алғанмын,
Кемшіліктің зарлы күйін,
Сенен естіп қаңғапмын.

Шын сүюді сенен көріп,
Сенен ғана білгенмін.
Күлсең, мен де саған еріп,
Қуанғаннан күлгенмін.

Ауыр еді бұрын күйің,
Бәрін айтып тергенде,
Ырза болушы ең, әжем үйі,
Қымаран, шалап бергенде.

Кейде болмай шалап,
Үлкен үйде, әжеде!
Отырушы ең отқа қарап,
Болмай бидай көже де.

Кемшілікке ызаланып,
Кейде отырып жылаушы ең.
Жоқшылыққа назаланып,
Көктен жауап сұраушы ең.

Сен білетін біз емессің,
Көк пен жердің меңіреуін!
Жансыз мылқау қалай сезсін,
Сорлы жанның еңіреуін!

Сенің жасың маған шер боп,
Балдырымда-ақ күйгенмін.
Теңдік алсам, өсіп ер боп,
Жүрекке ант қып түйгенмін.

Сол ой бұлт боп бастан кетпей,
Ойдан тымақ кигенмін.
Өзімді артық, ардақ етпей,
Апа-ау, сені сүйгенмін.

Көктен күтпей сол жауапты,
Жерден іздеп кеткенмін.
Әзірге оның жолын таптым,
Өтіп ұлы өткелін!

Тапқан жолым қазіргі осы,
Жат-ау саған тілдерім.
Біздің үкім әзірге осы,
Жалпы теңдік ілгері.

Ұмытқандай неғылдым деп,
Ұмытты деп ойлайсың,
Қалжырадым, сағындым деп,
Елге қайт деп қоймайсың.

Ердің ерін сынайтұғын,
Ұлы өткелден өткенмін,
Апа-ау, не бар, жылайтұғын,
Жолдан қайтсам, неткенім?

Жалшы үкімі тапқан жолым,
Ұлы өзгеріс өткелім.
Өткел дәмін татқан болып,
Жолдан қайтсам, бетке өлім!

Жоқ емессің бұрынғыдай,
Отыратын дағдарып,
Қазір бопсың тәп-тәуір бай,
Әже, айтпақшы, бағдарып.

Снырың бар аш қылмайтын,
Жүк артатын түйең бар.
Шаруаңа қас қылмайтын,
Көз боларлық жиен бар.

Қайт деп, апа, жылай берме,
Жүремін ғой жазып хат.
Жазғытұрым барам елге,
Партком берсе рұқсат!

1926 жыл, 6 январь.

СЫР САНДЫҚ

(Досқа жазған хаттан)

Шырқ айналар шіркін тауық,
Жемің болса қолыңда,
Қайдағысы сені тауып,
Топырлайды жолыңда.
Досыңмын деп ант береді,
Жем іздеген жанама.
Жем таусылса, жалт береді,
Сенерлік дос санама.
Нағыз достар, бір-ақ қалып.
Шындап берік сүйіскен.
Бір-біріне сыр ақтарып,
Сыр түйінін түйіскен.
Әр адамның ішкі сыры,
Берік қойма сақталған.
Сол қойманың бір түкпірін
Достың досы-ақ ақтарған.
Кейде ашуға сол түкпірді,
Іздейді жан жақынын.
Шертөді жан сырлы жырды,
Сырлас жанын шақырып.
Тыныс керек кейде жанға,
Кейде жанға ән керек.
Күй шертуге анда-санда,
Сырласарлық жан керек.
Ішкі сырды мысал етіп,
Біраз ғана жырлайын.
Суреттеуге тауға кетіп,
Суретті ептеп сырлайын.
Сарыарқаның бір тауы бар —
Бір тауы бар сымбатты.
Сол таудан сен сыр тауып ал,
Сыр тауып ал, қымбаттым.
Қалың зенгер, құзды шаттар,
Құзды шаттар қалың нұ,
Сарқырайды мұз бұлақтар,
Мұз бұлақтар у да шу.
Нуда бір шың тіп-тік сұңғақ.
Тіп-тік сұңғақ бір биік.
Шын суретті бейне жұмбақ,
Тұрғандай көп сыр жиып.
Шынды айналған құзды шаттар.

Құзды шаттар аққан су,
 Сылдырайды мұз бұлақтар,
 Мұз бұлақтар у да шу.
 Сөзім мысал, достым, тыңда,
 Тыңда, достым, ойлап ал.
 Түрлі сыр бар сол бір шында,
 Сол бір шында қойма бар.
 Қойма шыңның нақ басында,
 Нақ басында қақпасы.
 Алтын жазу қақ басында,
 Қақпаның тас тақтасы.
 Сол қоймада қымбат жасау,
 Қымбат жасау сақталған.
 Текшелеген сымдап жасап,
 Сымдап жасап қақталған.
 Бір сандық бар емес түрде,
 Емес түрде көрнекті.
 Бір түкпірде беті перде,
 Беті перде өрнекті.
 Бір сандық бар, ол сандықта,
 Ол сандықта бір сандық.
 Сырдың кілті қолсандықта,
 Қолсандықта сыр сандық.
 Сандық іші қызыл-жасыл,
 Жасыл жібек перделі.
 Толған қымбат сақтаулы асыл.
 Асыл сым бар пернелі.

Сұлу жанды сұлу сүйген,
 Сұлу сүйген сыршылым.
 Жібек талдап түйін түйген,
 Түйін түйген, түршілім.

Сыр сандықты ашып қара,
 Ашып қара, сырласым.
 Сым пернені басып қара,
 Басып қара жырласын!

Сұлу сымда перне әуені,
 Перне әуені жыр айтар.
 Көңіл ашар тербеу әні,
 Тербеу әні сыр айтар.

Шыққанбыз дос, шыңға талай,
 Талай сырды ойланып,

Ақтаралық алтын сарай,
 Алтын сарай қойманы.

1926 жыл. 26 февраль.

ТОЛҒАУ

Ал, домбыра, қағайын,
 Пернене күй құйылсын.
 Жалшы әлеумет айнала
 Тыңдауға бір жиылсын.
 Домбыраға косылып,
 Көкіректі кернейін.
 Емін-еркін жараудай
 Бүгіліп құлаш сермейін.
 Жалшы халін айтайын
 Күйге қосып сыр қылып.
 Енбек шарт пен Сәрсеннің
 Хал-жайын өлең-жыр қылып.
 Арылмас еді азаптан
 Жалшы байғұс өмірі,
 Қорғаушы ұйым болмаса,
 Жүрмесе совет әмірі.
 Толғанып шертіп қағайын,
 Домбыра шіркін; жырлап бақ.
 Әр пернеден күй шықсын,
 Саусақ шіркін, зырлап бақ.

* * *

Ай, домбыра, домбыра!
 Сарна және саңғыра.
 Он саусағым болдырма,
 Домбыраны оң бұра.
 Домбыра, шіркін домбыра!
 Қаққан сайын қызасың.
 Сәрсен халін жырласаң,
 Көңлімді бұзасың.
 Бәйбіше, байдың зекуі
 Жүректі бізбен сызасың.
 Каттырақ жырла, домбыра,
 Сәрсеннің көрген ызасын!

* * *

Домбыра шіркін, домбыра,
Сарнай түс әлі, сарнай түс!
Кұлақ құрышын қандыра,
Жүрек отын жандыра!
Әй, домбыра, домбыра!
Жайыла көрме болдыра.
Сарнап бақ, әлі сарнап бақ,
Сарнап бақ миға қондыра!
Толғағымен сарынның
Алдымен өзім ертейін.
Кұлақ салған жиынды
Өзіммен бірге ертейін.
Домбыраның ырғағы —
Сарынның бүлкіл бұлғағы.
Тындаған жұртты ерітсін,
Он саусақ биле зыр қағып.

* * *

Домбыра шіркін, құйқылжып,
Екпіндеп шығар күйінді!
Күлдіріп ойнат тыңдаушы
Жалшы әлеумет жиынды.
Күйің нәзік сымында,
Дыңылда ойнап, дыңылда!
Күйлерің күлсін сыңқылдап,
Ойнасын билеп былқылдап!
Шегін менен перненде.
Талай күйлі сырың бар.
Шертілмеген әлі де
Талай-талай жырың бар.
Ұстаның тартқан сымындай,
Түлкінің жортқан жымындай,
Жазғы жібек ескендей,
Ескектей бер, ескектей!
Домбыраның күйлері,
Еріткен ырғақ билері,
Түлкідей жортқан бұлаңдап,
Бәйгі атындай сылаңдап.
Аққу құстың тағы да,
Көлдегі ойын-сәніндей, ..

Сыңқылдап күліп билесіп,
Қосылып айтқан әніндей.
Домбыра шіркін, құйқылжып,
Екпіндеп шығар күйінді.
Көңілдендір тыңдаушы
Жалшы әлеумет жиынды...

1926.

АДАМ

Еңбекші адам, сен тек бізде бағалы,
Сен тек бізде құрыш болат тағалы,
Бізде ғана сен, адам, шын бақытты,
Қызықты өмір жасай білген ағалы.

Бізден басқа сенің отан елің жоқ,
Бізден басқа сенің қорған белің жоқ.
Бізде ғана сен ардақты ұлансың,
Бізден басқа сенің туған жерің жоқ.

Айтсын бәрі — достың да әм қастың да,
Айтсын бәрі — кәрінің де, жастың да, —
СССР-дай еңбек ерін көтерген
Қандай ел бар бұл аспанның астында?

Біз білмейтін бұл дүниеде ел бар ма?
Біз білмейтін күн астында жер бар ма?
Еткен қызмет еңбекші елге дәл біздей,
Бағалаған күллі әлемде ер бар ма?

Біз білмейтін бұл дүниеде ел де жоқ.
Біз білмейтін ай астында жер де жоқ.
«Сіздекідей бізде де ардақты еңбекші»
Деп айта алар шебір елде бенде жоқ.

Үйткені олар ерікті емес, қамауда,
Жалмауыздар оларды езіп қанауда.
Еңбекші ерді жұмыскер ат, өгіздей
Екі аяқты малға ғана санауда.

Бізден басқа еңбекшінің елі жок,
Бізден басқа отаны жок, жері жок,
Еңбекшінің ұлы бар ма басқа елде,
Көкірегінде кек пен ыза шері жок.

18 февраль, 1936.

ТУҒАН ЖЕРІМ — ӨЗ ЕЛІМ

ТУҒАН ЖЕРІМ — ӨЗ ЕЛІМ

(Шетте жүргенде)

Қайғы ойлаттың естен кетпей туған жер,
Қаны қашты, әм саарғайтты ет пен тер.
Сені ойласам ішім күйер қапа боп,
Жүрегімде түйіншіктей қайғы шер.

Жүрекке ыстық, көзге сүйік өз елім,
Тең құрбыммен қағысып, ойнап жүргенім.
Жап-жалаңаш жайдақ атпен жүздіртіп,
Бәсеке қып, жұмыртқа алған ну көлім.

Өлкелерге ауыл қонған мезгілдер
Бәйшешектер құлпырынған мезгілдер.
Майысып бір, көк талдардың басында,
Құстар сайрап, көңіл бұрған мезгілдер.

Сені ойлап күні-түні туған жер,
Қаны қашты, әм сарғайды ет пен тер.
Сені ойласам ішім күйер қапа боп,
Жүрегімде түйіншектей қайғы шер.

Ұйықтасам да еш шықпайсың түсімнен,
Тұрсам-дағы сен кетпейсің есімнен.
Көзден таса қылсам деген жоқ едім,
Шыға алмадым азалдағы кесімнен.

1914 жыл, («Айқап» журналы, 11-сан.)

НҰРА

Сағынып, Нұра, мен келдім,
Бұрынғы иең — байғұстың.
Айрылған сенен көп елдің
Жатырсың көрмей қайғысын.

Мекен болдың бір уақыт
Көшіп жүрген қазаққа.

Айырылып сенен бейбақыт
Сорлылар қалды мазаққа...

Сырынды айтшы сен маған,
Атамыздың жайлауы!
Мың-мыңнан жылқы жусаған
Билердің байлауы.

Айтпасан да білем мен
Ішіндегі сырынды.
Қайғыдасың бүгін сен,
Айтпайсың бірақ шынынды.

Хош, Нұра, тағы көргенше
Есендік берсін бір құдай.
Енді қайтып келгенше,
Ескі иең жүрер құр жылай.

Бұрынғыдан қайғылы
Құстарың да сайрайды:
Қолдан келер еш не жоқ,
Жүрек от боп қайнайды.

1914

ЖАЙЛАУҒА КӨШУ

Ел көшкенде кең жайлауға таласып,
Жүк артысар аяқтарын тез басып,
Таң белгісі білінгенде сарғайып,
Ақырындап дүниеге нұр шашып.
Кәрі-жастар жүген алып жүгірер,
Жылқы келіп, ат ұстауға шуласып.
Аттарын ерттеп жүк артқанша ел арты,
Алды кетер шұбатылып бел асып.
Өз-өзімен әлек болар кей жастар,
Көшке мінген асаулары туласып.
Көш артында қыз-келіншек іркіліп,
Бір жүруге біріне бірі қарасып.
Қатарласып жорғаларын салысар,
Желектері, үкілері жарасып.
Өзіне-өзі риза бола ыржандап,
Қастарында жүрген жігіт жанасып.
Тайға мініп балалар жылқы айдасар,
Ақсақалдар ілгері қоныс сайласар.

Өртенді өріс, суы тұнық көлге кеп,
Ауыл қонып, үй тігісіп жайласар.
Көлге жауып жылқыларды суарып,
Желі қағып, шалғынға бие байласар.
Атпен барып тұнық жерден су әкеп,
Самауырлар үй алдында қайнасар.
Бұрынғы елден ерулік жеп соңғы ел,
Сары қазы, бағлан етін шайнасар.

1914.

ТҮС

Түсімде жапан түзде кезіп жүріп,
Қорғансыз бір бақшаға келдім кіріп.
Аяныш түсті ойыма сол арада,
Қуарған ағаштардың түрін көріп.

Семіпті сұры кетіп ағаштары,
Көгерген жапырақ жоқ — бәрі сары.
Жаздыгүні қурапты сорлы бақша,
Болмаса жаратушы хақтың жары.

Жайқалып көкпенкөк боп тұрған толып,
Көк шалғын сұлап жатыр құшып болып.
Қызылды-жасылды боп желкілдеген
Гүл шешек түрі кеткен қурап-солып.

Ағаштын көзім түсіп жастарына,
Мен бардым жөн сұрауға қастарына.
Салбырап ой ойлап тұр көк шыбықтар,
Бір қайғы түскендей-ақ бастарына.

«Көк шыбықтар көбейсе тал боп жетіп,
Көркейер сонда бақша, қайғы кетіп.
Я, алла! Жеткіз сорлы жастарды!» — деп
Тіледім, шыбықтардан үміт етіп.

1914.

АЙТ КҮНІ

Токшылық бүгінгі күн берекелі,
Көңілді, ойын-күлкі мерекелі.
Әр адам өз әлінше айт қылып жүр,
Дүниенің сезілгендей кең екені.

Талгамай жақсы-жаман, кәрі-жасын,
Бай-кедей, бөтен-жақын, ауылдасын.
Әр мүһмин күтетін күн келгендерді
Құрметпен алдарына жайып асын.

Жігіттер қатар түзеп, сәндік құрып,
Айттайтын күн жиналып бірге жүріп.
Аралап әр ауылдан көкпар алып,
Аттары екіленіп аласұрып.

Аттарын секендетіп кейбір жастар,
Жұлынып кейбір аттар алып қашар.
Елендеп кейбір аттар сау аяндап,
Кей аттар алды-артынан ақсап басар.

Болған соң айт асымен аузын ашып,
Жиылып қыз-келіншек хабарласып,
Олар да айттайтын күн әр ауылды
Тізіліп, қайтқан қаздай дуылдасып.

Бұлғақтап үкілері бастарында,
Сылдырлап шолпылары шаштарында,
Судырлап шөпті сипап етектері,
Шүбірлеп уақ қыздар қастарында.

Жүгірер қуынысып балалар да,
Ойнаған лақ-қозыдай биік жарда.
Асыр сап құлындары сүтке тойған
Тайлардай ежелерін емген арда.

1914.

МАЙ АЙЫНДА

I

Май айында керемет
Бұлттанды аспан күркіреп,
Рахман жаңбыр құйып бір
Басыла қалды сіркіреп.
Жерге түсіп қызыл күн,
Жайнады дүние рух кіріп.
Жас балалар шуласып,
Ойнады орғып дүркіреп.
Сап ауадан дем алып,
Керілді кең көкірек.
Құс әніне ән қосып,
Шаттанды соғып жас жүрек.

II

Май айында тамаша
Тау, тас, орман жанғырды.
Қаһарлы қыста рух кеткен
Жер жүзіне жан кірді.
Жапырақ гүлге оранып,
Ағашқа көрік — сән кірді.
Сансыз құс жырлап ерте-кеш,
Орманға шаттық ән кірді.
Жапырақ, балау қызғалдақ
Құлпырды жұтып жаңбырды.
Көбелек, ара бал іздеп,
Гүлден гүлге қаңғырды.

III

Май айында ғажайып,
Жаннеттей дүние жайнады.
Бәйшешек гүлдің исі аңқып.
Әншіл құстар сайрады.
Жас жүректе алғашқы
Махаббат лебі қайнады.
Жолығуға бірінші
Ғашықтар уағда байлады.

1916 жыл, май.

НАУРЫЗ

Үйден шығып балалар
«Жаз болды, міне!» десіп тұр.
Сағындырған жаз желі
Оңтүстіктен есіп тұр.
Жылы ескектің лебімен
Дүние балқып иіп тұр.
Сағындырған жаз желі
Құшақтап беттен сүйіп тұр.
Жүгіріп су асығып
Қар еріп жатыр сылқылдап.
Жазбен келген құстар жүр
Шаттанып жырлап сұңқылдап.

Сумандап су сай-сайдан
Ағып жатыр сылдырлап,
Жас баладай алғашқы
Сөйлеген күліп-былдырлап.
Адам да, мал да өзінше
Жүр жадырап далада.
Жаңа жылды қарсы ап тұр.
Кәрі де, жас та, бала да.
Сағындырған сұлуым,
Сүйгенім менің келдің жаз.
Құшағын жайып қарсына
Жас жүрек, міне, болды мәз!

1917 жыл, март,
С. А. аулы.

КҮЗ

Сұлудай толып бұралған,
Жібекке жасыл оранған,
Жас өрім талдың жапырағы
Сарғайып түсті үзіліп.

Ұялшақ көркем келіндей,
Сүйеге тосқан еріндей,
Албырап тұрған қызыл гүл
Солды құрап бұзылып.

Таңмен бірге жырлаған,
Шырқап ұшын зырлаған,
Қойылды қазір бұлбұлдың
Құбылған әні сызылып.

Жылдың көркі кеткенін,
Жастығы жылдың өткенін
Білдіріп қайтты тырна да,
Қоштасып шырқап тізіліп.

Көк пен жерден сұр кетті,
Кемпір-шалдай тұр кетті,
Жастығы жылдың — жаз өтті.
Қарасаң да сүзіліп.

1917 жыл, Ақмола.

ҚЫРДА

Күніреніп қырда отырып көкірек кернеп,
Ән салдым домбыра алып ыргап, тербеп.
Аузымнан өлеңімді қағып алып,
Ызындап кетті жаттап асау жел кеп.

Асау жел саулап жаттап кетті сарнап,
Аралап Сарыарқаны кезіп — шарлап.
Ән салдым қырда отырып көкірек кернеп,
Кім білсе, желдің тілін соған арнап.

1917 жыл.

АҚША ҚАР

Ақша қар үлпілдеген қалқып ұштың,
Жер үшін шатты жайдан — көктем түстің.
Қайғысыз мәңгі сәби періштелер,
Мәңгілік жайын тастап жерді құштың.

Тастадың сансыз сәуле күн мен айды,
Еркін кең, нұрлы, таза, шатлы жайды,
Өкінбей қара жерге түскеніңе
Жүзің шат, мың құбылып жалтылдайды.

Қиялдай қанатына ерік бердің:
Қалықтап ала бұлттың соңына ердің.
Көктегі сансыз сәуле жұлдыздардың
Қосылған әнін естіп, биін көрдің.

Ұшқындап сәні кеткен ағаштарға
Ақ күміс шашақ болып көрік бердің.
Құлпырып жұлдыздай боп күлімдейсің,
Не көркін көрдің айтшы қара жердің?

Михнатты, былғанышты түсіп жерге,
Кіршіксіз аппақ таза болдың перде.
Ақша қар, уайымсыз жалғыз-ақ сен,
Мәңгілік шаттығыңды жанға берме!

1917 жыл, 18 октябрь. Ақмола.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Кеш. Ымырт. Таудың іші... жазғытұры,
Құлпырды шыққа оранып ойы, қыры.
Тәңіне құлпырған ақ перде жапқан
Сұлудай тау менен тас жердің түрі.
Ақ торғын, жеңіл мұнар тауды басқан
Ай менен жұлдыздардың шашқан нұры.
Биік шың, биік таулар айбат шегіп,
Түнеріп күзеткендей бірін-бірі.
Жаңғырып әр дыбысты қайта айтады.
Керемет, тауда жан бар, тау, тас тірі.
Бұталар, көлеңкеде тұрған шындар
Тасада тұрған төніп бейне ұры.
Ағаштың жапырақтары сыбырласқан,
Жасырын майда ескектің айтқан сыры.
Іздеген ғашықтарын бұлбұлдардың
Естілген көкірек жарып айтқан жыры.
Жан салып, тау ішіне көрік берген
Келген жаз — махаббаттың көркем пірі.

1919 жыл.

АҚҚУ ҚҰС

Аққу құс ұшты,
Желдей есіп күшті,
Ән салып күлді айнала.
Көлді кеп құшты...
Керіліп құшты,
Ақ төсін төсеп айнаға.

Құлаштап желді,
Аққу құс келді...
Көлендеп, дүзіп сыланып.
Көркейтті белді,
Көркейтті көлді,
Ақ күміс суға бұланып.

Аққу құс көркем!
Ақ төсін керген,
Көленде, сәулем, сыңкылда.
Көлдегі, еркем,
Ғашығым, еркем,
Сылаңда, биле, былкылда.

Акку құс жүзді,
Ақ көбік тізді,
Айнадай тұнық көл суын
Қақ жарып сызды...
Күміс жол сызды —
Сұлуым, сәулем, акқуым!

Акку құс кербез!
Биінді көргіз,
Көрсет, сәулем, сәнінді.
Таяншы тез... тез...
Сұлуым кел тез,
Құбылтып салшы әнінді.

Аққу құс сөйлеп,
Сыңқылдап күйлеп,
Сыбырлап сүйіп жалынды.
Айналып билеп...
Ойнады билеп,
Балқытты менің жанымды.

Аққу құс сәндім,
Күйіп мен жандым,
Туғаннан-саған ғашықпын.
Көлде мен көрдім,
Соңыннан ердім,
Көруге тағы асықпын.

1921 жыл, 5 июнь.
Көкшетау.

СҰЛУ ТЕРЕК

Кербезсің маңызданған, сұлу терек!
Орандың желбіреген жасыл желек.
Тұрасың ырғатылып тоқаббарсын,
Басқа ағаш көрінбейді саған серік.

Сымбатты, оқтай түзу бойың мінсіз,
Бұл жақта сенде-ақ көрдім мұндай көрік.
Аспанға бой созасың үндемейсің,
Тақаббар, жалғыз өскен дәтін берік!

Маңыңнан өтіп жатыр кедей, бай да,
Жас, кәрі, зорсынған да кішкентай да.
Біріне иілмейсің, қарамайсың,
Аспанда-ау, сенің көңлің Күн мен Айда.

Сұлуым! Айтшы маған сен сырынды,
Тақаббар болсаң дағы сен бір мұнды.
Естап тұр қу қара жер тамырынды.
Көкке бой қанша созсаң жібермейді,
Сұлуым! Келші маған басынды иіп,
Енгізші құшағына беттен сүйіп.
Дралып мойныма жапырақтарын
Келбіреп жібектей боп тұрсын тиіп.
Есіттім Сарыарқадан, сұлу терек,
Әдемі жапырақтарын жасыл жібек.
Арқанын еркесіне иілмесең,
Жосқа өткен сұлулығың неге керек?!

1922 жыл, 16 апрель
Ашкент.

БҰЛШЫҚ ЕТ

Боянған түрлі шырайлы
Сұлу емес, сырлы бет;
Ширатылған түйіндей
Шын сұлу — күшті бұлшық ет.

Балғын білек, балтыр да
Ширатылған түйіндей,
Бұлтылдаса бұлшық ет —
Кім тұрады сүйінбей...

Айғырдың тоқпақ жалындай,
Бөкеннің серке санындай,
Қайыңның қырған безіндей,
Шортанның жұмыр беліндей.

Ширатылып түйілген,
Болаттай күшпен иілген, —
Бұлшық етті білек пен
Балтырдан күшті дене жоқ!

1923 жыл, 8 апрель

АҚСАҚ КИІК

Арқаның Бетпақ деген даласы бар,
Бетпақ — шөл, ойлы-қырлы панасы бар.
Сол шөлде ел жоқ, күн жоқ өсіп-өнген
Жәндіктің киік деген баласы бар...

Кей қазақ әдет қылған киік атып,
Мүйізін пайда қалып, шетке сатып.
Сандалған бір киікке ұшырастым.
Бір жылы Бетпақ шөлде келе жатып.

Бетпақта келе жатты ақсақ киік,
Сандалып қаңғырақтап басын иіп.
Пана іздеп шыбын жанға сүйретіліп,
Мергеннің кеудесіне оғы тиіп.

Тамады қара жерге аққан қаны,
Қиналып еңтігеді шыбын жаны.
Боялып ақ денесі қызыл қанға,
Келеді әлі кетіп жығылғалы...

Сандалып келе жатты ақсақ киік,
Бір тоқтап, анда-санда әлін жиып...
Ақбөкен сахараның ботакөзі,
Атты екен қандай мерген көзі қиып?

Келеді қаңғырақтап жалғыз өзі,
Тілі жоқ, құр жүректе айтар сөзі.
Шағады шыбын жанның қиналғанын
Жалғыз-ақ мөлдіреген екі көзі.

Жапанда еш сая жоқ шыбын жанға,
Моншақтап жерге тамған қызыл қанға.
Жапанда басын сүйер тірі жан жоқ,
Әл кетіп сорлы киік жығылғанда!..

Ботакөз сахарада қына терген,
Кім екен жапан түзде сені көрген?
Аяныш сезімі жоқ бір қазақ-ау,
Дәл көздеп жүрсегіне атқан мерген!..

1924 жыл.

ОРМАН

Орман міні,
Мұның да үңі
Кейде жұмсақ, кейде шу.
Кейде тынық,
Кейде сұлық,
Кейде дауыл гу де гу.

Қалың орман,
Ойға толған,
Тұнжырайсың иіліп,
Еңбек сырлас,
Сәулем құрдас;
Әр рудан жиылып.
Жоқ бір қалып,
Кейде ырғалып,
Сен де көлше шулайсың.
Басты шайқап,
Желді жайпап,
Аласұрып тулайсың.
Аппақ қайың,
Қарағайың
Қосылыпты табысып.
Сұлу терек,
Жасыл желек
Құшақтасып қабысып.
Кейде қыбыр,
Кейде жыбыр,
Кейде жұмсақ желбіреп.

1925.

ДАЛАДА

Балалар

Міне дала...
Бір топ бала,
Жүгіреді айнала.
Мінген таяқ,
Жалаң аяқ,
Табандарын көк бояп.
Жұлып сасыр,
Салады асыр,
Аунап жерге көкжасыл.
Жас тұлымшақ,
Тап құлыншақ,
Өңкей асау ұрыншақ.
Суы сасыр,
Салады асыр,
Ұлы ананың төсінде.
Совет — атаң,

Дүние — Отан,
Болсын інішек есінде.
Келер кезек,
Қылыш безеп,
Шығарсындар бой тежеп.
Туың қызыл,
Көлемі ұзын,
Інішектерім, тез тізіл!

1925 жыл.

АҚҚУ

Сәулем аққу,
Сыңсып сұлу,
Суды сызып сылдыр су!
Сәулем сылан,
Аппақ қылаң,
Ақ көбікке шомылған!

1925 жыл.

ЖАЗҒЫ ДАЛАДА

Жібек кілем кестелі
Көрпе үстінде жаттым мен.
Қаладан алыс елді ойлап,
Қалың ойға баттым мен.

Тасыған сендей жойқылып,
Қозғалды жүйткіп қалың ой,
Мінекі келді алдыма
Өрісте жусап қалың қой...

Айдалада кішкене от,
Жалғыз қойшы... тас қорық...
Ұшып тұрдым жата алмай,
Көзіме келіп жас толып.

Ұмыт қалған бауырым,
Меңіреу жапан далада.
Көрер ме екем сені де,
Жарық думан қалада?

«Кетпе» деп тағы көк шалғын,
Аяғыма оралды.
Жібермей бөгеп алдымды,
Майысып гүлдер бұралды.

Сұлу жібек гүл шашақ;
Етегімнен ұстама!
Бірге өскен сәулем қымбатты,
Енді мені қыстама!

1923 жыл, июнь,
Орынбор.

* ҚАРЛЫ АЯЗДА

Жерді басқан аппақ қар...
Соғад аяз, ызғырып —
Қызыл шұнақ, жалмандап,
Билеп күлед сызғырып.

Ұшан теңіз қалың қар
Жерді басып жабады.
Шұнақ аяз жалаңаш
Екі санын сабады.

Мұздай демі бет қарып
Аяз аузын ашады.
Құлақтанып қызыл Күн
Жасыл ұшқын шашады.

Қызыл аяз демімен
Бет қарылып күйеді.
Қанын беттің шығарып
Аяз тістеп сүйеді.

Күйдіргені — үсітіп
Демі бетке тигені.
Қанын сорып аппақ қып
Тістегені — сүйгені.

Шұнақ аяз аямас,
Тоңып үсіп қатсаң да.
Сызғырады, күледі,
Үсіп өліп жатсаң да.

1926 жыл

ЫЗҒЫРЫҚ АЯЗДА КЕДЕЙ АУЫЛЫ

Қар үстінен шаңытып
Күйкылжиды борасын.
Даладағы ауылдың
Басып көмед қорасын.

Далада ауыл... бүрісіп
Қар астына көмілген.
Кармен әбден алысып
Әлі құрып жеңілген.

Асы — көже қатықсыз,
Бұл ауыл бір жарлы еді.
Тәуір қыстау жері жоқ,
Даладағы зарлы еді.

Мойындары пештердің
Караяды қылтиып.
Қар астынан аршылған
Терезелер жылтиып.

Кей қылтиған мойыннан
Түтін будақ шығады.
Үскірікке беттемей
Ыққа заулап ығады.

1926 жыл.

ҚЫЗЫЛ ШҰНАҚ

Шатнайды, тыста аяз,
Қызыл шұнақ үскірік,
Қылшылдайды жалаңдап,
Зәрлі деммен ыскырып.

Ұшан теңіз қалың қар —
Жерді басып жабады,
Шұнақ аяз жалаңдап
Екі санын сабады.

Мұздай демі бет қарып,
Аяз аузын ашады.
Кұлақтанып қызыл Күн
Жасыл ұшқын шашады.

Қар үстінен шыңғытып
Бұрқырайды борасын.
Көрінбейді далада.
Жанның қимыл қарасы.

Бейне мола, — аңырайды,
Лыпасы жоқ жарлы үйі.
Қысқы аязда төтенше
Жарлы тартад зар күйін.

Пештің мойны сыңсиды
Үнін қосып желменен.
Кедейлікті шаққандай
Жыр қып айтып шерменен

Пештің мойны желменен
Ызындайды сарнайды,
Балақанын тербетіп
Жас келіншек зарлайды.

Тыста түтеп, шатнап
Қызыл шұнақ үскірік,
Қылшылдайды, жалаңдап,
Зәрлі демін ыскырып.

Ұшан теңіз аппақ қар
Жерді басып, жабады.
Шұнақ аяз жалаңаш
Екі санын сабады.

1925 жыл, 17 декабрь.

ЖЫЛ БАСЫ — ҚАРЛЫҒАШ

Өліп жатқан жер жүзіне
Жаз келген соң жаң кірді.
Ойда, қырда жап-жасыл боп,
Жасарып жер жаңғырды.

Жасыл жерге гүлден өрнек
Неше түрлі сән кірді.
Торғын көктен көк ала бұлт
Төкті тауһар жаңбырды.

Сұлап жатқан үнсіз жерге
Тіршілік, «шу» даң кірді.
Тау мен орман, шалқар көлге
Шаттық күй мен ән кірді...

Күн күлімдеп жылы деммен
Ұлы ананы бұлайды.
Жұпар бүркіп, жібек желмен
Кей денесін сылайды.

Жан-жануар ұлы анасы —
Төсі сүтті қара жер,
Жас босанып бұланады
Төсін ашып ағып тер.

Жер — ұлы ана, буы — демі.
Жадырайды көсіле.
Еңбекші жан уыз еміп
Өрмелейді төсіне.

Жан несі тірілісті
Шат боп еңбек тұрмысқа.
Жандандырды қылған істі
Қалың ісші, құмырысқа.

Міне, шат боп сымпылдасып
Қарлығаштар зырлайды.
Ойды кезіп, қырдан асып,
Жаздың жырын жырлайды:

Көркем тұрмыс жылдың құсы
Ер, екпінді қарлығаш,
Болсын күйлі қылған ісі,
Жырла жазды жарлыға!

1927 жыл.

КӨКШЕ ҚАСИЕТТЕРІ

(Толғау)

Адам бар өнеріне бас иетін,
Құрметіне ескерткіш қып тас үйетін.
«Өнерлі кей ұлдарын» еске салып,
Енді айтам Көкшетаудың қасиетін.

Көз салсаң Көкшетаудың қай жағына,
Айнала құлашын кең жаймағына:
Қара орман, су мен өзен, айдын көлдер,
Сан өлке кіреді оның аймағына.

Сылдырлап жасыл өзен аққан көлбеп,
Күміс су, маржан құмды шалқар көл боп
Өзенге күркіреп кеп өзен құйып
Шымырлап, көк үйірім кеткен сел боп.

Жаз жасыл, күзде сары бетегелі,
Қиырсыз, құдашты кең жайған бел көп
Бітік, ну — өсімдігі, шөбі — шүйгін
Жатады қара жерге майлы шел боп.

Жайылған Көкшетаудың аймағында,
Мал бағып, егін салған кәсіпті ел көп.
Төбенің басына да егін шығып,
Төрт түлік мал өседі бұла-тел боп.

Ертіс пен орап аққан Есіл, Нұра
Бұларға сансыз өзен құйған жыра.
Әр таудан өзен атқып, тулай гүрлеп,
Тастарды домалатқан құмын сыра.

Созылып көк жібектей Нұра ирендеп,
Құяды Қорғалжынға болып мұра.
Ертіс пен Есіл орап кетеді өтіп,
Құдып мұз теңізге бетін бұра...

Сансыз көл айдын-шалқар жатқан шалқып,
Түрлі құс мөлдір суда жүрген қалқып.
Қаз-үйрек, шағала, аққу мың түрлі әнмен
Күй қосат көлдің басын думан, даңғып.

Құмы — інжі, айна көлдің күйін тыңдап
Адамның жадырайды көңілі балқып.
Көкқорай, көл айнала белуардан
Көкмайса гүл иістері шығады аңқып...

Түрлі құс жасырынып ну құраққа
Теңселген сылдыр қағып ту құраққа —
Секілді ойын қылған қыз-келіншек
Тығылған пай шымылдық судыраққа.

Көлінде, өзенінде толған балық,
Еңбекші ел кенеледі балық алып.
Балығын құстарымен кәсіп қылып
Сонымен пайдааланған талай халық.

Барсан да қай өлкеге белден шалғын,
Оралған белуардан балдыр-балғын.
Мас болып шұбар ала гүл исіне
Келеді сансыз гүлді құшып алғын.

Толқыған алқара көк теңіз-сынды
Келеді көк майсаға шалғы салғын.
Тыныс ап, жұпар иісті құшағында
Келеді төсінді ашып жатып қалғын.

Жайқалған қара орманда қарағайы,
Тораңғы, қызыл, алпақ, ала қайың.
Ағаштан түрлі керек сайман жасап,
Алады еңбекшіл ел қарамайын.

Ән салып гүлден гүлге қонақ болып,
Жинайды аралар да дала майын.
Молдалар қызықтырған ұжмағынан,
Бірде кем ормандарын санамаймын.

Әуесі дертке дауа Көкшетауды,
Молда айтқан мың ұжмаққа баламаймын
«Ұжмағын» Көкшетаумен қатар қойса,
«Ұжмақты» ақы берсе қаламаймын...

Жатқандай қара жері майға шылқып,
Қап-қара семіз қыртыс, борси былқып,
Астыққа қарқ болад, бірі жүз боп,
Еңбекші ел жерді жыртты салып егін.

Көрінген мал құлағы,— жері құтты,
Құнарлы, бережелі, майлы, сүтті.
Қап-қара топырағы түбіт түкті,
Көкшетау елемеген талай жұтты.

Уә, шіркін! Мұндай жерлер көпке-ақ ұнап
Қара жер, жібек түкті, құтты құнар...
Екеуін «ұжмақ» пенен тандататын.
«Құда» екең болар ма еді, мені сынар!..

ОҚЖЕТПЕС, БУРАБАЙ, ЖҰМБАҚТАС

Көк торғын Көкшетауды мұнар басқан,
Қербез тау, көкке бойлап бұлттан асқан.
«Оқжетпес» етегінде бейне найза
Адамзат жасағандай құйған тастан.
Тау бүркіт көк қаршыға көкте қалқып,
Шарықтап, шыңында ойнап шаңқылдасқан.
Қызықты Көкшетаудың ертегісі,
Сілекей ағызады сырлы дастан.

«Оқжетпес» Бурабайдың жағасында,
Күн батыс тауға кірген сағасында.
Басында кептер кебін қыз жырлаған,
Аңғал құз, көлдің жиек тағасында.
«Бурабай» таудың шұңғыл шарасында,
Әлгі құз «Оқжетпес» пен арасында.
Ұлылы-кішілі боп көлге төнген,
Өңкей құз күміс көлге жарасымда!

«Оқжетпес» қербез сұлу боянбаған,
Керіліп, кернеу тартып оянбаған.
Айнаға алдындағы мәңгі қарап,
Өзінің көркіне өзі тоя алмаған.

Аңғал құз «Оқжетпестің» етегінде,
Ботадай бойшаң нардың жетегінде,
Бұл күнде көлдің суы құзды ораған,
Сол құз ғой көлдің шеті, ерте күнде.

Әлгі құз «Жұмбақтас» деп аталыпты,
Солайша қалмақ қыздан бата алыпты.
Суретті «Жұмбақтастың» шежіресін,
Үлкеннен кейінгілер жат алыпты.

Мінеки, жұмбақ таста болған ертең,—
Жыр қылған, от басында әйел, еркек.
Қақтаған отқа бұтын балалар да,
Ши борбай, күс табанды, қарны шертек.

Осылай жыр қылады «Жұмбақ тас» деп,
Дуалы адам пішін сымбат тас деп.
Куәсі ертедегі болған істің,
Белгісі шежіренің қымбат тас... деп,

Барғанда анда-санда «Оқжетпеске»,
Болмайды «Жұмбақтасты» елемеске.

Елестеп көз алдына суреттері,
Ертегі әлгі әңгіме түседі еске.

«Жұмбақтас», — бейне арыстан, шөгіп жатқан;
Айбатты жалбыр жалын төгіп жатқан.
Маңқиып «Оқжетпеске» қырын қарап,
Суына «Бурабайдың» бөгіп жатқан.

Жақын кеп, қараған жан аңғал тасқа,
Сүнгіген тұңғыққа, саңғал тасқа.
Қызықты жаратылыс суретіне,
Болмайды қайран қалып, таң қалмасқа.

Сүнгіген аңғал қия, мылқау-керең
Үңілген көлге төніп, түпсіз терең.
Қарасаң етегіне келіп тұрып,
Шымырлап түршігеді барлық денен!

Анығын ертегінің сұрасаң да,
Айқайлап етегінде айтып өлең,
Қақылдап өз сөзіңді қайта айтады,
Жалынған сұрауынды қылмайды елең...

* * *

Бурабай желді күні толқынады,
Ысқырып, дауыл соқса, бұлқынады.
Жайындай найза тиген ойран болып,
Соқтығып қырға шапшып жұлқынады.

Кескекті арыстандай арсылдайды,
Шынжырлы ақ бураша қаршылдайды.
Гүрсілдеп, көбік шапшып тасқа соғып,
Қамаған тау мен тасты қалшылдайды.

Үнемі бір қалып жоқ «Бурабайда»,
Маужырап тыныштанад тынық жайда.
Көңілді балқытады жұмсақ тербеп,
Сипайды еркелетіп жанды майда.

Аспаннан алтын күннің сәулесі ойнап,
Құйынып, күміс суға терең бойлап,
Құбылып ойнайды көл исінгендей,
Құлпырып сансыз түрге гауһар жайнап.

Жағалай тау мен орман анталасып,
Ортада жатқан жасыл мөлдір айна, —
Ойнайды айнадан өз жүзіп көріп,
Кеш болса сансыз жұлдыз алтын ай-да...

Долданып, дауыл соқса, тулап айдын,
Гүрсілдеп, аласұрды, шулап айдын,
Жұлқынған шынжырынан ақ бураша,
Көпіріп соқтығады зулап айдын.
Күрсілдеп, аласұрып көбік шашқан,
Тулаған көл бейнелі — бурада айбын.
Кей күні тулаған көл, кей күн жым-жырт,
«Бурабай» тыншығады шуақ жәй күн.
Шілдеде көркем айна, торғын тұтқан.
Аждаһа — кара дауыл құралай күн.
Тағы да бір құз тас бар жағасында,
Тағы сол күміс сулы «Бурабайдың».

КЕНЕСАРЫ ҮҢГІРІ

Орта жүз «Ақ патшаға» бағынғанда,
Патшаға хан ұрпағы жағынғанда,
Қасым хан бармай қалған, туыстары
Патшадан «байғазы» алып тағынғанда.
Кене хан Қасым ұлы қырға көшкен,
Үстінен туыстары шағынғанда.
Патшаға қарадың деп елді шапқан,
Хандығын Абылайдың сағынғанда.

Үркітіп, дүйім елді бүлдіргенге,
Шулатып жабықтарын тілдіргенге,
Мәз болған хандарыңыз — ел шапқызып
Торсықты керегеге ілдіргенге.

«Қасым хан, туғанда қан уыстаған»,
Мәз болып, «Кенесары ту ұстаған».
Кене мен ағалары жауласыпты, —
Сияқты Абылайдан туыспаған.

Бұл сөзім емес онша көне сарын, —
Әңгіме, сексен жылдан емес арын.
Шауыпты қырдан келіп ағаларын,
Абылай немересі — Кенесары.

Тасқанда көлдің өсіп кенересі,
Су қайтса биіктейді кемері өсіп.
Түстік жақ Бурабайдың бір құзына
Қоныпты Абылайдың немересі...

Кемерде қалың орман, құз тас шошақ...
Кененің қолы келіп құрған ошақ...
Қарауыл таудан аса баршы салып,
Сол құзда Кенесары жатқан мошап.

Сол құзда жатқан мошап үйілісіп,
«Жат болған» Көкшетауға күйінісіп.
Шаппақ боп, дуан менен таудағы елін,
Күштерін жиып, тастай түйінісіп.

Содан соң мәңгі тастап бекінісің,
Қолымен Кене кеткен шегінісіп.
Мүлде енді шөлге кеткен аулын шауып:
Қасымның екі ағасын, екі інісін.

Үйшік бар, әлгі құзда үнгірлеген,
Ішіне кірсең үйден күңгірлеген,
Аталған «Кенесары үнгірі» деп:
Көрсеніз тәрізді іші дым кірмеген.

* * *

Дүниеде әрбір бөлек жердің аты,—
Себеппен қойған бәрі елдің аты,
Әлгідей себептермен атаныпты,
Шындар мен тау ішінде көлдің аты.

Солайша құздар мен көл атаныпты,
Зерек жұрт хикаясын жат алыпты.
Қате айтсам, әңгімені қағыс естіп,—
Кешірет тарихшылар қаталықты...

«Бұл іске «Бурабайдың» тасы куә,
«Оқжетпес», «Жұмбақтастың» басы куә.
«Сыбырлап, сыр ұрлаған қара орманның
Бүкір бел кәрісі мен жасы куә».

* * *

Кені бар Көкшетаудың қызыл алтын,
Өлшеуіш дүниенің еңбек нарқын.
Түлкіге қасақана қашқан жортып,
Құмар ғып жер үстінің барлық халқын.

Жеріне Көкшетаудың сіңген қашып,
Кәпір тас, жылтыраған қызыл жалқын...
Жер үңгіп, тасты қашап, алтынды алған,
Жұмыскер қиын істің қылған нарқын.

Дүниеге тегіс совет орнағанша,
Шіркінге қарар ма екен бенде салқын.
Табынбас алтынға адам сонда ғана —
Комун боп өзгерткенде сана-салтын.

* * *

Елдерін араласаң өскен, өнген,
Суретті көркем түрлі көп ескі өлең.
Қең көкірек, керней дауыс, акын, әнші —
Қеледі жігіттері боп өскелең.

Іс қылған адамының денесі ірік,
Жігерлі, ер көңілді, еті тірік,
Акын да, палуан да, әнші де көп,—
Дей алмас көрген адам мұны өтірік.

Ерлер бар, бітістері жасыл, құрыш,
Ерлер бар,— айтса қайтпас, алмас қылыш
Акын бар,— алмас садақ, тілдерінен
Кейде бал ағызады, кейде бұрыш.

ӘНШІ, АҚЫНДАРЫ

БІРЖАН

Қазақта данкы шыққан Біржан акын.
Келтірген сұлу өлең сөздің нарқын.
Сан топта, сан жүйрікпен жарысқанда.
Келмеген қапталына ешкім жақын.

Біржан мен Ақан туралы өлеңін Сөкен кейін жазған. Е.

Өлеңмен ән шырқаса, дерсің — бұлбұл,
Жандыға шалдырмаған бейне дүлдүл.
Жарысқа ұлы дүбір мүдірмеген,
Құлашын үдей сілтеп жайнап гүл-гүл.

Ән салса арыстандай ақыратың,
Әуені қалтыратып жапыратың.
Саңқылдап даусы кетіп алты белге,
Көркем ән мандағы елді шақыратың.

Көтеріп көкіректі ырғағанда,
Даусын шарықтатып, шырқағанда,
Даусы алты белден естілетін
Құлаштап домбыраны бұлғағанда.

Жарыста нар кескенмен жауды ұрғандай,
Өтті тіл от жапырақ қауды ұрғандай.
Қақтаған нәзік күміс дағараға
Аспаннан гәуһәр бұршақ жаудырғандай.

Қазақта кім білмейді Біржан салды?..
Ағызған қызыл тілден шекер, балды.
Сан ақын жарысқанда талай топта
Үздік боп бәйгіні ақын Біржан алды.

Қазаққа даңқы шыққан ақын Сара,
Бәйгіден келген талай жеке-дара.
Біржанмен шаршы топта айтысқанда,
«О дағы қыла алмаған ешбір шара».

Біржандай болмайды, ақын тау ұлында,
Сол кезде еш қазақтың ауылында.
Ақынның моласы тас жол аузында,
Тауының туып өскен бауырында.

АҚАН СЕРІ

...Тағы да үздік шыққан одан бері
Зарланған «сырлы мінез» Ақан сері,
Зарлы әнмен, көркем күймен, сырлы өлеңмен
Шарықтап өрлеп көкке шыққан шері.

Әнінен ісініп жұрт таң болатын.
«Түскен деп әнін тыңдап көктен пері»

Жатқа алып қыз бозбала құмарланып,
Жайылған Сарыарқаға «Құлагері».

Құбылған әні көркем гауһар түрлі,
Күйлеген нәзік сезім «жұмбақ» жырлы,
Махаббат, қасіретін күй ғып шерткен,
Әндері, өлендері нәзік сырлы.

Ырғалтып шырқағанда көркем әнін,
Келтіріп нәзік нақыс әннің сәнін.
Әндері Сырымбетпен «Үш тоты құс»
Елтіткен тыңдаушының жан мен тәнін.

Шырқайды Ақан әнін ой мен қырда,
Жайылған қазақ түгіл, қыр-мен сырға.
Ақанның Сырымбетін башқұрт қызы
Ырғалтқан Мәскеуде үлкен театрда.

Мәскеуге көрнекке жұрт барысқанда,
Әр жақтың бар өнері жарысқанда
Әр елдің әншілері театрда
Әндерін көп алдында салысқанда.

Көпшілік талай әнге онша бақпай,
Отырған талай әннің бірі жақпай.
Салғанда Ақан әнін башқұрт қызы,—
Әлеумет тыңдай қалған кірпік қақпай.

Сол сында Ақан әні пар іздеді...
Көлдегі аққу әні тәрізді еді.
Ақанның «Үш тоты» мен «Сырымбеті»,
Таң қалған естігенде Парижде де.

ЫБЫРАЙ

Әнші бар Көкшетауда талай ірі,
Ыбырай топ жарғанның о да бірі.
Қаңбақша қыз-бозбала қағып алып,
Жайылған талай әсем ән мен жыры.

Өзі ақын, ән шығарғыш, домбырашы,
Сауықтың жан думаны, болған пірі.
Ақырып арыстандай, ән салады
Ыбырай жүйрік тарлан әлі тірі.

Кең алқым, кең көмейлі, даусы керней,
Ақырмай ән салмайды, көкірек кермей.
Астына алты қырдың естіледі
Шырқаса екіленіп құлаш сермей.
Ән салса, алқымы ісіп құйкылжиды,
Бәйгі атша, алып қашқан ырық бермей,
Айнала айдын көлге естіледі
Жаңғырып керней даусы аспанға өрлей.
Қапсағай, қыр мұрынды, арыстандай
Жаратқан, дүлдүлмен де жарысқандай.
Әуелі қалтыратқан күркір дауыс,
Тіресіп дауылменен қарысқандай.

Әні бар «гәкку»-деген аңқылдаған
Аққудай айдын көлде қаңқылдаған.
«Гідігай», «Қалдырған» мен «Манмаңкерін
Ырғалтса, керней дауысы саңқылдаған.

Мазактап байдың қашқан «керекесін»¹
Советтің еңбекші елге сыйын көріп,
Советтің губерналық жиынында
Ән шырқап құттықтаған мерекесін.

Советтің еңбекші елге сыйын көріп,
Отарба, машиненің биін көріп,
Екеуін өлең қылды отарба әнмен
Гулеген Көкшетаудың күйін көріп.

Туса егер, өнерлі елде бақтарына
Білім ап жүрсе бәрі баптарында:
Біржан сал, Ақан сері, Ыбырайлар,
Алмас ед Шаляпинді² қапталына.

БАЛУАН ШОЛАҚ

Тағы да бір ғажап ер Балуан Шолақ,
Бір қолы отқа күйіп болған молақ.
Цирктің Корень деген балуанының
«Қиратқан қабырғасын жалғыз қолы-ақ»³

¹ Кереке — деп Керенскийді айтады.

² Шаляпин — Европаға атағы шыққан орыс әншісі.

³ «Қираттым Корень балуан қабырғасын» деген Шолақтың өз өлеңінің сөзі. Сәкен.

Жиналған бес дуан ел сәтукеде,
Көтерген елу бір пұт бір-ақ жол-ақ
Қызықты ән шығарғыш, ақын балуан,—
Шебері сырлы өлеңнің, емес олақ.

Кеспелтек, алшаң төстек,— емес иір,
Денесі болат құрыш, жігер шиыр.
Жаланаң денесіне тіс батпайды,
Көк темір — бұлшық етті түйір-түйір.

Жайдары жарқылдаған ер көңілді,
Ел кезіп ән сап жұртпен болған үйір,
Шолақтың өлеңі мен балуандығын
Сөз қылған: «бәлі!» десіп талай қиыр.

Қап-қара күшті дене — құйған шойын,
Топшылы, тау бүркіттей, бұғы мойын.
Қайраты, күшіменен таң қаларлық —
Цирктің жыққан бүктеп талай дөйін.

Ән шырқап, құйкылжытып өлең айтып,
Қазақтың думан қылған талай тойын.
Көрсеткен еліктіріп бозбалаға
Құйғытқан ат үстінде сан түрлі ойын.

Жайдары, жігіт гүлі, жарқын-жайсаң,
Жауына жалынбаған, тастай қайсар.
«Пасықсың, мысық құйрық» дейтін еді,
Билерге жағамын деп сөзден тайсаң.

Шығарған талай әсем ән мен сарын,
Жүрекпен ыстық қанның айтып хәлін.
Әсерлі өлендері әнмен айтқан
Толғанып суреттеген ашық жарын.

Күрілдеп, сыймай қоңыр лашығына
Шығарған ән мен өлең ғашығына
Шығарып «Ғалияны» жұртқа жайған
Күйініп ғашығының қашығына.

Әлі ынтық «Ғалияға» жұрттың бәрі,
Тындаса мәз болады жас пен кәрі.
Білмейтін «Ғалияны» қазақ бар ма?—
Күлісіп, тындаған жұрт дейді: «бәлі!».

Николай қазақ елін жерден қуған,
Айдаған орманды жер, шалқар судан.
Жерінен мал құлағы тұтам шыққан,
Айрылған талай момын қалың нудан.

Жерсіз қап, әсіресе, кедейлері
Еңіреп қош айтысқан жермен туған.
Тепкі жел Николайдан бір жыласа,
Жылаған бай мен биден, болыс қудан.

Нашар жұрт еңірескен айрылған соң
Мекеннен кіндік кесіп, кірін жуған.
Надан ер «нісі орыстың, бәрі бір» деп,
Сол кезде кек алмаққа белін буған:

Жазасыз мұжықты кеп Шолак тапқан,—
Малдарын жүздеп қуып, жауша шапқан.
Мұжық пен надан ерді атыстырып,
Шолақты ұстап ұлық құлыпқа жапқан

Суық тас, темір құлыпты қамау үйі,
Шолаққа темір кісен — қылған «сыйы»
Тас үйде, есік құлыпты, қолда бұғау,—
Тордағы торғай құстай, тұтқын күйі.

Шынжырын қолындағы жіптей үзіп,
Жұлқынып арыстанша күші қызып,
Түрменін бөлмесінде жалғыз құлжа,
Шегініп құлыпты есікті соққан сүзіп.

Рақымсыз ақ патшаның тас түрмесін
Қиратып, аңғал батыр шыққан бұзып.
Тұтылып, құтылғанын өлең қылып,
Әндетіп елге Шолак кеткен сызып.

КАЖЫМҰҚАН

Көсілген Көкшетаудың даласынан,
Көк майса сансыз өлке саласынан,
Шолақпен тете шыққан Қажымұқан
Оралған көк Есілдің жағасынан.

Дүңкілдеп жұртқа даңқы Мұқан шыққан
Жасынан тең құрбысы түгел ыққан.

Наң піскен кеудесіне балуандар
Түксіп Мұқан келсе жым боп бүкқан.

Аралап талай жерді, сан қаланы,
Күресіп талап алып дәуді жыққан.
Ел кезіп елден асқан балуанның
Талайын қол ұшымен ойнап сыққан.

Сан балуан көрген байқап оның күшін,
Қалтырап, ол тигізсе қолдың үшін.
Мұқанды ойда, қырда білмеген жоқ,—
Күшіне сүйсінгендей үлкен, кіші.

Күресте, СССР да жеке қара —
Талай дәу қыла алмаған ешбір шара..
Европа, Азиядан асқандар да:
Поддубный, Ганс — Гауан, Қазбек Гара.

Ожар бет, қара мойын — бейні құлжа,
Қылар ед бір салса егер мылжа-мылжа.
Шалқиған жауырынды, бұжыр қара,
Енгезер, үйелмен, дәу, тартқан — құжға.

Қалын бет, бура түсті қара нардай,
Жұп-жұмыр, жуан дінгек, бойшан дардай,
Өзге жұрт ергежейлі ол келгенде,
Айбынды, жолбарысқа бұлар пардай.

Топшысы кере құлаш, бітіш шалқақ.
Шалқиып малпаң-басад, талтақ-талтақ
Ұзақ жол керуеннің көшіндегі
Сияқты жампоз атан, басқан малтақ.

Жасында Қажымұқан байда жүрген,
Жалшы боп, бірталай жыл өмір сүрген.
Халыққа алыптығы әшкере боп
Циркке балуан боп сонсоң кірген.

Атқарып жүргенде де малайлықты,
Күресте тең құрбысын талай жықты:
Бір байдың ат тартпаған жүгін тартқан
Көрген жұрт деген шулап: «Қалай мықты!»

Бурадай шонжар, жампоз, жараған дом,
Өрдеш төс, білеу дене, шойындай сом.

Алпамса, алқа-салқа, бұлшық етті,
Қобы жон, алды артына біткендей қом.

Құлжадай топтан оғаш көз тартады —
Мысалы, даладағы бейні бір дөң.
Алыбы бұл заманның Қажымұқан
Адамның осы күнгі шонжары шөң.

ЗАМАН АҒЫМЫ

Өткен күн, ертедегі бейне сағым.
Замана құбылады, жоқтай бағын.
Үдере, бұлдыр қағып, тынбай аққан
Зырлаған, заман шіркін сияқты ағын.

Баяндап Көкшетаудың ертектерін,
Жыр қалып, күйге салдым біраз шағын, —
Байлығын, жаратылыс қасиетін,
Сарын қып, күміс сымды шерттім сағын.

Адамзат бейні керуен көше бермек.
Қиырсыз, өмірі жол, — кеше бермек.
Жолшыбай жас қосылып, сағат сайын,
Ескі өшіп, жаңа ер жетіп, өсе бермек.

Керуеннен тынбай алға бара бермек,
Жаңа адам жолдан қосып ала бермек.
Бүгінгі жаңа адамдар баршын тартып
Жолшыбай шұбатылып қала бермек.

Ежелден тіршіліктің заңы — солай:
Тынымсыз өзгереді керуен жолай.
Болмысын көркейтуге алас ұрып,
Ұтылап іздеп онды, құрап қолай.

Бұл күнде тұрмыс күші емес баяу.
Қаласың лезде артта болсаң жаяу.
Керуен жынша жүйткіп шабады алға,
Жөк онда жай аяндап, күшін аяу.

Жүрісі көштің бұрын — аян, ырғақ.
Ырғалып жылжушы еді керуен сырғақ.
Бұл күнде экспресс отарбаша
Құтыртып құйғытады алға зырлап.

ҚАЗІР КӨКШЕТАУДА

Талай су бүгүнгіше өткен ағып,
Бір жөнмен тынбай зырлап кеткен лағып
Өткеннен кеп шерткен соң жананың да
Шертейік күміс сағын біраз қағып:

Біраз жыр тағы тізіп көгендейін.
Желілеп тізбегімді шегендейін.
Өзгерді Көкшетаудың тіршілігі
«Ел жаңа — елу жылда» дегендейін.

Ешкімге Көкшетауды қиыспаған,
Ешкіммен кең байтаққа сыйыспаған.
Ешкіммен көршілес боп күнелтуге
Ол күнде сөзге қазақ ұйыспаған.

Қазақты патша еріксіз бағындырған,
Өзіне хан төресін жағындырған.
Ақымақ төрелерді итаршы ғып
Иығына оқа, тана тағындырған.

Езгілеп, есек қыл деп еңбекші елді,
Төре мен приставты қағындырған.
Күңіrentіп, бытыраған еңбекші елді,
Бұрынғы тіршілігін сағындырған.

Қазақтың қалған сонсоң асаулығы,
Бетімен көшіп қонған бас аулығы.
Көшуін жел билеген, қонуын сай,
Зиян боп, кең жайылған шашаулығы.

Еріксіз, басқа елдермен отандасқан,
Жаншылып, жәбірленіп қотандасқан.
Бұрынғы ұмытылған: жат елдермен
Қиырсыз жерге сыймай қокандасқан.

Патшаның еңбекші елді торлағанын,
Итше ұстап, нашарларын қорлағанын.
Жойды енді Ұлы Октябрь өзгерісі,
Әлсізді әлді таптап, зорлағанын.

Еңбекші ел теңдік көріп, көзі ашылып,
Еске алад, бұрын қандай сорлағанын.
Көреді алтын күндей нұрын шашқан
Советтің қызыл туы орнағанын.

Бұл күнде баска елдермен қораласып
Ынтымақ, татулықпен жораласып;
Төскейде мал қосылды, төсекте бас,
Кеттік бір көк толқындай араласып.

Хандардың, патшалардың салған ланы,
Құл қылған еңбекші елді шірік заңы.
Сағымдай ертегі боп қалды ұзақ жыр,
Атқан соң бостандықтың алтын таңы.

Білімнің құшағына кірді кәзір,
Өзімен Көкшетаудың тұтас маңы.
Жаңғырды тау, қара орман, қиыр дала,
Нұр шашып, еңбекші елге білім шамы.

ЖЕР БӨЛІСІ МЕН КОНФИСКЕ ӘСЕРІ

Өзгерді совет келіп, ел шырайы
Өзгерді бұрынғы «жау» көрші райы.
Түсті кеп жарлылардың бөлісіне
Ірі ну, бай малы мен жер шұрайы.

Байлардың қалды бүгін еркелігі,
Шолжандық, көки, есер, «серкелігі».
Мастанып бет келгенге қамшы үйіріп,
Беретін момындарға «желкелігі».

Жегенін құсты бүгін біраз обыр,
Күшпенен жуасыды талай шобыр,
Үлесіп ірі байдың мал мен жерін
Салтына кірді өзгеріс қалың тобыр.

Өзгерді бұрынғыдан байдың құны,
Кулар мен сәудегердің құрыды үні.
«Байлықтан көңілі қайтты» уақ байдың,
Жұлынып «ірі байдың біраз жүні».

Болмады кәзір енді байлар ардақ,
Базары түсті кәзір семіз бордақ.
«Болса да аузы әдемі байдың ұлы»
Қоштасты мінезімен «әңгі дардақ».

Әр көлдің жайынсыған мекіресі,
Сыздаған әр ауылдың шікіресі.

К... басын тығып бүкты кәзір —
Мысалы: егіннің бүр — кекіресі.

Құтылу қажет енді кедейліктен;
Надандық, мешеу, жабы кенейліктен.
Тегістік дәуіріне жылдам жетіп,
Құтылып тұрмыс ала мерей жіктен.

Әйтпесе қусымақтаар біраз бұзбақ;
Жарлының еңбегі оған тағы «жүкбақ».
Аңызды тазарттым деп мәз боп қойсаң,
Арам шөп ептеп қозып тағы шықпақ.

Ұқыпсыз болса арамза күзелуі,
Нашардың тұрмысы әбден түзелуі.
Екпіндеп тез болмаса, — айтшы жолдас,
Елуге қанша қашық жүз елуін?..

Тағы бір тілек, — елде белсенділер, —
Болса екен түгелімен ел¹ сендірер.
Пәлендер пәленмін деп, пәлен қылды, —
Дейтін жұрт болмаса екен келсең күлер

Еңбекші ел жаңа түрмен алға басар:
Сан қиын асулардан жеңіп асар.
Шірік заң, шірік салтты жолдан теуіп,
Әлемге тегіс жайлы тұрмыс жасар.

Барша әлем тең тұрмысты ол дәуірде:
Ешкім бай, ешкім кедей — болмас нашар.
Әлемге тең тұрмыстың алтын күні
Шұғыласын жер тобына бірдей шашар.

БУРАБАЙ КУРОРТЫ

Қала бар «Бурабайдың» жағасында,
Күркіреп суы атқыған сағасында.
Ақ балтыр, сұлу қайың, сүмбіл шырша,
Аңқытқан жұпар майын ағашында.

Салдырған бұл қаланы бұрын байлар, —
Істелген қарағайдан көркем жайлар.

¹ «Ел» деп еңбекші елді айтып отырмын. Шәңгелек сыншылардың есіне салам. Сәкен.

Табиғат ракатына бөленуге
Бұрындар көркем жайды байлар сайлар.

Тұрмыстың бар ракатын иемденіп
Жаны тыныш, жағасы бос, қарны майлар;
Ішіп, жеп, бордақыша мамыр, шау боп,
Іркілдеп шіркін байлар шайнар-шайлар.

Курортқа сол үйлерді қойған жай қып,
Саулыққа керек затты түгел сай қып.
Әлпештеп, науқастарды бағу үшін,
Дайындап сүйген асын бал мен май қып.

Әр жазда жиналады еңбекшілер,
Жәбірлі ескілікті жеңбекшілер.
Бейнеттің салдарынан кесел шалған
Келеді Бурабайға еңбекшіл ер.

Қиырдан жиналған жұрт тынығуға,
Жұпар май әуесіне шынығуға.
Жалаңаш маржан құмда күнге шыжып,
Шомылад ертелі-кеш тұнық суға.

«Бурабай» ден саулықтың көркем кені,—
Күміс су, жұпар әуе, бір түрлі емі.
Жалаңаш дененізге, ыстағандай
Күп-күрең май боп сінед жұпар демі.

Бал-қаймақ, бағлан еті, уыз, қымыз,—
Тынығып жатқандардың жейтін жемі.
Болған соң суы күміс, әуе жұпар,—
Сауықпай қайтпек енді адам дені!..

Алтын күн леппен булап күйдіреді.
Лебіне жердің бетін сүйдіреді.
Қайың мен қарағайдан жұпар иісі,
Пыснап, мас қып жанды идіреді.

Сусыны,— исі анқыған сары қымыз,
Шалдыққан тәнге шипа дәрі қымыз.
Күшейед, біраз ішсе қаны толад,
Ілмиген қан жоқ, сөл жоқ, арығыңыз.

Келген жан көктей солып арып, талып
Жабығып, қажып қайрат кесел шалып,—

Жадырап, күйленеді жан мен тәні.
Оңалып, шыпа тауып, қуат алып.

Ақ сұлу, әдемі үнді шаңқан қылаң,
Дүзетін күміс көлде аққу сылаң —
Бұл күнде ақ қанатты жел қайықтар,
Қалкиды, дөңгеленіп, жел мен бұлаң.

Айнадай көлдің жүзін сызып кескен
Гауһардай сылдырлатып, суын ескен.
Бұл күнде «Бурабайды» баурап құшып
Аққудай, ақ шатырлы қайық кешкен.

Курортты әдемілеп безеттірген,
Адамды бар байлыққа тел еттірген.
Көл басын, курорт тұрған қара орманды,
Жұлдыздай шұбарлаған электрмен.

Курорттың бір төмпеші бар ортасында,
Ерте-кеш сол төмпештің жартасында.
Оркестр топты керней күй тартады,
Жартастың шөгіп жатқан жал тасында.

Ерте-кеш сыңкылдайды топты керней
Тау ішін, көл-орманды күймен тербей.
Тербетіп, керней күйі жұбатады,
Жабыққан болса үлбіреп жаның шерлей.

Тыңдаған күміс көлде аққу күйін,
Тыңдаған Ыбырайдың «Гакку» күйін.
Кербез тау керней күйін тыңдайды енді,
Тыңдаған Ақанның да «Такту» күйін.

* * *

Қойса да «Бурабайды» байдан алып,
Кейде кей арам тамақ пайдаланып.
Жатады еңбекшінің орнын алып,
Күтулі, орынды оңдап, жайлап алып.

Шалдыққан еңбекшілер арасында.
Ұялмай жүреді о да «майдаланып».
Көргенде көзіңмен тек оқ атасын,
Келген деп, ұлықсатты қайдан алып?!

Әрнәсе, жоқ емес қой ондай кеп те,
Уа, жалған не болмайды, — ну мен көп те!
Аңызда қалың бидай арасында,
Ұрланып, өмір сүред арам шөп те.

Кекіре, мысық құйрық, арам кермек, —
Еңбекші аңызынан жұлып термек,
Өршітпей арам шөпті жұла берсе
Арам шөп бірте-бірте құри бермек.

ПИОНЕРЛЕР

«Құзынан Көкшетаудың» емес жырақ
Сарқырап «Бурабайға» құйған бұлақ.
Тау тесіп, салдыр-гүлдір, ылды-құлдыр,
Сумандап орман кезіп еткен бұрақ.

Сол жерге жас пионер отряді,
Әр жазда шатыр тігіп, етіп тұрақ,
Жаланап күнге күйіп күндіз ойнап,
Кешпенен от жағады, бейне шырақ.

Сол жерді пионерлер алған сайлап,
Қаз-қатар шатыр тігіп, жаздай жайлап.
Тәндерін шынықтырып, түрлі ойынмен,
Ортаға желбіреткен туын байлап.

Шынығып, өспек оқып, нығап саулық,
Жаңартқан жағаларын жаңа баулық.
Жолында жаңа тұрмыс жан беруге
Ол баулық — серт белгісі, қызыл жаулық.

Іс істеп, маздатады кешке от жағып,
Әскерше Көкшетауды жатқан бағып.
Ертемен тіршілікке тұтынады,
Жаңғыртып, кернейлетіп, дабыл қағып.

Шомылып «Бурабайға» күміс жалтыр,
Ерте-кеш дүзіп ойнап құшақ малтыр.
Тотыққан денелері қара күрен.
Шынықпақ тәрбиемен білек, балтыр.

Адақтан құрыш, сымбат пішін алмақ,
Шолақ пен Мұқандардан күшін алмақ;

Маркс пен Ленин жолын бағыт қылып,
Үйреніп, бар білімін, ісін алмақ.

Біржан мен Ыбырайдың үнін алмақ,
Тұрмыстың әділдікпен шынын алмақ.
Зарлатқан нашар елді, озбырлардан
Мәңгілік жабырының құнын алмақ.

Өз-өзін болашаққа дайындамақ,
Тұрмыстың бар тетігін байымдамақ.
Жер менен көктің заңын түгел біліп,
Мұқиттың түбіндегі «жайынды» алмақ.

Жеткіншек пионерлер, біздің қарақ,
Зиянды, ескілікті қылмақ талақ,
Құшақтап, кей «мырзалар» айырылмайтын
Олардан аулақ шылым, қарт пен арақ!..

Білімді дария қылып көзін оймақ,
Затымен надандықтың түбін жоймақ.
Жаңғыртты пионерлер Бурабайды
Ел шапқыш ханның жұртын қылып ойнақ.

ОТАРБА

Отарба, өрге өрлеген, тамаша өнер, —
Надандық өнер — күшке лажсыз көнер.
Қім де кім оның жолын кес-кестесе
Езіліп, құмырысқадан оңай өлер.

Тас жүрек, отарба деп, шапқан сайын,
Надандық өзін-өзі жерге көмер.
Қаласың отарбаға міне алмасан,
Мінгенде отарбаға алға жөнер.

Отарба талай өлке — талай қырды
Аттады, басып өтті, кесті, жырды.
Сар белін Сарыарканың оятуға
Күрсілдеп Көкшетауға келіп кірді.

Еңтігіп, ақырғаны қара айғырдың,
Есітілді қиырына талай қырдың.
Ақырды, момындарға: «Тез жаңарт!» деп,
«Не қылдың, тұрмысыңды, қалай құрдың?»

Қиырды айғыздады тілім-тілім;
Басылды тас төсекпен талай жылым.
Көк темір қоспақ жолмен гүрсілдетті,
Тізіп ап, сан арбаны алмай тыным.

Жол тапқан меңіреу түнде, көзі қызыл
Екпін, күй ұшқынды үнді, сөзі қызыл.
Советтің нысанасы, жолы темір.
Отарба қызыл отты, өзі қызыл.

Жалшы тап үкімінің нышанасы
Жүк тартқан мың-мың батпан күш анасы.
Бет алған темір жолмен түп мақсұты,
Тегістік, коммуншылдық нысанасы.

Отарба жүгіреді асып, сасып,
Гауһардай, қып-қызыл от ұшқын шашып
Жер жарған дүбірі мен ақырғаны.
Ұйқысын еңбекші елдің шайдай ашып.

Жолына отарбаның жұмылды жұрт,
Жалқаулық, надандықпен аулақ қашып.
Ағылтты, тиеп жүкті, тиеп жұртты.
Жүйткіді төрт торапқа тынбай тасып.

Өрге өрлеп, жасыл орман тауды аралап,
Отарба Көкшетаудан өтті басып.
Жаңғыртып, тауды, орманды, сары белді
Арқырап, Сарыарқадан өтпек асып.

Отарба қалың надан елге жетті.
Тың жатқан талай қиыр жерге жетті.
Құйғытып, тізбектеліп, қоспақ жолмен,
Тас жүрек титықтатты кер көжекті.

Түрліше әркім кәсіп етіп жатыр,
Әркімге түрлі кәсіп жетіп жатыр.
Тұтынып біреу балға, біреу күрек,
Біреулер әлденені — нетіп жатыр.
Біреулер керектерін алып жатыр
Біреулер ілгері асып кетіп жатыр.
Біреулер «Ноян» боп кел үйретпек боп,
Біреулер білім іздеп кетіп жатыр.

Қалың ну, жасыл орман тұнжырасып,
Бетімен өскен, өңген мың жыл ғасыр.

Баржыдан жұмыс күткен тобырдай боп,
Тұрушы ед, түскендей боп үнжұрғасы.

Жаңғыртты, кара орманмен Көкшетауды
Жиілеу айғыздатты қалың қауды
Құтқарып ұзақ жолдан ат, түйені
Мойнына алды отарба алыс лауды.

Отарба тиеп әкеп бергеннен соң,
Халықтың мәшинеге дені-ақ ауды.
Айырбас, мәшинеге астық беріп,
Еңбекші ел қара жерді жебе сауды.

Еңбекші ел отырыққа жиындасты,
Жұмыскер, еңбекші тап ұйымдасты.
Шаруа кәсіп үрпін жебе сауып,
Базарды шаруалық бұйым басты.

Отарба, шапқылай бер, алмай тыным,
Көп келтір жаңа құрал, өнер-білім.
Келмесін, «өнерлі» елдің қағылғаны
Сәудегер, жәллап, суайт, арақ-шылым

Таси бер, еңбекші елге керек-жарақ,
Машине, мата, сайман, сабын, тарақ.
Сүйрей бер, шебер, ғалым дәрі-дәрмек —
Құрысын қуылған сұм, карт пен арақ!..

АВТОБУС — АВТОМОБИЛЬ

Сыдыртты автобустар кара жолды
Гүілдеп, құйындатып — сара жолды.
Жүк тиеп, адам тиеп, ерсі-қарсы,
Шандатты бұркыратып, дала жонды.

Өзі ұшқыр, өзі күшті катта ана піл
Жүргізіп, аттан оңай, аттана біл.
Кәзір, жұрт «шайтан арба» деуін қойды,
Үйреніп, дейтін болды: «Автомобиль!».

«Авталар» Көкшетаудан асты зырлап,
Дамылсыз, әрі-бері қырлап, тырлап,
Бет алып, Сарыарқаның түкпіріне
Әндегі, өнер күйін гулей жырлап.

Арымас, жүйрік алып, мықты көлік,
«Шу!» десен, тұлпардан да жүрісі өнік.
Советке өнер мініп, өрге шапқан,
Сүйінед, еңбекші елдің бәрі көріп.

Сияқты жылмаң арба желге жеккен
Ілезде көз ұшында жерге жеткен.
Күйлетіп Көкшетаудан ен далаға,
«Авто-біл» басып озды кер көжектен!

Автобус болдырмайтын күшті көлік
Тербейді, жұмсақ жайлы, үсті берік.
Күйғыту, жорғалату, аяңдату,
Жалтару, — өз еркінде, өзінде ерік.

Көкшетау шабар қылды автобусты
Машина, — тұлпар, құмай аттан озды.
Жарысқан жол аузында бәсекемен
Па, шіркін! — тырандатты атты бізді!..

ҚАЗАҚ ҚАЛАСЫНДА

Қара орман, Көкшетаудың қалың нуы...
Жаңғырды басымырақ тұрмыс суы.
Салынып ылдиына қазақ қала,
Тендіктің орнатылды қызыл туы.

Қоршатып, қалың орман қасына ала,
Кестедей қара жерде жасыл ала,
Өнердің ошағы боп қала түсті,
Көк ала күміс көлдің басын ала.

Қаланың орман, көлдер аумағында
Шұп-шұбар, айнала кең аулағында.
Біржанның моласының қазақ қала, —
Аз ғана қиысырақ тау жағында.

Сыңсыған, орман іші дөңес алап,
Қала үшін, сол араны алған қалап.
Радио, аурухана, мектеп, кеңсе
Орнатқан ұйтқылыққа етіп талап.

Бұл қала үлгі алатын болмақ көрнек,
Ортада еңбекші елге болып өрнек.

Капарат, аурухана, кеңселерге
Келген жан өнер ісін көзбен көрмек.

Өрнек жай, — оқу, өнер — жаңа тұрмыс
Сабағын еңбекші елге күнде бермек.
Еңбекші ел қиындықтың тауын қашап,
Білімнің асыл тасын тынбай термек.

Қаланың ісі өзінше қайнап жатыр,
Үй салып, керек іске сайлап жатыр.
Инженер, шебер, ұста, жұмыскерлер
Істерін түзеп, жөндеп жайлап жатыр.

Әркім-ақ ерінбесе, табар кәсіп,
Біреулер отарбаға табар тасып.
Біреулер үй, қоралар істесіп жүр,
Біреулер айналаға шабар тасып.

КООПЕРАТИВ

Ат, арба — алды топыр кооператив
Дүкеннен әркім бұйым апаратыр.
Шай, сабын, кересін, жіп, ине, мата,
Тырнауыш, шалғы, соқа, сепоратор.

Шаруа әлі малын төгіп жатыр.
«Капарат» үлгіре алмай бүгіп жатыр.
Жүн-жұрқа, тері-терсек тең-тең болып,
Жүндеусіз түйелерше шөгіп жатыр.

Әкелген біреу бидай, біреу малын,
Біреу шек, қарын, қаймақ, біреу балын.
Біреулер аңның терісін, біреу әкеп,
Күзеген байталының біреу жалын.

Бұйымын беріп жатыр әркім өлшеп,
Үйілген ұлы, кіші бөлшек-бөлшек.
Анталап бірін-бірі итермелеп,
Жапырлап алып жатыр көйлек-көншек

Ұйытқы боп кооператив еңбекші елге,
Ескілік, тексіздікті жеңбекші елге.
Тегістік, социалдық дәуіріне,
Жұмыла ұйымдасып еңбекші елге.

Ұстаған қазан аузын семірмесін
Қақ сүйек нашар момын кемірмесін.
Ұйымға ұйытқы болмақ дүкенінді
Қу басшыл, қу ауыздар жемірмесін.

Жыртығын еңбекшінің жауып тұрсаң,
Бабымен күйлендіріп, «сауып» тұрсаң.
Шаруа құнартып, йи бермек,
Түгелдеп бар керегін тауып тұрсаң.

Төңкеріс артқан міндет саған бүгін,
— Тегістеу әлеуметтің тұрмыс жігін;
Сүрінбей, жықпай апар нысанаға,
Лениннің қасиетті артқан жүгін!..

РАДИО

Еңбекші ел өнерге гүрт бұрды бетті;
Тілші ғып радионы іске жекті.
Дүниенің төрт бұрышынан хабар алды,
Жақын ғып от басындай, қиыр шетті.

Радио — өнердің бір, ілгері алды,
Ешбір сөз жатсынбайтын тілге орамды.
Орнатты, өрнек қазақ қаласына
Радио, — сымсыз тілді телеграмды.

Радио, қабар сөйлеп, саңқылдайды,
Жаңғырып ағаш үйлер қаңқылдайды.
Естіртіп сүйген жердің әңгімесін
Сол жердің өз тілімен аңқылдайды.

Кәрі, жас, қатын-қалаш, жігіт-желен,
Тындайды басқа еш затты қылмай елен.
Еңбекшіл ел өнерге енді анталады
Бұрынғы селқос жүрген аңқау-керең.

Радио елге білім, нұрын шашар
Білімнен шайтан, ишан, надан қашар.
Біліммен саясаттан хабар беріп,
Әр жұрттың ән күйімен көңіл ашар.

Анталап радионың сөзін тыңдап,
Тот басқан топас ойын жанып, шыңдап,

Тындады сан қиырдан айтқан сөзді
Болса да шақырымы неше мыңдап.

Кәрі, жас радионы тыңдап қатқан
Білімнің шашқан жеміс дәмін татқан.
Тындайды жер жүзінде әр қаланың
Сөздерін жұртқа әдейі шашып жатқан.

Бір жерден тәртіп, нұсқа, заң тындайды
Бір жерден білім, пәннен мән тындайды.
Бір жерден көркем әуен күй кернеймен
Тербетіп, жан йіткен ән тындайды.

Радио жер дүниеге құлақ салмақ,
Бұлжытпай әр дыбысты есітіп шалмақ.
Жұмыскер қазақ та оны құрал қылып,
Түп-түгел жер тобынан хабар алмақ.

Үн шашқан жер дүниеге биік тұран. —
Жаса, деп жаңа тұрмыс салған ұран.
Үн шашқан коминтерн радиомен
Қалсын, деп шірік таурат, інжіл, құран.

Еңбектің жемісі бұл, — емес тылсым —
Мәнісін оқып көріп әркім білсін.
Ауысып, өнерінің жемісінен
Бір-бірін тыңдап адам ойнап күлсін.

Білімнің сан-сабаздар құмын терген.
Мұра қып, бірден-бірге тізіп өрген.
Ерлерге бас иелік, еңбегімен,
Дүниеге мұндай құрал тауып берген...

Бір күні қазақ қала болып жиын
Ташкеннің тыңдамаққа ән мен күйін.
Тігініп отырыпты құлақ түріп,
Толтырып радионың үлкен үйін.

Радио — Ташкен басқан әртүрлі әнге
Әр жұрттың кезектеткен әнін сәнге.
Түрлі әуен бір-біріне ұқсаспаған
Әртүрлі әсер еткен — жан мен тәнге.

Бір кезде ән кезегін біреу алған,
Шырқап бір «үш тотыны» ырғап салған.

Таныс үн, таныс әнді тыңдасып жұрт
Қайран боп, өнер іске мәз боп қалған.

Тыңдасып таныс үнді қанысады,
«Ән» салған Сабырды да танысады.
«Мынау үн — Сабырдікі — тәубе-ау!..» десіп,
Өнерге кемпір, шал да тайысады.

АЭРОПЛАН

Еңбек тап жер мен көкті түгел тектеп,
Бұйырмақ табиғатқа: «Жүгін!.. шөкі!..» деп.
Өнерді көк қанатты самырық қып,
Мініп ап, жұлдыздарға ұшбақ өктеп.

Жер тобы, зырылдай бер, диірменше!..
Ұршық қып, адам сені иіргенше.
Тұтқана еңбек табы ие болып,
Өмір ғып «былай жүр!» деп үйіргенше.

Көкке ұшты, жасап мініп самырықты,
Аспан-көк екпінімен жанғырықты.
Керемет, сиқыр тілсім жалған шығып,
Даусынан жын мен пері таңырықты.

Әндетіп, аспан, көкке өнер жырын,
Тектемек, көкті кезіп, сансыз сырын.
Әуелеп аспанға өрлеп, бірте-бірте,
Білуге — білмегенді бұдан бұрын.

Жырлады аспанды өнер жеңгендігін.
Қойнына алтын бұлттын еңгендігін.
Ай мен күн, сансыз сәуле жұлдыздардың,
Жетуге, құшағына сенгендігін.

Гауһар нұр жұлдыздарға аттанғанын,
Жаранып, қиын жолға саптанғанын.
Көктегі сәулелерге жетемін деп,
Ән күйге салды шырқап шаттанғанын.

Күйімен жұлдыздарды күйлетпекке.
Сұлу нұр сәулелерді билетпекке.
Максұтын еңбекші тап: еркін тұрмыс,
Тегістік, махаббатқа үйретпекке.

Аспанға қара жерден ұшқан баршы,
Жіберген еңбекші тап ұшқыр жаршы.
Жаңғырды аэроплан әніменен,
Пайғамбар қиялымен барған ғаршы.

Самырық көк қанатты аэроплан.
Жұлдызға жетуге енді аэроплан.
Жасап ап, еңбек табы өрлер биік,
Лек-лек қып тәрбиелеп сайлап ұлан.

Келтірді аэроплан көктің сәнін
Әндетті көкті кезіп білім, әнін.
Асусыз аспан көкті еңбек табы
Шарықтап білмек енді барлық мәнін.

Әуелеп, өрлеп көкке салды сайрам,
Әуейі жеңгендігін қылды мейрам.
Жұлдызға құлаш ұрған самырыққа
Таң болып, тау бүркіттер болды қайран.

БОЛАШАҚТАҒЫ КӨКШЕТАУ

Адамзат аласұрып жем іздейді.
Жем тапса: «Енді керек семіз!» дейді.
Тұрмысын жеңілдеуге дамыл көрмей
Түрліше қиындыққа ем іздейді.

Жеңуге әр қиынды құрал жасап,
Тістесіп, қиындықтың тауын қашап,
Тап-тап боп жұлысады және өзді-өзі
Тұрмыстың тәтті дәмін жеңгені асап.

Тарихы адамзаттың бастан солай,
Тартысқан тамақ үшін өмір жолай.
Тұрмысып, үстемдікке құрал жасап,
Іздейді тағы одан да ықшам қолай.

Тың жерде жылым ақса, жыра болмақ,
Жылымдап, аққан жыра ұра болмақ,
Сондай-ақ еңбек ісі бұрынғының
Қазына кейінгіге мұра болмақ.

Тұрмысқа адам тәсіл іздей бермек,
Құрал ғып, тәсілдерін тіздей бермек.

Мұрасың бұрынғының кейінгілер
Сұрыптап, тоқи бермек,— үзбей өрмек.

Аз ауыл өсіп, өнсе — ел болады,
Ұра су дами берсе,— көл болады.
Жылымнан жыра болып, өзен көл боп
Кен арна — аққан дария сел болады.

Ілгері адам керуен — көше бермек.
Табиғат жұмбақтарын шеше бермек.
Құралын өнер, білім молықтырып
Бірлесіп еңбек табы өсе бермек.

Адамзат көшін бастап, өнерді ат қып,
Тас нокта обырлыққа есе бермек.
Обырға тұмылдырық кигізген соң,
Тап, тап боп жұлмаласу өше бермек.

Адамзат тынбай зерттеп жер мен көкті
Сансыз көп қиындықтан ыза шекті.
Біртіндеп жеңіп сансыз қиындықты
Күштерін табиғаттың іске жекті.

Адамзат істей бермек үзбей еңбек,
Біртіндеп, табиғатты түгел жеңбек
Еңбекті гүлдендіріп тұрмыс жүгін,
Өнерге түгелімен артпақ теңдеп.

Әлемнің еңбек табы күшін бастап,
Апармақ тегістікке тура қастап.
Шырмаған надандық пен жауыздықты
Аяқпен жолдан қағып артқа тастап.

Тебілер арсыздарда мысық құйрық.
Сұрқия, жылмандарда пысық құйрық.
Өзінен кейіндерге көкиленген
Өзінен зор әңгіме қысық құрық.

Жұмсамақ еңбек табы жігер күшін,
Жасамақ, жер дүниеге жаңа пішін.
Жоқ қылып қайғы-қасірет жарлылықты,
Жер тобын ұжмақ қылмақ адам үшін!..

Ол едәуір,— Көкшетауы тегістіктің,
Дүниеде бітпей кезі тегістіктің.

Серт қылып, мойнына артқан еңбек табы,
Мойнына түсер жері тегіс жүктің.

Болашақ Көкшетауы күмбез — зеңгер.
Көлденең орта жолда талай дөңдер.
Әлемді еңбек табы бастап соған,
Жеткізіп, зеңгер тауға тұрмысты өңдер.

Зеңгер тау — бейні күмбез қиырдағы,
Тегістік, әділдіктің биік тағы.
Көздеген еңбек табы жету үшін,
Әлемге тегіс жайлы бағыт — бағы.

Зеңгер тау көз алдымнан кетпес елес,—
Қағады қол сермесем кес-кес белес.
Көңілсіз сұлу сәулет ғашық қалды,
Ұмтылып тез жетпесек,— өзі келмес!..

Өнерді еңбек табы құрал етпек,
Кедергі талай асу белден өтпек.
Бар әлем кемшіліксіз, тең тұрмысты,
Көздеген зеңгер тауға ақыра жетпек.

Жер мен көк жұмбақтарын түгел тектеп,
Бұйырмақ табиғатқа: «жүгін!.. шөк!..» деп.
Өнерді көк канатты самырық қып,
Мініп ап, зеңгер тауға ұшпақ өктеп.

Жер түбі! Зырылдай бер диірменше,
Ұршық қып адам сені иіргенше.
Тұтқана еңбек табы не болып,
Әмір ғып: «былай жүр!..» деп, үйіргенше.

Асусыз, асқар ақбас тауды кесті,
Жол ашып, кесбесе,— үнгіп астын тесті.
Жер тобын орап жатқан мұқиттардың,
Жайынша астын, үстін түгел кешті.

Мінді істеп, ұшқыр алып, дүлдүл — пырақ,
Электр түнді қуып жақты шырақ.
Бұл күнде от басындай болды жақын,
Бұрынғы алты ай жүрсе жетпес жырақ.

Бақсыдай аласұрған жын шақырып,
Машине бір күн жүрсе мың шақырым,

Соны да місе қылмай қазіргі адам,
Деді енді: неге жүрді мұнша ақырын?..»

Еңбекші іске жекпек соққан желді,
Тілесө бақша қылмақ, батпақ көлді.
Жер үстін тілегенше қайта жасап,
Көк майса гүлдендірмек бетпақ шөлді.

Тілесө ойпандарға тау тұрғызар.
Сортаңға ұжмақ-сынды бау тұрғызар.
Деңіздей бұйра құм мен тақырларға,
Көк орай жасыл ала қау тұрғызар.

Түрлерін табиғаттың қолмен қояр.
Асусыз асқар тауды бордай ояр.
Орнатып жер үстіне көркем тұрмыс.
Арамдық, жәбірлікті тегіс жояр.

Тілесө ең дарияның бетін бұрар.
Қиырсыз дөңді іншіктен оңай жырар.
Суларын мұқит деңіз, дарияның,
Қақбалап, тілегінше айдап сырар.

Өнерді іске жегіп еңбек табы,
Әлемге тегіс, жайлы тұрмыс құрар.
Барша әлем бір-бірімен туысқан боп,
Тегістік, көркем тұрмыс мәңгі тұрар.

Ертек боп қараңғылық ымырт қалар,
Жарлылық, байлықпенен үміт қалар.
Махаббат, жер үстіне коммун орнап,
Боз торғай қой үстіне жұмыртқалар...

Бастаған еңбек табы әлем — дүрмек,
Сол тауға жетіп бақыт дәуір сүрмек.
Жетісер надан ел ол дәуірге
Күрішпен су ішкендей бірге күрмек.

Жер тобы!.. зырылдай бер, диірменше,
Ұршық қып адам сені ніргенше.
Тұтқана ие болып коммун ел,
Әмір ғып: «былай дүз!..» деп үйіргенше.

1928 жыл, Қызылорда, Ташкент

ГҮЛ МЕН БҮЛБҮЛ

(Май сарыны)

Жайнаған жасыл ала гүлдің бағы,
Ұлбірек жібек кесте гүл шашағы.
Аңқиды мас қып жанды жұпар исі,
Шаттанып күй күйлейді көңіл сағы.

Мың түрлі ала жібек, көркем десте,
Мың түрлі сұлу өрнек ойған кесте.
Әдемі гүл иісіне балқып көңіл,
Шаттықтан басқа сөзін қалмайды есте.

Әр гүлдің исі нәзік, сұлу сыры,
Әр гүлдің сұлу нәзік түс пен түрі.
Біреуі ал, біреуі әсіре, біреуі шикіл,
Жалқын өрт бірі күлгін, аппақ бірі.

Жұпарлы көркем түсті гүлдің сәні,
Жарасқан сұлу гүлге бүлбүл әні,
Ал қызыл, әсіре, солғын, жалқын, сары,
Әр түстің айрықша бар ғой мәні.

Мысалы: кей түс нышан кей бір затқа,
Қайғыға қара нышан, қызыл-шатқа.
Сондай-ақ, ал түсті гүл нышан болған.
Ұлбірек нәзік жанды махаббатқа.

Әсіре гүл құмарлыққа нышан болған,
Қайнаған бейні ыстық қан бойға толған
Солғын гүл сағынғанның нышанасы,
Мұнайып қасіретпен өні солған.

Сүймейтін сұм жүрекке емес, жарқын,
Өзгерген махаббатқа сеуіп салқын.
Тақаббар суық, қатты көңілге де, —
Бәріне нышан қылған гүлді жалқын.

Тазалық нышан қылған ақ шашақты,
Шарт қылып күнәсіздік, кірсіз-ақты,
Аппақ гүл жұпар иісті ұлбіреген,
Зәредей көтермейді тиген дақты.

Жұпарлы гүлдің исі аңқымай ма?
Ол иіске қош болып жан балқымай ма?

Көзінді сұлу түрі сүйсіндіріп,
Көңілін құлаш жайып шалқымай ма?

Әркім-ақ гүлге көзін салады ғой...
Әркім әр түрлі әсер алады ғой.
Біреулер лас қолымен үзіп тастап,
Біреулер сүйіп мәңгі қалады ғой.

Әркім-ақ гүл бақшасын саялайды,
Ласпын деп гүлді пасық аямайды.
Былғаса гүлді пасық лас аяқты —
Сұлу жан піскен гүлді аялайды.

Жалғыз-ақ бұлбұл гүлге мәңгі құмар,
Мас болып гүлді құшса көзін жұмар.
Төсіне гүлді басып жыр жырлайды,
Қалғандай гүл шашағын мәңгі тымар.

Бұлбұл құс сұлу гүлге басын нед,
Гүл үшін жырлар шертіп жанып күйед.
Өзгеден айрықша нәрін алар.
Мың түсті гүлден тандап соны сүйед,

Қызыл гүл кей бұлбұлға төтенше ұнар,
Жырласа соны құшып көңлі тынар.
Кей бұлбұл өмірінше ал гүл іздейд,
Кей бұлбұл әсіре гүлге мәңгі құмар.

Бұлбұлша сұлу гүлді сүйеді акын,
Жұпарлы гүлге жасын иеді акын,
Көтеріп махаббаттың күйін көкке
Жыр шерткен бұлбұл құсқа жаны жақын,

Ал шашақ менің гүлім іздеп тапқан,
Қиялым іздеп оны көкке шапқан,
Суреттеп жер мен көктің арасынан
Бар көрік жинап әкеп соған жапқан.

Бұлбұл құс жұпар иісті гүлге құмар,
Көк жібек жазғытұрғы түнге құмар.
Жыр шертем мен де майда бұлбұл құшса
Жұпар гүл, сұлу күйлі үнге құмар.

Май, 1935 жыл

ҚЫРҒЫЗ АЛАТАУЫ

Алатау — айбатты әсем сұлу тұлға,
Шомылған күміс су мен гәуһар нұрға,
Аққан су күміс төстен төмен құлап,
Сумандап ән қосады жылға-жылға.

Алтын күн зеңгер аспан көктем шарық
Төккенде Алатауға нұрлы жарық,
Тілдесіп аспанменен сәулеттенед
Қарлы шың шомып алтын нұрға қарық.

Қарлы шың көкте алтынмен жарқырайды,
Күз-күздан сулар құлап сарқырайды.
Қияда ай мүйізді құлжа аңырып,
Шатта аю, етекте айғыр арқырайды.

Тау күйі қозғап жанды тербетеді,
Серпілтіп шыңға құлаш серметеді.
Шырқатып алтын шыңға өрмелетіп,
Шарқ ұрып ұшқыр ойды өрлетеді.

Ноябрь, 1936 жыл

ЖҮРЕК — ОТ. КӨҢІЛ — ДАРИЯ

КІМ БАСШЫ-АҒА ХАЛЫҚҚА

Халық ағасы жұрт қорғайтын панадай,
Адасқанды жөнге салар данадай.
Қара халық жөн білмейтін, адасқан,
Соңынан еріп қалықтаған баладай.

Біздерде аз халыққа аға болған ер —
Шын көңлімен өз жұртының қамын жер,
От басында ынтымақсыз өздері,
Солар аға, солар басшы дегендер.

Бірікпесе басшылардың сөздері,
Бірін-бірі кекетсе олар өздері,
Қыңыр-қисық қазақ халқын түзеуге
Қане олардың құрған үйтіп тездері?!

Олар өйтсе, кім басшы-аға халыққа?
Қисайғанды кім салады қалыпқа?
Басшысы жоқ адасқан қара халықты
Кім бастайды қараңғыдан жарыққа?
«Аға» дейміз бізді жөнге бастаса,
«Кір қатарға, ілгері адым бас» десе,
Өздерінің ынтымағы бірігіп,
Алты бақан кер тартысты тастаса.

Кейінгіге жақсы өнеге көрсетіп,
Надандықты табанымен таптаса,
Шыбын жанын халқы үшін пида қып.
Ата күші, ана сүтін ақтаса.

Сонда сіздер басшы бізге, ағалар,
Жоғарыдан жанашыр жоқ көз салар.
Қызметі деп басшылардың халыққа,
Кейінгі жас аға асын бағалар.

1914

ҚАЗАҚ САБАҒЫ

Иесі болса дағы алтын тақтың,
Көнеді бенде ісіне жалғыз хақтың.
Тағдырға мойын сұнып, елден безіп,
Мен жүрмін ортасында бөтен-жаттың.

Сары қазы, сары қымыз тамағы боп,
Жүргенінде жастары біздің жақтың.
Өлшеулі ет, қара шайды тамақ қылып,
Өткізіп жүрмін уақытын жастық шақтың.

Ас-тойда мендей жастар салтанатпен
Қызығын көргенінде мінген аттың.
Шаң жұтып, көше кезіп, таңдай кеуіп,
Мұршасын алып жүрмін екі аяқтың.

Бихам боп ата-ананың кастарында
Талайы жүргенінде мендей заттың.
Сағынып әке-шеше, құрбыларды,
Мен жүрмін ортасында кәсіреттін.

Қыз ойнақ, жиын-тойда мендей жастар
Жүргенде істеп дуасын көңіл шаттың.
Сағынып ойын-күлкі, мерекені,
Бетіне мен отырмын қарап хақтың.

Мені ешкім зорлаған жоқ шетте жүр деі
Не «хасірет» болса дағы өзім таптым.
Шалқамнан жатар едім мен де үйде,

Мен дағы ұрпағы деп аруактын.
«Өнер тап, жолдастығы жоқ»,—
дейді ойым.

«Атадан қалған артта мал мен бактын».
Я, алла! Жеткізе көр мұрадыма,
Рақаты бар деуші еді михнаттын.

1914

НАДАН БАЙ

Мың жылқы, мың қойым бар бір басымда,
Қызықты көріп бақтым бұл жасымда.
Бір аяқ саумал үшін малай болған
Қараша үй қонсым бар көп қасымда.

Орысша оқыр кей ақмақ теріс жазып
Тымақ кимей, қалпақ киіп жөннен азып,
Оқымаған адамдарды надан дейді,
Орысша оқып, діннен азып, хаққа жазып.

Малайларға ақы берем жылдап, айлап,
Қотыр-катпа, арық-тұрақ, тайынша-тайлап
Балаларым оқымай-ақ адам боп жүр.
Мал шашпай-ақ оқу үшін молда сайлап.
Мал бақтырмай балаларын оқытқанның
Еш пайдасын таппадым ойлап-ойлап.

Кісі жақсы малын өзі бағатұғын,
Ақсақ-токсақ, ауруларын қағатұғын.
— Оқу оқып әм орысша киінеді,
«Пиғылы» жоқ бір құдайға жағатұғын!

1914

ОҚЫМАҒАН ҚАЗАҚ

Сендерден қайыршы артық, надан байлар!
Құландай тұрағы жоқ біткен тайлар,
Ұдайы екі-үш боран соқса егер,
Жемтік боп сасып қалар терең сайлар.

Ілім, өнер ойына кірмес сенің,
Көрінер саған қисық сөзім менің,

Орнына біткен малды жұмсамайсың,
Білесін соқыр кеуде жайын ненің?

Өнерліге не керек — бәрі дайын.
Білеміз надан байдың тұрмыс жайын:
Жарлыларға, жетімге қараспайды,
Ұйқы көз, жуан қарын надан байың.

Ешкімге жәрдем қылмас көп болса да,
Басы бос, құр қарны ток болса да.
Ол байдан өнер білген мың есе артық,
Атаулы бір қарасы жоқ болса да.

Жұтамас өлмей өзі оның малы,
Наданнан мың есе артық кіші сәні.
Жалынбас өлгенінше надан байға,
Сәлемет тұрса егер шыбын жаны.

Жақсыны жаманменен біле алмайсың,
Қисайып еш уақытта тіл алмайсың,
Емшекте ұйықтап, тойып, бұғып, жатып,
Адамдық хисабына кіре алмайсың!

ІНІШЕГІМЕ

Ойынды қой, оқы, інішегім, алға бас!
Жарқыратып ақ нұрменен көңілді аш.
Балалыққа жақ миыңды алдатпа,
Ғылым үйрен, нұрға толсын кеудең жас.

Бұл заманда ғылым білу — өнер алды.
Аталарың оны білмей артта қалды.
Шырға қылып қызартқанға алданып,
Әр харамға ысырап қылып біткен малды

Қамсыз жатып, артта қалып бұ күнде,
Я шырақсыз, я сәулесіз қараңғы үйде.
Сырттан қарап жаны ашитын адам жоқ,
Ағаларың жатыр, қалқам, бұл күйде.

Біз қараңғы үйде отырмыз, қарағым!
Басқа жұрттар жап-жарық қып шырағын,
Солардай боп біз де жарық көрейік,
Сендер де кеп шырақ жақшы, шырағым!

ЖЕТІМГЕ

Жастай жетім қалдың жалғыз,
Қоясың қайда басыңды?
Туғаныннан айрылып,
Ағыздың көзден жасыңды.

Таяныш жоқ, медеуің —
Сиын хақтың өзіне,
Ата-анадан айрылған соң,
Жан көрінбес көзіңе.

Жетім деп аяп жаны ашып,
Көзінің қырын кім салар?
Жас төгіп сен отырсың,
Ойлап жүр өзге балалар.

Шешелері олардың
Еркелетіп сүйгенде,
Шеттен қарап жылайсың,
Жүрегің от боп күйгенде.

«Мені де сондай сүйсе деп
Әке-шешем тірі болып», —
Мөлдіреп ағар жасың көзден,
Қайғы-қасірет ішке толып.

Балалар оқуға барғанда
Қолдарына кітап ап,
Бүрісіп сорлы сен жүрсін,
Оқи алмай жетім қап.

Сені де оқуға берер еді,
Әке-шешен тірі болса.
Дәл осындай болмас едің,
Тым болмаса бірі болса.

Сен де оқу оқыр едің,
Балалармен бірге барып.
Босағасында әркімнің
Жүрмес едің жүдеп-арып.

Ата-ананың сен дағы
Әлпештеген баласы ең.
Ата-ананың көзінің
Ағы менен қарасы ең.

Күзетші иттер қойыпты
Талай қойды жаралап!

Айқай салды Айтжа-екең
Оятуға ауылды.
Еркелейтін кешегі
Арсылдап иттер жабылды.

«Кет!» деп еді иттерге,
Иттерге ие табылды.

Жиналған жұрт Айтжанға
«Алмашы дейді мазамды!»
«Не қылдың, бәлем, деп иттер,
Берерміз дейді сазанды!».

1917 жыл

ЖЕТКІНШЕГІМ, ТАРТЫНБА

Жүдеген інім — жеткіншек,
Тән мен жаны шөлдеген.
Қаладағы көп інішек,
Қалың саяқ елдегі!

Надандық меңіреу тұманның,
Ауыры қалды артыңда.
Ентелей бас ілгері,
Жеткіншегім, тартынба!

Жас пен қанға боялған
Қиырсыз алыс артын бар.
Оны саған баяндар
Шежіре-тарих қартың бар.

Туысқандық, бостандық —
Міне, енді жаңа салтың бар.
Жолың түзу нұсқалды,
Күшті түзу тартындар!...

Аспанға ұшар көк құрыш —
Аэроплан қанатың.
Автомобиль, машина —
Күшті көлік бар атың.

Бұрынғыдай бөгеттер,
Қиын емес жолыңда.
Аспан да, жер де сенікі,
Бар дүние қолыңда.

Надандық меңіреу тұманның
Аулы қалды артыңда.
Ентелей бас ілгері,
Жеткіншегім, тартынба!

*1923 жыл, август,
Орынбор*

ОҚУ

Оқу — білім қазығы,
Адамның азығы.
Оқу — өмірдің сәні,
Тіршіліктің шамы.
Сауатсыз надан —
Қор болған адам.

1925 жыл

КЕЛІНШЕКТІҢ БЕСІК ЖЫРЫ

...Өңкей біздей зарлыға
Кемдіктегі жарлыға,
Жаным менің ер жетіп
Көсем болар ма екенсің?

Тақылдаған тандайы,
Кере қарыс маңдайы.
Алмас тілді немесе,
Шешен болар ма екенсің?

Бұлбұлдай боп тілінен
Тәтті айтқанда бал тамған,
Ащы айтқанда қан тамған
Ақын болар ма екенсің?
Не болмаса жүректі,
Күш, қайратты, білекті,
Кемшілікке көнбейтін
Батыр болар ма екенсің?

Өлшеусіз ерен;
Шетіне көз жетпейді.
Жоқты іздеп, көңлім, жоқтайсын,
Тыншығып қашан тоқтайсын?!

* * *

Жел, құйын, ағын, бәйгі көк,
Ұшқыр құс, құмай, атқан оқ —
Бәрі де жүйрік өзінше,
Көңілден бірақ жүйрік жок.

1915 жыл, 6 июнь

ТОЛҚЫН

Сұрапыл соққан күнреніп,
Көл толқыны басылар;
Тітіреп дүмпіп жарылған
Жер толқыны басылар;
Күйінші, қайғы іс түскен
Ел толқыны басылар;
Ел-жұртынан айрылған
Ер толқыны басылар;
Махаббат, қасірет толқыны
Басылмас ыстық жүректің.
Басылмас қайғы толқыны
Кернеген шерлі көкіректің.

1916 жыл, июль.
Ереймен. Ащылы көл.

АСЫҒЫП ТЕЗ АТТАНДЫҚ

(Бостандықты қарсы алу)

Басып жатты тәтті ұйқы
Сарыарқаның даласын.
Құл ғып жатты қара түн
Қалың қазақ баласын.

Таң таяуын сездік те
Ояндық біз қыбырлап,
Тіршілік қылдық оянып,
Түннен қорқып сыбырлап.

Еріктің таны келерін
Зұлматты жеңіп хақтың біз.
Қуаныстық сезініп,
Өтерін құлдық шақтың біз.

Таңды қарсы алмаққа,
Тұлпарларды таптық біз.
Айдарына қызыл шок
Үкілеп сүзіп тақтық біз.

Қызыл шашақ — оқа ұстап,
Жібек жабу жаптық біз.
Күміс ермен ерлесіп
Жаратып, байлап бактық біз.

Күншығысты қаптаған
Бір зеңгер тау бар еді.
Сол зеңгерге баратын
Жол хатерлі, тар еді.

Тәуекел қылып аттанып,
Атқа қамшы бастық біз.
Неше хатер жерлерден
Аман-есен астық біз.

Зеңгер тауға кеп жетіп,
Биігіне өрледік.
Тұлпарларды орғытып,
Көкке құлаш сермедік.

Шың басына кеп шықтық,
Көк аспанмен тілдескен.
Биіктікке таласып,
Бұлттармен күндескен.

Күтіп таңды атырдық,
Күншығысқа қарасып.
Шапақ шығып төменнен,
Жайылды көкке бері асып.

Жер мен көкке нұр шашып,
Көрінді таң жалтырап;
Шаттық тасып лүпілдеп
Сокты жүрек қалтырап.

Кешікпей-ақ қызыл күн
Шыға келді жарқырап,
Тұлпарлар да шаттанып
Тұралмады арқырап.

Түнерген зұлмат аспанда
Бұлтты қуды рахман күн.
Сарыарқаға қарасак,
Мұнартқан әлі түн.

Күнге жайып құшақты,
Шақырып бері шаттандық.
Қуантуға ел-жұртты
Асығып тез аттандық.

1917 жыл, 9 март

ДАЛАДА

Далада жазғытұры тостым желді,
Кезгек жел саулап есіп жетіп келді.
Гүл шешек, көгал шөптің басын сипап,
Көркейткен киіндіріп қара жерді.

Есіп кеп, майда желдер таудан асып,
Құшақтап аймалады амандасып,
Естіген, көрген-білген сырын маған
Айтысты қуанысып — сыбырласып:

«Теңдікке, бостандыққа көптен ғашық
Нашарлар, ұран салып жолын ашып,
Құлдықтан бақыттарын жеңіп алып,
Ту тігіп шығыпты ерлер қол ұстасып...»

Күйленді көкірек сонда шаттық тасып.
Қырандай төніп алға көзімді ашып,
Айқайлап кең даланы күңіrentіп,
Бой жаздым аяғымды нығап басып.

Күлімдеп гүл шашақтар басын иді.
Құшақтап майда ескек жел беттен сүйді.
Қуаныш сырын айтқан ғашығымдай
Ескектің көкірегіме лебі тиді.

1917 жыл, Ақмола

КЕЛ, ЖІГІТТЕР

Көшкен елдей,
Соққан желдей,
Жастық шағы өтер тез.
Шіркін жастық —
Көшкен мастық
Андаусызда кетер тез.

Кел, жігіттер,
Болындар ер,
Жүйткіт,
Орғыт тұлпарды!
Жаз қанатты,
Сілте қатты,
Ұйтқыт, өрлет сұңқарды!

Екпін үнді,
Қызыл сымды
Домбыраны алайық.
Кезіп қырды,
Қосып жырды,
Күңіrentіп ән салайық.

Залымдық пен
Әділдіктің
Алысқанын айтайық.
Жер жүзінде
Бай мен кедей
Шабысқанын айтайық.

Кедей сүйер,
Байлар күйер,
Ауыздан от шашайық.
Салып ұран,
«Кедей, құрал»
Кедейден топ жасайық.

Кектер қайнап,
Гүл айқайлап,
Көкіректі кернеген,
Қанат сермеп,
Күйлер кернеп,
Шықсын әрбір пернеден.

1917 жыл

ЖАС ҚАЗАҚ МАРСЕЛЬЕЗАСЫ

Азамат, жүнжіме, жүрме бос,
Қол ұстас, бірігіп тізе қос.
Ту ұстап дұспанға барайық.
Теңдіктің ұранын салайық.
Тізесін батырған залымнан
Күн туды — біз теңдік алайық.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос.
Қызыл ту — шылауың, қорғаның,
Тізе қос, тізе қос, тізе қос.

Патшадан әділдік жоқ еді,
Ұлықтар паракор тоқ еді.
Бұқара халықты кем тұтқан,
Жек көрген, итімен тең тұтқан.
Қоспаған санына адамдық,
Айламен ұстаған надан ғып.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос,
Қызыл ту — шылауың, қорғаның
Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

Өзінен өңгеден кем халық,
Алдаушы куларға жем халық
Қор едің көп әкім қорыстан:
Паракор би менен болыстан.
Момын мен нашарға зорлық қыл,
Залым мен байларға болысқан.

Азамат сестеніп...
(ақырына шейін қайырылады)

Қайырсыз байларың көп еді,
Жауыздың мейірімі жоқ еді.
Жауыздық тамырын қияйық,
Кулардың аранын тияйық,
Ақ ниет азамат ерлерді
Бір тудың астына жияйық.

Азамат сестеніп... (ақырына шейін).

Ескілік, надандық жоғалсын,
Сорлы жұрт сестеніп оңалсын,
Бақытқа жол ашық сезілсін,
Әділдік, жана заң түзілсін.
Патшалар, ұлықтар жасаған
Бұрынғы қу тәртіп бұзылсын.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос,
Ұран сал... (ақырына шейін).

Жойылсын құлшылық, кемшілік,
Жасасын әділдік, теңшілік.
Бұрынғы қу қыспак жол қалсын,
Өз еркін бұқара қолға алсын.
Жер үстін шат қылып көркейтіп,
Қызыл ту желбіреп орналсын.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос,
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос.
Қызыл ту — шылауың, қорғаның,
Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

1918 жыл, апрель

БІЗДІҢ ЖАҚТА

(Сүргінде жүргенде шет елде айтылған өлең)

Шалқыған біздің жактың көлдері бар,
Ағашты биік таулы жерлері бар.
Өзен, су, көлдер жайлап, тау қыстайтын
Меймандос, берекелі елдері бар.

Думанды шалқар көлдері-ай,
Еркін дала белдер-ай.
Қаздай қатар мыңғырып,
Тізіліп көшкен елдер-ай.

А-ай, Сарыарқа,
Елің алыс,
Қалды шалыс,
Жат жерде талай елмен болдық таныс.

Жеріне біздің жактың лайық ері.
Ер палуан, аңшы-мерген, әншіл, сері.

Жасынан жүйрік мініп өскен бұлан,
Жау жүрек, ер көңілді жігіттері.

Сілтеуші ек құлаш тұлпардай,
Жазушы ек қанат сұңқардай,
Асауменен алысып,
Қашағанды құтқармай.

А-ай, Сарыарка,
Елің алыс,
Қалды шалыс,
Жат жерде талай елмен болдық таныс.

Қыздары біздің жактың қара қасты,
Тісіне ұқсатарсың меруерт тасты.
Сымбатты, көркем бойлы тал шыбықтай,
Мамық төс, сұңғақ мойын, сүмбіл шашты.

Еркін бейбіт ауылым-ай.
Жас өрім талдай сәулем-ай.
Қырдың ерке сұлуы
Сағындым сені, бауырым-ай.

А-ай, жан сәулем,
Өрім талдай,
Жазық мандай,
Аузыңнан шыққан лебің шекер балдай.

Қыздары біздің жактың қара көзді,
Сырнайдай дауыстары, тәтті сөзді.
Қызыл гүл албыраған еріндері,
Шырайлы, ашық көңіл, бал мінезді.

Еркін бейбіт аулым-ай,
Жас өрім, талдай сәулем-ай.
Қырдың ерке сұлуы
Сағындым сені, бауырым-ай.

Әй-әй, жан сәулем,
Өрім талдай,
Жазық мандай,
Аузыңнан шыққан лебің шекер, балдай.

1919 жыл, апрель
«Баян ауылы».

ҚАШҚЫННЫҢ АУЫЛЫ

Қаранғы түн. Түн суық.
Ызғырық жел дауылы.
Таудың іші түнерген,
Қашқынның жалғыз ауылы.

Қашқынның аулы үш-ақ үй
Бұққан таудың ішіне.
Жаудың беті, ел шеті,
Сенген ерлік күшіне.

Бір-ақ үйде от жылт-жылт...
Ауыл жым-жырт шоқтай боп.
Белдеуде тұр бір-бір ат,
Жараған қатып октай боп.

Үйде сапы, карабин,
Белдеуде найза шашақты.
Мен де қашқын.— Дос таптым
Қалың елден қашақты.

Қара түнді жамылып
Ысқырады суық жел.
Түнереді елсіз тау,
Айнала бетпақ сусыз шөл.

Еркектің көбі қайтқан жоқ
Жолдан, кешу, жорықтан.
Елден безген ер үшін
Ауыл емес қорыққан.

От жаққан үй... қараша үй.
Отырдым оттың басында.
Әйел қотан күзеткен
Отырды жалғыз қасымда.

Дамылсыз шығып қарайды
Төніректі, қораны,
Тыңдап, бұғып, ақырын
Байқайды әрбір қараны.

Отқа жаққан отыны,—
Тырбиған тікен баялыш.
Көзіңнің шырымын алсайшы,
«Жантайып» дейді, аяныш.

— Уу! Жөнгетай, ұйктармын,
Түн ұзақ қой, түн ұзақ.
Түн қараңғы, жау қалын,
Мызғырмын ертең күндіз-ақ.

Елдің шеті, жау беті,
Ішіндеміз елсіз тау.
Күзет болсын, жөнгетай,
Өткен-кеткен көп қой жау.

Қаңтарулы ақ бесті ат
Ұй артында белдеуде.
Тықыршиды, — байғұсты
Керек еді жемдеуге.

Сенделіп, өксіп қиналды,
Басқан жоқ шығар терін де.
Шідерлеп, байлап, қаңтарып,
Алмап едім ерін де.

Өзім де қатты жаурадым,
Тонымнан суық жел өтті.
Атым қатты сабылды,
Тоқымнан ащы тер өтті.

— Е-е-е, шырағым, бәрі де
Ұмытылар, түк етпес.
Ер жігіттің басына
Нелер келіп, не кетпес!

Ат басына күн туса,
Ауыздықпен су ішер.
Ер басына күн туса,
Етігімен су кешер.

Сергелден де, сейіл де, —
Сейіл деген бұрынғы.
Кемітпес сені, шырағым,
Білген адам сырыңды.

Тары жесе атыңа
Беріп қазір көрейін.
Өзің дағы ішсейсі,
Істеп көже берейін!

— Рас қой, жеңгей, ештеңе
Қылмаймын уайым, өз басым...
Атымды жемдеп, жауып бер —
Атым ғой серік жолдасым.

Өзім енді ас ішпеймін,
Жүрекке ас бүгін батпайды.
Келмек еді бір хабар...
Не ғып таң әлі атпайды?..

— Қандай хабар, шырағым,
Келмек еді, қай жақтан?..
Большойбектер келетін
Хабар ма әлде аржақтан?

— Қандай хабар болса да
Таң атқан соң аларсың.
Тауға шығып таңертең
Қарауылдап қарарсың...

Басылмай тұр түннің де
Қара дауыл бораны.
Отырам мен күзетіп
Таң атқанша қораны.

— Шаршадың ғой, шырағым,
Тынықсайшы қисайып.
Текеметті астыңа
Салайыншы мен жайып...

— Рахмет, жеңгей, білмеймін
Бүгін менде ұйқы жоқ,
Алып ұшып жүрегім
Лүпілдейді — жүрек топ...

Ысқырады, түн, дауыл.
Түн қараңғы. Түн ұзақ.
Күзет болсын қарап қой,
Мызғырмыз ертең күндіз-ақ...

Қашқыңның аулы үш-ақ үй
Бұққан таудың ішіне.
Жаудың беті — ел шеті,
Сенген ерлік — күшіне.

Бір-ақ үйде от жылт-жылт...
Аулым жым-жырт, шоқтай боп,
Белдеуде тұр бір-бір ат
Жараған қатып, оқтай боп.

Үйде сапы, қарабин,
Белдеуде найза шашақты.
Мен де қашқын.— Дос таптым —
Қалың елден қашақты.

Еркектің көбі қайтқан жоқ
Жолдан, кешу, жорықтан.
Елден безген ер үшін,
Ауыл емес қорыққан.

1919 жыл, ноябрь, «Шөл».

ЖОЛДАСТАР

(А. Досовқа; М. Саматовқа)

Намысы бар нашардың балалары!
Неше мың жыл құл болған бабаларың,
Жолдастар!
Сансыз нашар дүниеден салды ұран,
Сол нашардың жалғыз біз паналары,
Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал...

Біз көргенбіз қорлықты, жылағанды,
Көздің жасын көл қылып бұлағанды,
Жолдастар!

Балғын білек күшімен аламыз біз
Неше мың жыл құдайдан сұрағанды,
Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

Ту тігетін, мінекей, замандарың,
Нық басатын темірдей табандарың,
Жолдастар!
Теңдік, бақыт, әділдік орнаталық,
Бұзып кіріп дұшпанның қамалдарың,
Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

Үлкен сынды, бәйгілі бұл бір майдан.
Нашар ұлы жігерлі жатпа, сайлан,
Қорғалайтын күн өтті, бауырларым!
Арам құлқын, арам қан, патша, байдан,
Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

1920 жыл

ЖҰМЫСКЕРЛЕРГЕ

(Нілді, Спасск, Қарағанды заводтарының жұмыскерлеріне арнадым).

Түсін суық, тәнің шойын, жалаңаш.
Өлшеген нан, қара суды қылып ас.
Тұрмыс лажын жер астынан іздеген,
Күндіз-түні алысқаның көмір тас.

Өң жоқ, түс жоқ, тепкен, солған, арыған,
Тәндерінді жастан темір қарыған.
Жанды жанмен асыраған қаһарман,
Қарның тойған күн болмаған — жарыған.

Ауыр балға, ауыр қайла, күрегің
Күшті қолда; болат жұмыр білегің.
Балшық басқан, күйе басқан жалаңаш,
Бауырларым, теңелуің тілегім.

Михнатқа салып бақтың тәніңді.
Халық үшін тек бәйгі қып жаныңды.

Жер үңгіген жұмыскерлер, төгіп ең
Михнаттың майданында қаныңды.

Жүректің де әлі-ақ бітер жарасы,
Орнар бақыт бітіп дүние аласы.
Қажымандар, михнатта — рахат бар,
Бауырларым, қалың нашар баласы.

1921 жыл, 25 июль,
Қарағанды

ЖАС ҚАЗАК

Жана батыр жас қазақ,
Еңбекші тап ұланы.
Бай, мырзаға қас қазақ,
Жалпы теңдік ұраны.

Жеткіншегім жас батыр,
Маркс, Ленин құраның.
Ұмтылып алға бас батыр,
Барлық өнер құралың.

1923 жыл

СОВЕТСТАН

(Советтің сегіз жылдығына)

Отарбада

Міне заулап, отарбада келеміз,
Кейде жүйткіп, кейде бүлк-бүлк желеміз.
Жолы құрыш,
Жолы өріс,
Аумай бұрыс,
Қарақшыға апарады, сенеміз.

Тұлпарым

Бұрын атым — тұлпар еді, бәйгі көк,
Енді міне, поезд болды, тұлпар жоқ.
Ұзақ жолға

Тұлпар қол ма?
Мейлі жорға!
Тұлпар міну —
Сарыарқада жүрсен тек.
Бәйгі көгім, асау еді тұлпарым,
Әшекейлеп, кестелеген тұмарын.
Енді қайда?
Егін-жайда,
Жүр ғой айдап,
Бір уақытта міну еді құмарым.

Қиял ой

Отарбамен жүрсем қиял басады,
Көңіл тасып, қиял алып қашады.
Шам жандыра,
Көз-аздыма,
Тез алдыма,
Тіршіліктің перделерін ашады.
Ұйықтатпады, поезд шапқан ойлатты,
Түпсіз мұхит — ой түбіне бойлатты.
Босқан елдей,
Тасқан селдей,
Ойым керней,
Мыс қазандай баста миды қайнатты.
Қабак төніп бір ноқатқа қатқандай,
Жерді тесіп, шыңрауға батқандай.
Терең ойға,
Ерен бойлай,
Ішіп тоймай,
Ой түбінің дәмін қиял татқандай.
Алып қайда қашасың, сен ой-қиял?
Мұнша ұшқырлық неге, керек, қой, қиял,
Тойым қалды,
Бойымды алдың,
Қайнап жандың,
Біраз тыныштық беріп шіркін, қой ұял!
Сәулесіндей қолға ұстаған айнаның,
Қас қаққанша шыр көбелек айналып,
Жарқ-жұрқ еттің,
Шарыққа өттің,
Мұхит кеттің,
Дүние кезіп, сан құбылып ойнадың.

Біздің тұрмыс — отарба

Бар адамзат тынбай жортқан құмырсқа,
Көрінсе де шіркін өмір тым қысқа.
Түсі керен,
Ісі ерен,
Ұқсас көрем,
Отарбаны біздің осы тұрмысқа.
Айда, отарба, аямай күш айдап бақ,
Дөңгелегің зырылдасын так-так-так.
Шаңқан жарық,
Шамға қарық,
Болсын халық,
Электр жақ, тынбай айда, жол ұзақ!
Жол ұзақ,
Отты жақ,
Заулап бақ!
Қатты шап,
Трат-тат-тат!
Трат-тат-тат!
Трат-тат!

Советстан — отарба

Поезд іші дауам қайнап құбылмақ,
Әлсіз сорлы сәкі астына тығылмақ.
Біреу жетпек,
Біреу кетпек,
Мінгендер тек,
Біртін-біртін ырғытылып жығылмақ.
Мінгендерді паровоз ғой сүйрейтін,
Үйтсе дағы біреу оны билейтін.
Мініп текке,
Мұрын көкте,
Бұрын көпке,
Мен әкеңмін, басты маған и дейтін!
Шын адамзат қылығы жоқ сүйетін,
Ыза қайнап жұрттың іші күйетін.
Амалы жоқ,
Заманы жоқ,
Толған жұрт көп,

Отарба да оған басын иетін.

Поезд биін бір күні жұрт құлатқан,
Атып жерге доңыздай ғып сұлатқан.
Әкім өзі,
Закон сөзі,
Келіп кезі,
Көпшілік — би, әкім кеше жылатқан.
Сол жауызың патша еді ғой құлаған,
Отарбадан лақтырылып сұлаған,
Өзі би ед,
Сөзі сый ед,
Жалғыз ие ед,
Қорлығында қалың нашар жылаған.
Көпшіліктің қойғаны енді кондуктор,
Оған әкім — көптің өзі, Совет тұр.
Жаңартылды,
Заны артылды,
Тазартылды,
Поезд енді, қараңғы емес, электр
Жауыз бидің заманында жауыздар,
Толған еді арамтамақ ауыздар.
Қуды бәрін,
Жуды нарын,
Бұққандарын,
Бірте-бірте кондукторлар, қауыздар.
Кондуктор,
Жатпа, тұр!
Электр,
Тағы жақ,
Сақ бол, сақ!
Жақсы бақ,
Жол ұзақ,
Так-так, так,
Так-так, так,
Рудзутак!²
Отарбаның оты май, тас көмірден,
Маркс — Ленин, Жолы қоспақ темірден.
Жолы дұрыс,
Толық құрыш.
Аумай бұрыс,
Кім көлденең тұрса, соғып жемірген.
Темір жолдан отарба мұлт аумасын,
Отты көп жақ, қызыл жалын қауласын.

² Рудзутак — жол қатынас министрі.

Буды қайнат,
Туды байлат,
Жылдам айдат,
Дүние айналып, қызыл арба зауласын.
Кондуктор,
Байқап тұр!
Уклон бар,
Терең жар,
Электр,
Көп қып жақ!
Айдап бақ!
Рудзутак!
Рудзутак!
Трат-тат-тат!

Советстан — сегіз жасар арыстан

Советстан — сегіз жасар арыстан,
Сансыз жауын қалтыратқан алыстан,
Әлемді алған,
Шынжыр салған,
Ескі жалған,
Жеті басты жалмауызбен алысқан.

Советстан аждаһадай айбары,
Әділдік пен жауыздықтың майданы,
Жауыздықты
Ауыздықтап,
Езіп мықтап,
Борсылдатып, иткелмеске айдады!

Адамзатқа гулеп ұран тараттын,
Дүниені таңырқатып қараттын.
Оғын атқан,
Бұғып жатқан,
Тілмен шатқан,
Мырзаларға табаныңды жалаттын.

Жас арыстан, күшейесің айына,
Қылыш қайрап дүниенің байына,
Шешен мырза,
Көсем құлжа,
Енді ырза,
Сасық деген табаныңның майына.
Талай қарын дірілдейді мал үшін,

Талай жауын доспын дейді жан үшін.
Біреуі «ұл» боп,
Бірі құл боп,
Советшіл боп,
«Сасық...» деген қолыңдағы нан үшін.
Талай мырза боқтап еді пасық деп,
«Доңыз Иван, тоқтат жыңды басып» деп,
Тәубе деді,
Сауға деді,
Нан тіледі,
Арамыңнан май қолыңнан «сасық!» деп.

Экспресс

Советстан — экспресс айдынды,
Сансыз жауын алыстан-ақ айбынды,
Еркін елім,
Беркін белім,
Шалқар көлім,
Дүниедегі санын кедей, бай білді,
Отарбада сан румыз — тілек бір.
Зор иманды, махаббатты жүрек бір.
Қаулат отты,
Заулат қатты,
Жай қанатты,
Күш жұмсайтын бір майданда білек бір.
Советстан, біздің Стан — совстан!
Экспресс талма екпінді шабыстан.
Гуле жүріп,
Үні құрып,
Қалсын ұлып,
Ескі жалған арттан қалмай жабысқан.
Кондуктор,
Қатты бас,
Жүрек бір,
Жалын шаш,
Тілек бір,
Жылдам жет,
Білек бір,
Дөңгелет,
Трат-тат-тат!
Трат-тат-тат!
Тақ-тақ, тақ
Рудзутак!

Уа, Россия, көлемің зор көлбеген,
 Бұл күн кеше өлшеуге бір көнбеген.
 Совет келді,
 Енді өлшеді,
 Демде өлшеді,
 Жерлеріңді тұлпар барып келмеген.
 Атпен жүрсе алты айлық жол жерің бар,
 Советстан сан рулы елің бар.
 Сан рулы,
 Заң құрулы,
 Бір-ақ түрлі,
 Бір-біріне туысқандық сенім бар.
 Он екі айы шілдедей де жерің бар,
 Жан несі салкындыққа өте зар,
 Емес аз-ды,
 Жерің жазды,
 Самал сазды,
 Кей жеріңнің он екі айы бірдей қар.
 Көк кілемдей түрлі шөпті белің көп,
 Қалың шайыр көкорайлы көгің көп,
 Жері алтын,
 Желі барқын,
 Самал салқын,
 Таусылмайтын сансыз байлық кенің көп.
 Қиырсыз кең теңіздерің шалқыған,
 Жұмсақ демің, жұтқан дене балқыған,
 Суды кешсен,
 Сүңгіп тескен,
 Аспанда ескен,
 Түрлі кеме аққу құстай калқыған.
 Сел боп аққан өзенің көп бұралып,
 Бір шеті мен бір шетіңе оралып.
 Таудан құлап,
 Қауда сұлап,
 Кейде құрақ,
 Судыраған шымылдыққа оранып.
 Ұзын аққан міне Еділ мен Жайығың!
 Талай ерлер өрлей салған қайығың!
 Шайқал суын,
 Жайқал туын,
 Салған шуын,
 Стенка мен ер Пугачевтай ұлын.
 Анау жатқан қиырсыз құм жерінде,

Көшпелі құм тіршіліксіз сенің де,
 Сусыз деңіз,
 Бусыз демі,
 Менреу кеңіс,
 Қанат күйген ана Бетпақ шөлінде,
 Қалың құзды таулар анау аскарың,
 Жасыл болат, алтын, күміс тастары,
 Асқар тауың,
 Аспап қауып,
 Күнде жауың,
 Күндіз-түні бұлттар қоршап бастарың.
 Зәңгір таулар нұрлы шынды жерің ғой,
 Бастарына жанаса алмас өрің ғой,
 Байлық толған,
 Қап-қара орман,
 Қақпа құрған,
 Орал тауың — темір белдік төрің ғой!
 Қос босаған — Кавказ бенен Алтайың,
 Қырау баста ағарғандай қартайып,
 Бұлттан асқан,
 Айбат шашқан,
 Жындар кашқан,
 Сауыт киген батырлардай шалқайып.
 Жұртты отарба тынбай сүйреп шайқайды,
 Кондукторлар алдын, артын байқайды.
 Қара жауың,
 Қара дауыл,
 Соқса да ауыр,
 Быт-быт қылып қақ жарады, жайпайды,
 Так, так, так,
 Так, так, так,
 Рудзутак!
 Дөңгелет,
 Трет-трет-трет!
 Кондуктор,
 Кондуктор,
 Электр!
 Көп қып жақ,
 Айдап бақ!
 Трат-тат-тат!

Советстан — ер ұланның бесігі

Советстан адал еңбек кесібі,
Адамзатқа теңдік — бақыт есігі,
Жауын қуған,
Ерден туған,
Белді буған,
Еркін өсер ер-ұланның бесігі!
Ер-ұланым — комсомолдар балапан,
Пионерлер отрядтары балақан.
Күшті білек,
Батыр жүрек,
Бір-ақ тілек,
Қазірден-ақ көк құрыштай алақан.
Әне, лек-лек келе жатыр комсомол!
Ту ұстаған алдарында күшті қол.
Кеудесі ашық,
Кеулеп асып,
Аттап басып,
Өлеңдетіп жер жаңғыртқан екпін мол.
Кейін кара, былай өтсін комсомол!
Анау жұп-жұп адымдаған оң да сол,
Пионерлер!
Күйін кернер!
«Дайынбыз!» дер,
(Жеткіншекке деші айғайлап «дайын бол!»)
Қызыл жаулық серт белгісі мойнында,
Еркіндікпен тегіс бақыт ойында.
Жалт-жұлт нық бас,
Жарк-жүрк от шаш!
Сарт-сұрт, марш-марш!
Күш пен қайрат, көркем қимыл ойнында,
Тынбай үйрен, әуейі боп мастанба,
Алға адымда ешнәрседен жасқанба!
Лек-лек қапта,
Жұп-жұп атта!
Нық-нық тапта!
Ескілікті құл ғып ұшыр аспанға.
Бар адамзат тынбай жортқан құмырсқа,
Болса дағы шіркін өмір тым қысқа.
Түсі керен,
Ісі ерен!
Ұқсас көрем
Отарбаны біздің осы тұрмысқа.
Айда, отарба, күш аямай айдап бак,

Дөңгелегің зырылдасын тақ-тақ-тақ!
Шанқан жарық,
Шамға қарық,
Болсын халық,
Электр жак, тынбай айда! Жол ұзақ.
Кондуктор,
Қарап тұр!
Жол ұзақ,
Айдап бак.
Уклон бар,
Терең жар,
Сак бол, сак!
Так, так, так!
Айдап бак
Рудзутак!
Трат-тат-тат!
Трат-тат-тат!
Трат-тат-тат!

1925 жыл

ПОЛЬША ЖҰМЫСКЕР ТАБЫНЫҢ ӨКІЛДЕРІНЕ

Мейлі, есірсін,
Жау бізге оғын сайласын!
Қан майданға
Малын, басын байласын!
Өткен майдан
Сабак болған әркімге,
Біз көрерміз
Жаудың түрлі айласын...

Теңдік жауы
Күшін тағы байқасын,
Аянбасын,
Қан қанжарын жайқассын.
Құлатам деп
Құрыш темір ордасын!—
Жұмысшы тап
Отанымен шайқассын...

Жер жүзінің
Капиталы ұласып,
Мейлі, тағы
Тиіп көрсін, байқасын,

Бұл болашақ,
Сертті майдан ақырғы,—
Ер болса жау
Екі қылыш айкасын!..
Жындандырды
Капиталды қан басып,
Өлерінде
Жағаласпақ жармасып,
Енді айкасса
Есірік жын капитал,—
Біз тынбаймыз
Күл-күл қылмай жанбасын!..

Бұл майданда
Еңбек табы дүниенің
Біз білеміз
Бізден бөлек қалмасын,
Капиталмен
Белдескенде еңбек тап,
Біз білеміз —
Тап жолынан таңбасын.

Жұмысшы тап
Өкілдері Польшаның!
Ер көңілді
Ешбір күдік шалмасын.
Қиындықпен
Сансыз жаумен алыссақ.—
Білдіремін
Біздің білек талмасын...

Совет елі
Тынбай істер құртқанша
Капиталдың
Салып кеткен таңбасын.
Тиген жауға
Октябрьдің солдаты
Сап көрсетер
Қылшылдаған алмасын.

Білдіремін
Құрығанша тап дұшпан
Ол алмасты
Қынға мүлде салмасын.

Қолдан алмас
Тасталады мәңгілік
Тап дұшпанның
Домалатып қан басын!..

1929 жыл

КҮЙ

Біздің дәуір

Шабуыл біздің дәуір емес аян,
Отарба алып ұшты, қалып маяң.
Жүйткіген тұрмыс кәзір экспресс,—
Айтқандай менің досым ақын Аян...

Ескілік жаңалықпен қылған тірес,
Ескіні көміп жерге қоймақ крес.
Тұрмыстың машинасы қыж қайнайды
Жүйткіді социалдық экспресс.

Жырласам — әуелекше ырғиым ғой,
Төтелеп көк садақша сырғиым ғой.
Кәзіргі ат әуелек пен экспресс,—
«Гүл қылаң» дегенім, тек бір киім ғой.

Зырласа тұрмыс өзін илер ме едің?
Асықпай ырғалаштап игермедің?
Зырлаған экспресс тұрмыс түрін
Жазуға асықсам да үлгірмедім!

Қарақшы шамшырақтай жанған биік
Әлемге жөн сілтеген көкке тиіп.
Октябрь туған күнге еңбекші әлем
Шаттық пен сәлем қылад басын иіп.

Суреттеп тіл жетпейтін істер анау,
Болар ең санасаң, тек қызыл танау.
Октябрь жемістерін таңырқарлық
Қажатпа, тұра салып тілмен санау.

Күлетін ойын керек көңіл шатқа
Әсемді тұрман керек сылаң атқа,
Күй шертіп мерекеде билеу керек
Келемеж, сықақ айтып жау мен жатқа.

Мереке майданында

Той болса, той кылган жүрт тойламай ма?
Сауык кып мерекеде ойнамай ма?
Жұмылып жайшылыкта қоңыр түспен,
Алдағы, арттағы істі ойламай ма?

Шаттықта санкылдап тек үнің шықсын.
Үнің мен екпініңнен дұшпан ықсын,
Дабыл қақ, керней ойнат, шық майданға
Қорғалап пасық жауың жынша бұқсын!

Майданда еңбек ұлы түгел дабыл!
Іс келсе, құмырскаша қаптай жабыл.
Октябрь жер мен көкті солқылдатсын
Лек-лек бас, соқтыр керней, соқтыр дабыл!

7 ноябрь, 1934 жыл

ҚЫРҒЫЗ АУЫЛЫНДА

Несіне ақын сырын жасырады?
Несіне жан сүймеске ол бас ұрады?...
Мінекей сүйген елін құрметпен ол,
Көтеріп төбесіне асырады!

Жаңарған қырғыз аулы шат тұрмысты,—
Шаттанып көңіл соған тасынады.
Ардақты анасындай көрген елді.
Жыр қылмай қайтып мауқың басылады!..

Советті ел! Маған бәрің бауырлассың!
Бәрің де бір мақсұтты қауымдассың.
Барсам да қай жеріңе,— сағынғандай
Қуанып құшақ жайған ауылдассың!

Сияқты туған аулым, туған жерім,
Құшақтап аунап өскен, тамған терім.
Бұл ауыл, мына жерде туғанымдай,—
Тамаша таң боларлық ғажап керім!..

Қуанып үлкен-кіші дардақтасып,
Қарсы алып, қасиеттеп ардақтасып,
Боз үйге кілем төсеп, ішін безеп,
Мінекей,—«қош келдің!»,— дейді есік ашып.

Емес бұл ұлықтарға жағынғандай,
Немесе, мақтан үшін ағылғандай.
Бәрі де туысқанша толғанады,
Талайдан күтіп сені сағынғандай!..

Сөз емес, алдыма әкеп бал салғаны,
Сөз емес алдыма айдап мал салғаны,—
Өлшеусіз қасиетті жана сипат,
Ер елдің шын ұлындай қарсы алғаны!..

Ноябрь, 1936 жыл,
«Кенеш» колхозы, Қант ауданы, Қырғызстан.

КЕТПЕЙТІН ЕСТЕН ҒАШЫҚ ЖАР

КЕТПЕЙТІН ЕСТЕН ҒАШЫҚ ЖАР

Кетпейтін естен ғашық жар!
Айталмай жүрген сөзім бар,
Талай жерде оқталып,
Айтуға көріп ұят-ар.
Көкірек жанып жүргенде
Жанасуға болып зар,
Жүректің сырын айтуға
Реті келді бүгін дәл.
Құр өлең деп ойлама,
Ынталы сөзге құлақ сал:
Күйдім, жандым жалындай,
Қиын, қалқаш, біздің хал!

1914 жыл

ҚОШТАСҚАН ЖЕР

Жан жолдас! Ұмытылмас, қоштасқан жер.
Сөздерің емес тіпті естен кетер,
Көзіңе жас кеп толған сұрың қашып,
Мен келіп, хош дегенде қолынды бер.

Әрең деп тұрдым сонда менің де өзім,
Тұрғанда жасқа толып екі көзің,

Қоштасып көп тұруға шыдай алмай
Қол ұстастым жоқтай-ақ айтар сөзім.

Есен, сау бол, жаным деп ұстасып қол
Дегенде: Алла жазсын амандық жол,
Елжіреп жүрек-баурым, есім шығып,
Сол жерде: деймін хош бол! Хош бол!

Дегенде: «мені ұмытпа, жан жолдасым»
Сызылып махабатты қара қасың,
Сүйеге ерінге ерін тиген шақта
Бетіме тамып аққан ыстық жасың.

Білмеймін сол уақытта тұрдым нағып,
Толғанда жүрекке қан лүпіл қағып,
«Есендік жазсын алла дегенінде»
Меруеттей екі көзден жасың ағып.

Хош, қалкам, деп құшақтап қайғырғаның,
Мөлдіреп жасың төгіп айрылғаның,
Өлгенше естен кетпес көзің сүртіп,
Майысып, маған қарап қайрылғаның!

1914 жыл.

САҒЫНУ

Сарғайдым сағынғаннан, қалқаш, сені,
Қиял мен ойдың саған ауып дені.
Қайғыда, қасіретте мен жүргенде,
Ойға алмай жүр ме екенсің әлде мені?

Сен де мені сағынып жүр ме екенсің?
Я тіпті қасіреттен құр ма екенсің?
Сағынып мен тұнжырап отырғанда,
Әлде ойнап біреуменен жүр ме екенсің?

Сенен жақын дүниеде маған жан жоқ.
Жырақта жүрсем дағы көңліме ток,
Жүрегім күйді, жанды, сені ойлай,
Ішіме түскендей-ақ қып-қызыл шок.

Мәлімсіз тағдырымыз жалғыз хақта.
Бөліндік ойда жоқта жастық шақта.

Өлгенше менің көңлім жалғыз сенде,
Жүрсен де сен ол жақта, мен бұл жақта.

1914 жыл

ҒАЗАЛ

(...ге, Абай үлгісімен)

Сөйлей көр, тіл мен жақ,
Сөзіңнің бәрі хақ.
Парыздай міндетің —
Қалқаны мақтамақ...
Мамық төс, ақ тамақ,
Бұраң бел, құшсақ нақ.
Үлбірек екі ерін,
Бейне гүл қызғалдақ.
Қараймын қасыңа,
Жібектей шашыңа.
Тістерің ұқсайды
Ақ меруерт тасына.
Кел, жаным, қасыма,
Нансаң бұл расыма;
Бар дүние тең келмес
Жалғыз бір басыңа.
Бал тамған сөзіңнен,
От жанған жүзіңнен.
Мөлдіреп қараған,
Айналдым көзіңнен.
Бал беріп сөзіңнен,
Өптірші жүзіңнен.
Ұжмақтай хор қызы
Артылмас өзіңнен.
Жүректің дертін бас,
Кел, жаным, көңлімді аш!
Ақырын жымып,
Күліп бір нұрын шаш.

Ғашықтық болсын паш,
Білсін де өзге жас.
Жалындай жандырып,
Лебіңмен қылшы мас!
Лебізің шекер бал,
Сымбатың өрім тал.
Шырайың саяда
Алмадай қызыл ал.

Сен бір шоқ қызыл гүл.
Қонған кеп мен бұлбұл.
Тарқамас құмарым,
Сені иіскеп бес мың жыл.
Сайра да біздің тіл,
Жырла да мың құбыл.
Бұлбұлдың ғашығы гүл,
Сүйгенім, өзін біл!

1915 жыл, июнь
Біздің ауыл «Есен».

ЖАЗҒЫ ТҮНДЕ

...Сансыз жұлдыз сайрасып,
Гауһардай болып жайнасып,
Шұбарлап көк аспанды,
Қосылысып алтын айымен,
Сайрасып көкте жайымен,
Мәз-майрам боп жымындар
Дүниеге нұрын шашқанда.

Сұлудай айна ап қараған,
Жібектей шашын тараған,
Өзенге біткен қалың тал
Суға төніп телмірер;
Жапырақтары желбірер,
Көлеңкесі суда ойнап
Өзеннің шетін жапқанда.

Күндізгі сылдыр су да жоқ,
Қатты сөз, дауыс, шу да жоқ,
Төнірек тып-тын... ауа саф,
Ләззәттің дәмін татысар,
Рақатқа бар жан батысар,
Ауыл жым-жырт қаперсіз
Маужырап ұйықтап жатқанда...

Өлкенің бойын жағалап,
Паналап талын сағалап,
Тұсына келер ауылдың,
Өзенге қонған тақалып,
Жан-жаққа қарап, көз салып,
Көкірек толқыр дамыл ғып,
Жолықпақ жерді тапқанда.

Уағдалы жерде отырып,
Бір отырып, бір тұрып,
Кешіккен соң ғашығың:
«Не болды бұған, япырым-ау?
Келмес деп әлде жатырма-ау?»
Тындайсың әрбір сыбырды
Ауылды сырттан баққанда.

Келуге әлде ерініп,
Маужырап, балқып керіліп,
Жатыр ма екен төсекте?
Үміт үзбей келер деп,
Тықыршисын елеңдеп,
Ауылға қарап телміріп,
Көзіңнен ұйқы қашқанда.

Жарың келмей зарығып,
Телміріп, қарап сарылып,
Отырғанда көрініп
Қысқа уақыт ұзақтай,
Жарыңның ісі мазақтай,
Ғашығың шығар боз үйден
Елегізіп аяқ басқанда.

Көріп, шыққан жарынды,
Уағдалы жерде барынды
Білдіресің көрініп.
Сұқсыр көрген қырандай,
Лепіріп жанып, тұра алмай,
Ыстық қан тасыр денене
Жүрегің лүпіл қаққанда.

Бүркеніп шапан басына,
Тез басып келіп қасына,
Дамылдай қарар бетіңе,
Көзімен жүрек күйдірер,
Еріксіз өзін сүйдірер,
Көкірегі толқыр қалтырап,
Қайрып бетін ашқанда...

«Кешіктің» деп өкпе айтып,
«Келмеспін енді мен қайтып»
Дегенінде, ғашығың:
«Өкпелеп әлде қалды ма?
Көңліне ренжу алды ма?»

Деп құбылар өң-жүзі
Сөз таба алмай сасқанда.

«Шыға алмай үйден кешіктім,
Таба алмай кілтін есіктің...»
Деп қолтыққа тығылар,
Мұңайып айтқан сөзіне,
Мөлдірер жас көзіне...
Мас болар жаның еріп тән,
Айқасып құшақтасқанда.

Ерінге ерін тиісіп,
Бал алып тілден сүйісіп,
Жандырап жарың лебімен.
Төсіне қысып төсінді.
Махаббат жеңер есінді,
Дүниеде өзге ләззәттен
Сүюдің күші асқанда.

Ақылға болар кім ие?
Кірер ме еске дүние?
Толғанда шаттық жүрекке?
Қандай бәнде жалғанда
Жетпедім дер арманға,
Қазақтың жазғы түнінің
Ләззәтін өстіп татқанда.

1915 жыл, Ноябрь.

ТӘТТІ ДАУЫС

Жүрегімнің соққаны
Тәтті дауыс — әнмен тең.
Шыққан лебім көкіректен
Ұжмақта шарап, балмен тең.
Жастықтан бақыт тілесен,
Құшағыма кір менің.
Дүниенің шаттық рахаты —
Махаббатым бір менің.

Бауырыңа бас, құш мені,
Тәніміз бірге жан қоссын.
Төсімді қыс төсіңе,
Жүрегіміз ән қоссын.

Лебінді қос лебіме,
Жанымыз балқып болсын мас.
Бетінді қос бетіме,
Айқассын бірге екі бас.

1916 жыл, май

...ҒА

Құшақтап басып бауырыңа
Төсіме төсің тигенде;
Ерніңнен ыстық ернімді
Айырмай ұзақ сүйгенде;
Жас махаббат отымен
Жүрегің жанып күйгенде;
Быркылдап ең мас болып,
Еріп тәнің игенде!

1916 жыл, 12 июль, Нұра

ҚҰМАРЫМ

Канатты, тағы тұлпарды
Күміс ермен ерлесем;
Ғашығымды алып алдыма
Далаға құлаш сермесем,
Кең далаға көз жетпес
Тұлпарымды ұшыртсам,
Қалқашыма мойнымнан
Айрылмастай құштыртсам.
Еркін ұшып далада
Көкіректі кернеем,
Нәрестедей ғашығымды
Ат үстінде тербесем.
Салған әнім күңіреніп
Дүниенің кетсе шетіне,
«Жаным, сен...» десе ғашығым
Қабысып беті бетіме!
Тынбай шапсам күндіз-түн,
Тұлпарым менің талар ма?
Тынбай сүйсем ғашығымды
Құмарым менің қанар ма?

1916 жыл, июль, Ауыл.

АРҚА СҰЛУЫНА

(Терме)

Шайбай Айманұлына

Уа, шіркін, сүйдің ұзақ сусын қанбай,
Мойнымнан ақ білекті қойдың алмай;
Мас болып былқылдадың күйіп тәнің,
Керіліп маужыраған ақ маралдай.
Оралған шашың жібек, қасың барқыт,
Сымбатың шашақ жарған өрім талдай.
Көмірдей оты жанған екі көзің,
Бұраң бел, қырша мұрын, жазық маңдай.
Меруерттей тістерінді жарқыратып,
Күлгенің нұрын шашып атқан таңдай.
Ерінің қызыл гүлдей албыраған,
Аузыңнан шыққан лебің шекер-балдай.
Мамық төс, үлбір тамақ, қызыл жүзің
Алмадай, албыраған кіршік шалмай.
Сұлуы Сарыарқаның ерке сәулем,
Беліңнен тал шыбықтай қыссам талмай!

1916 жыл. Ауыл, Есен.

СӘУЛЕМ

Ауылда михнаттан кетіп аулақ,
Отырсам жүрегімде жалын қаулап,
Ауырған жаным кеп демін салып,
Жалғыз-ақ сәулем келді көңлімді аулап.
Алдауыш көп достардан күдер үзіп,
Отырсам төңірекке көзім сүзіп:
Сұлуым, ерке сәулем қасыма кеп.
Жанымды жадыратты рух кіргізіп.
Дер едің еріген бал бар мінезі,
Жылы жел ескен жазғы — тәтті сөзі.
Қақ жарып қара түнді нұр жайнаған
Жұлдыздай аспандағы екі көзі.
Екі бет саядағы қызыл шиі.
Дауысы сызылған күй гармоние.
Кең маңдай, екі қасы иген садақ,
Сөйлессең шығар естен сұм дүние.
Махаббат екі ернінде лебі жанған.
Ұқсайды қабысқан гүл шешек жарған.

Құйылған қара шашы екі иініне, —
Қара бұлт аспандағы жел аударған.
Ақ төсі ақ көбіктей толқындағы,
Аққудың ақ мамығы — ақ тамағы.
Арқада тағы өскен, сұлу сәулем,
Көңлімді жадыратшы келіп тағы!

1916 жыл, 17 декабрь,
С. А. аулы.

ТЕРГЕГЕН БОЛСАҢ АЙТАЙЫН

Маржандай тізген жырымды
Айтайын болсаң тергеген:
Домбырадай күйленіп,
Ән тасып көкірек кернеген.
Махаббат толып жалындай,
Лүпілдеп жүрек тербеген.
Шаттанып күйлер қауласып,
Қосылған әрбір пернеден.
Дүниеде жайып құшақты,
Күштерім құлаш сермеген
Шаттанған тасып өлеңді,
Айтпауға ерік бермеген.
Кейде толып көкірекке
Кектер толып кернеген.
Жігер қайнап зұлматқа,
Дүниеден шындық көрмеген.
Көз жасын көріп сорлының,
Екпінді қызу өлеңді
Көкірегім жылап еңіреген
Айтпауға ерік бермеген.

1917 жыл, Ақмола.

ТАУ ІШІНДЕ

Мен келем тау ішінде түнделетіп,
Аймақты күңіrentіп өлендетіп,
Астымда ақ боз атым сылаң қағып,
Жалтақтап құлақтарын елендетіп.

Ақ боз ат менің тұлпарым,
Шалқыған көңіл сұңқарым.

Көкірек керіп жұттым мен
Ауаның жазғы жұпарын.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзің.

Ән салдым есіп майда жаяулатып,
Ырғалтып, шырқап, толғап, баяулатып.
Толқындай мың құбылған әнімді естіп,
Тындарсың кірпік қақпай ояу жатып.

Ақ боз атым қояндай,
Еркелеп басар аяндай.
Тербеді дауысым ауаны
Дыңылдап қалқып баяулай.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзің.

Ұйқыға әнімді естіп берілмессің,
Маужырап төсегіңде керілмессің.
Ақырын үйден шығып уәделі
Жеріңе келуге сен ерінбессің.

Ақ боз ат қарар елендеп,
Үйіңнен шығып көлендеп,
Асығып келсең мөлдіреп,
Бүркенген шапан желендеп.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзің.

Торғындай перде болар түнгі мұнар,
Ерніңнен ішкен балға қанбас құмар.
Құшақтап қанша сүйсең келген сайын,
Шалқыған шіркін көңіл емес тынар.

Ақ боз ат қарар елендеп,
Үйіңнен шығып көлендеп,

Асығып келсең мөлдіреп,
Бүркенген шапан желендеп.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзің.

1919 жыл

ӨМІРСІЗ ҒАШЫҚ

Құмар боп қоймай,
Сүйеге тоймай,
Бал шарап десем сөзінде,
Қапаста тоты...
Махаббат оты
Жанады десем көзінде;
Жайнаған көзі шоқ екен,
Жүрекке атқан оқ екен.
Көрінді өзі,
Лебізі, сөзі
Ұжмақтың шарап суындай.
Сүйген соң тілдің
Дәмін мен білдім:
Жыланның зәһәр уындай.
Ернінен маған сүйдірді,
Уына бірақ күйдірді.
Ғашыққа нандың,
Өрт болып жандың,
Сұм жүрек, енді қойсайшы!
Сұңқар боп ұштың,
Аққуды құштың,—
Қу көңіл, енді тойсайшы!
Өмірсіз жарды сынарсың,
Енді, бәлем, тынарсың.

1919 жыл, октябрь
«Арқа», «Сары су».

МАРЖАН

Маржан, Маржан, қарағым!
Күлімдейді қабағың.
Түріліпті балағың,

Жалаңаш балғын балтырын,
Неткен сұлу, жаркыным?

Маржан, Маржан, жүрегім!
Қолыңда сенің күрегің.
Жұмыста жүрсің білемін,
Жалаңаш жұмыр білегің,
Мойнымнан құшшы — тілегім.

Маржан, Маржан, мініскер!
Сымбатты, күшті жұмыскер.
Шын сұлу, таза, біліскер,
Піскен алма қойнында,
Білегіңді артшы мойныма!

Маржан, көзің көмірдей,
Арам ет бітіп семірмей,
Денең күшті темірдей.
Бай қызындай керілмей,
Іс істе, жаным ерінбей!

*1921 жыл, 10 май,
Жол. Омбы-Қызылжар, вагон.*

НАДЕЖДА, ҮМІТ, ҮМИЛА...

(Н. К)

Надежда, Үміт, Үмила,
Қарындасым, дәуренсің.
Шырағым Үміт, Үмила,
Аққуымсың, сәулемсің...

Түйің салып жас балғын
Алма ержетіп өседі.
Албырап биік саяда
Уыздай болып піседі.

Не шіриді, не құрт жеп,
Не бір кезде үзеді.
Сабағы курап немесе
Үзіліп жерге түседі.

Сен алмасың биікте,
Сен әлі жас баласың.

Түскенінді үзіліп
Білмей, калкам, қаласың.

*1922 жыл, 28 май,
Ташкент, Айт. Дұрман.*

МАРИЯҒА

Өмірімде іздегенім,
Талмай іздеп көздегенім —
Сен едің, жаным, сен едің!
«Бақытым менің жалғыз сенде.
Барлық дүние саған тең бе?» —
Деп едім, жаным, деп едім!

Қапияда ұшырастым,
Соқты жүрек, жандым... састым,
Ерік кетті — қарадым.
Көзден өткір оқ аттық...
Жолығыстық... сөз қаттық —
Періштеге баладым.

Ауыл бардық. Жүрдік. Қондық.
Ойнап киіз үйде болдық,
Жаттың маған тақалып,
Ақырын жұмсақ қол ұстастың:
Жүрегіңе қысып бастың,
Қолымды ұстап апарып.

Құшақтадым, қыстым сені,
Сен де сүйіп құштың мені,
Бал ерніннен сүйдірдің.
Сені сүйді, сені, жаным —
Асау жаным, ыстық қаным.
Уыңа мені күйдірдің.

1922 жыл, Орынбор.

БІЗДІҢ СӘУЛЕ

Біздің Сәуле еркін ойлы.
Ер көңілді, ер мінез,
Қылымсыған, жылымсыған
Сұмпай емес кер мінез.

Біздің Сәуле бір мінезді,
Сайкал емес алдауыш.

Серттен қайтпас тура сөзді,
Жылан емес арбауыш.

Көңілі биік, сылқым маңғаз,
Секек емес ұрыншақ.
Сұмдық баққан, бояу жаққан
Емес жанды қуыршақ...

Біздің Сәуле іске шебер,
Ауыр іске тым ұста.
Таудай істі демде жеңер,
Қолы тисе жұмысқа.

Жұмыс қылса оттай жайнап,
Түріп жұмыр білекті,
Ойнатады қурайдай-ақ
Ауыр кетпен, күректі.

Декабрь, 1922, Орынбор.

АҚҚУДЫҢ АЙЫРЫЛУЫ

(дастан)

Арқада бір жер бар еді,
Жібек самал саясы:
Саяда бір көл бар еді,
Сырлы кесе аясы.

Маржан құмы, күміс суы
Көл еді кең айнадай:
Мұнарытқан торғын буы,
Көк кестелі айнала.

Қалың топ-топ, алшық-сирек
Жасыл қамыс дестесі:
Бейне қолмен салған ирек
Көлдің жасыл кестесі.

Әдемі еді мөлдіреген
Айна көлдің көрнегі;
Су бетінде елбіреген
Ақ шашақтар өрнегі.

Пай шымылдық, жасыл құрақ
Қалың біткен ту құрақ.
Кейде аққулар жасырынад,
Шымылдыққа судырап,

Айна көлді мекен еткен,
Бір-екі аққу бар еді.
Мақсұтына бірге жеткен,
Екі ғашық жар еді.

Айна көлдің суы күміс,
Жұбай аққу көркі еді,
Көрсекөзің алар тыныс,
Екі сәулем ерке еді.

Көлдің басы ертелі-кеш,
Мың құбылған ән еді.
Екі ғашық ертегідей,
Көлдің көркі — сәні еді.

Жүргенімде елге келіп,
Ешкімді ертпей қасыма,
Кетуші едім көлге келіп,
Біраз жатып басында.

Көз жіберіп айна көлге,
Жағасында жатушы ем;
Төсімді ашып жібек желге,
Рахатына батушы ем.

Келуші едім анда-санда
Саясатсыз тұрмысқа;
Біраз тыныштық беріп жанға,
Дем алуға — тынысқа.

Бір күн ерте айна көлдің
Күйін тындап, жағалап
Бір ғажабын және көрдім,
Қарап жатып жағада.

Кең айнадан өзін көріп,
Құстар билеп, ойнайды:
Су түбінен маржан теріп,
Сүңгіп терең бойлайды.

Көлді қорып, байғұс қызғыш
Қыңқылдайды жағалап;
Қанатымен жерді сызғыш,
Төңкеріліп сабалап.

Таукүдірет қалықтайды.
Қақсап, жырлап, зарлайды;
Сорлы жыршы жалықпайды,
Көл сағасын барлайды.

Көктен көлге төңкеріліп,
Шаңқылдайды шағала;
Бірде жылап, бірде күліп,
Жарқылдайды жағалап,

Қоңыр күйін қаз күйлейді;
Сұқсыр менен қасқалдақ.
Әнге салып, би билейді
Кегер, үйрек, баспалдақ.

Міне осындай көлдің сәнін
Олқысынды жүрегім;
Іздедім мен аққу әнін —
Жүрегімнің тілегін.

Көлдің бетін көзбен аңдып
Жұбай аққу көрінбей;
Сәулемді іздеп жаттым қаңғып
Көл басында ерінбей.

Аққу күйі бір мезгілде
Сыңқылдады алыстан;
Және бірі шыға келді
Жақындағы камыстан.

Жақындағы көк қамыстан
Шыққан аққу жырлады.
Аққу салған ән алыстан
Бері жүзіп зырлады.

Жалғыз аққу жырақтағы
Әнге салды «келем» деп.
Сыңар аққу құрақтағы
Тұрды күтіп, көлеңдеп.

Сыңқылдатып, жарып көлді,
Жұпар майын жағынып;
Жұбайына аққу келді
Алыс жерден сағынып.

Бөлек екен екі ғашық,
Жайқынға кеп түйісті;
Сыпайы ойнап, сыңқылдасып,
Тәтті айқасып, сүйісті.

Күміс суды жұмсақ сызып,
Екі сұлу сыланды;
Сылдырлатып моншақ тізіп,
Ақ көбікке бұланды.

Дөңгеленіп, сәнін түзеп,
Айна көлге қаранды;
Екі сұлу әнін түзеп,
Жуынды да таранды.

Екі кербез қатар түзеп,
Көлдің келді шетіне:
Көлдегі әппақ шашақты үзіп,
Иіскей басты бетіне.

Иіскеп нәзік исін жұтып,
Көлбеңдеді айнала;
Ақ шашақты талдап түтіп.
Шашты мөлдір айнаға.

Талдап түтіп ақ шашақты,
Алып әппақ жұпарын;
Ақ тәніне сылап жақты
Қандыруға құмарын.

Екі сұлу еркелесті,
Бір-біріне жарасып;
Тағы нәзік «не-не?» десті,
Бір-біріне қарасып.

Бөліп әсем ойындарын,
Екі ғашық сүйісті;
Сүйісіп боп, мойындарын
Мұнайысып иісті.

Екі маңғаз ғашық жұбай,
Шын сүйіскен жар еді;
Мұңайысты неге бұлай,
Не қасіреті бар еді?

Екі маңғаз еркін өскен,
Қосылысқан жар еді;
Ертегідей еркелескен,
Тағы неге зар еді?

Екі сұлу мөлдіресіп,
Неге бүгін мұңайды?
Бірін-бірі елжіресіп,
Неге ақырын сылайды?

Дауыстары қалтырасып,
Неге нәзік жылайды?
Қосылысқан екі ғашық,
Тағы нені сұрайды?

Көл ортасы кең жайқыннан
Келген аққу бұрылып,
Қасіреті іште тынған,
Жөнep берді сырылып.

Қыңқылдады қалар ғашық
Көздің жасын тия алмай.
Көлбеңдеді о да жасып,
Кетер ғашық қия алмай.

Қимаса да бірін-бірі,
Қайта-қайта қайрылып;
Екі ғашық әрең тірі,
Тағы кетті айрылып.

Екі ашықтың міне сыры,
Қанбаса да құмары.
Көл шетінде қалды бірі,
Тағы кетіп сыңары.

Бір шоқ қамыс жиекте өскен
Бір мезгілде қалт етті:
Қалт етті де үні өшкір,
Үндемеске ант етті!

Шоқ қамысты жыбыр еткен
Аққу кербез елер ме?
Құрттан қорыкса қыбыр еткен,
Көл шетіне келер ме?

Кешікпеді, шоқ қамыстан
Жасыл ұшқын жарқ етті:
Ақ түтінмен оқ қамыстан
Бұрқ атылды, шаңқ етті!

Кім бұйтті екен көлді жарып?
Суық жүрек шіркін-ай!
Айна көлді оқпен қарып,
Соққандай ғып көктен жай!

Аһ!.. деді де көл селк етті,
Аһ!.. деді аққу: «жаным-ай!»
Қыларын оқ қылып кетті;
Неге бұйттің, зәлім-ай?!

Дәл көздеді сұрша мерген
Шын сұлудың нақ төсін;
Селк етті аққу, мұрша келмей,
Басып қалды ақ төсін.

Төсін басып бір ұмтылды,
Жатты жайып құшағын;
Шоқ қамыстан тұра ұмтылды
Мерген алып пышағын.

Ойда жоқта бұлаң етіп,
Тағдыр-минут кеп жетті.
Уыздай ақ төстен өтіп,
Көлді сызып оқ кетті.

Күңіренді көл қарғыс шашып,
Шулады көл гүрілдеп.
Аққу жатты төсін басып,
Ағып қаны, дірілдеп.

Айна көлге жылап ақты
Әппақ төстен қызыл қан;
«Хош, жаным!» деп қанат қақты,—
Үзілді тез шыбын жан.

Суды сабап, шапшаң мерген
Ақ қанатты қайырды:
Еш күнәсіз шашақ терген
Екі ашықты айырды!

Көздегенін атып жығып,
Ұры шіркін келген бұғып,
Сұрша мерген кенелді;
Енді алшандап жөнелді.

Сол мезгілде аққу ұшты.
Жалғыз қалған жырақта;
Суды сабап келіп түсті
Түтін шыққан құраққа.

Аққу көрді ойда жоқта
Бір пәленің келгенін;
Ғашығының ұшып оққа,
Жау қолында өлгенін!

Аққу тағы зарлап ұшып,
Жалғыз қалған жарына;
Жығылды кеп суды құшып,
Сұр мергеннің жанына.

Қалған ғашық болмай не
Моншақтаған жасына;
Шықты даусы іші күйе,
Мергеннің кеп қасына.

Сыңсып аққу суды шашып,
Шырқ айналды зәлімді,
Сұр мергенге төсін ашып,
«Мені де ат!» деп жалынды.

Қып-қызыл қып қолын қандай
Ақ сұлудың қанына;
Мерген кетті шыдай алмай,
Күйіктінің зарына.

Аққу бетін жаспен жуды,
Көкке шықты күйініп;
Сұр менгенді қоймай куды
Көктен жерге түйіліп.

Сұр мергеннің алдына кеп,
Тағы келіп құлады;
«Атшы жылдам мені де!» — деп,
Баурын басып жылады.

Мұны дағы батыр мерген
Енді атуға батпады;
«Мені де ат!» деп жылап келген
Сорлы жарды атпады.

Сұр мергенді шырқ айналып,
Жылап аққу қалмады;
Өзегі өрттей күйіп-жанып,
Қаққан қанат талмады.

Мерген кетіп бара жатыр,
Алды-артына қарамай;
Аққуды аңдып атқан батыр
Тағы атуға жарамай.

Біресе аққу шырқап биік,
Көкке жылап зарлады;
Біресе кеп жерге тиіп,
Көзден жасы парлады

Біресе кеп жерді сабап,
Жер бауырлап ыңқылдап;
Біресе ұшып желді сабап,
Назаланды сұңқылдап.

Шіркін ғашық жан жолдасын
Тастауға енді қимады;
Мөлдіреген көздің жасын
Моншақтатты, тимады.

Жылама енді, күйікті жар!
Неге керек еңіреу?
Кімге мұнша қыласың зар?
Жер менен көк меңіреу!

Талай сорлы жер мен көкке
Сен тәрізді жылаған;
Көздің жасын төгіп текке,
«Мені де ал!» деп сұраған.

Аққу білді батыр мерген
Енді мұны атпасын;
Қанға бояп төсін керген
Жұбайымен жатпасын.

Жер мен көкке зар еңіреп,
Шыдамады күйікке;
«Жұбайымнан қалмаймын» деп,
Шықты шырқап биікке.

Сорлы ғашық бел байлады
Жұбайынан қалмасқа;
Серт қылғандай, айқайлады
Көлге қайтып бармасқа.

Көкке қарай қанат қағып,
Аққу кетті бұлдырап;
Бір мезгілде төмен ағып,
Төңкерілді судырап.

Төмен ағып қадалды да
Найзадай боп шаншылып,
Сұр мергеннің қақ алдына
Жығылды аққу жаншылып.

Күйікті жар құлап өлді,
Ақ төсінен қан ақты;
Жұбайына «ырза бол!» деп
Бір-ақ серіпті қанатты.

Өлімді де шіркін ғашық
Сүйгенімен бір көрді;
Жан күйігін мәңгі басып,
Жұбайымен бірге өлді!

1925 жыл

СОВПАРТТАҒЫ ҚАРЫНДАСЫМА

(Гүлбаһрамға)

Елден келдің қалаға
Оқу іздеп, шырағым!
Жүрмегейсің ұмытып
Ауылдың алыс — жырағын.

Надандықпен шіріген
Қалды алыста ауылын.
Сенен дерек күтеді
Елдегі көп бауырын.

«Тасын кемір білімнің»
Болып жүрме әуейі,
Білім үйрен ерінбе!
Ойынға артық берілме!

Ел қызының келеді
Сенен дерек білгісі.
Елге білім апарып,
Солардың бол үлгісі.

Алыстағы ұмытпа,
Нашар, надан, жұртыңды.
Бояу қуған қыздарға
Еліктетпе сыртыңды.

Қаланың сылқым қызының
Құр сыртына еліктеп,
Шылым тістеп аузыңа
Оқымай жатып желікпе.

Кеуде ыстаған сән емес,
Әуес қылма шылымды.
Үйренбесті үйреніп,
Шылым деме — білімді.

Кейбіреулер санасыз,
Сыртын ғана түзейді.
Өнер кебі солдай-ақ,
Құр, тек шашын күзейді.

Білім емес мақсаты,—
Сондайлар көп емес пе?
Сөйтіп жүрсен сен-дағы
«Мәнсіз адам» демес пе?

Ішкі қалпың өзгермей
Сыртын ғана өзгерсе,
Үйткенінді ауылда
Өңкей сыншы көз көрсе,

«Не оқыған өзі?»— деп,
Таба қылып күлмес пе?
«Сыртын ғана бояпты»
Деп өсекке ілмес пе?

«Ішкі қалпы мәнсіз» деп
Мазақ қылып жүрмес пе?
Өзгерген тек формына
Иттер шулап үрмес пе?

Жаңармасын демеймін
Сыртқы көрнек түрінді.
Жаңарт, бірақ бірдей қыл
Сырт пен ішкі сырынды.

Өзің бисің, әрине,
Өз басыңның еркіне.
Ішің лайық болсын тек
Сырты өзгерген көркіңе.

Сырты сырлы адамның
Болса ішінің мәні жоқ,
Ұсамай ма жеміске,
Сырты әдемі, дәні жоқ?

Хат жазбасқа болмады
Ойыма осы сөз келіп.
Жүрмесін деп айтамын
Сыртың ғана өзгеріп.

Жаздым ірікпей ойымды,
Жат емеспін іркетін.
Үлгі күткен аулыңды
Қылма өзіңнен үркетін.

Сен де қырықсаң, мәселен,
Ұзын өрген шашыңды.
Шаш оқуға бөгет пе,
Күтіп жүрсең басыңды?

Ақ құтанның кәдірі
Сапарының көрнегі.
Қырғауылы көркейткен
Батсайы жүн өрнегі.

Көркейтпей ме сені де
Жібек шашың оралған.
Түскен асып тоқпактай,
Аш беліңнен бұралған.

Шаш биттерлік күн туса,
Шашты сонда аларсың.
Ауырсаң — түтін ем десе,
Аузыңа шылым саларсың.

«Бұл не деген сөзі» деп,
Ренжіме ауырлап.
Сақтайдырып айтамын.
Ағалықпен, бауырлас.

Тез даярлан совпарттан,
Білім жинап қайтуға.
Елдегі көп сіңліңе
Ақыл, нұсқа айтуға.

Елден келдің білімге,
Маржан алқа теруге.
Міндеттісін оныңнан
Елге апарып беруге.

Токып үйрен, жалықпа,
Өнер-білім-өрмегін.
Шеберлей бер жібекпен
Сол өрмектің өрнегін.

Тіге берсең жібекпен,
Көркем өрмек кестесін,
Көрсетерсің ауылға,
Кесте өрнектің дестесін.

Апам ақыл берер ед,
Қасыңда емес,— елде алыс.
Ақылдасып жүруге
Жырақ кеттім мен де алыс.

Сүйгенімнен айтамын
Бұл ақылды, шырағым!
Есіңнен бір тастама
Елдің алыс — жырағын!

1926 жыл

ЛАШЫН ӘҢГІМЕСІ

(Түс)

Бір түсімді айтайын,
Әлеуметке жыр қылып.
Осыған ұқсас бір істі
Айтып ед бір дос сыр қылып.

Ой жіберіп қарасаң
Менің осы түсіме.
Лашынның ісі ұсайды,
Адамзаттың ісіне.

Жете жори білгенге
Бұл түсімнің мәні бар.
Жүрек тербеп қозғайтын.
Сырлы қасірет әні бар.

Ұйқтап жатып түсімде
Сарыарқа сары бел көрдім.
Белден белге жағалап
Бір үлкен шалқар көл көрдім.

Сол үлкен көл шалқыған
Түпсіз терең су екен.
Тағы жыртқыш құсы көп
Тәртібі жоқ шу екен.

Ортасында шалқардың
Бар екен үлкен аралы.
Сол аралға кеп қонды
Бір лашын құс жаралы.

Бұл лашын құс жер, көкті
Серік іздеп кезіпті.
Бөтен текті құстарды
Қыла алмай серік безіпті.

Көп болғанмен дүниеде
Лашындай талай асыл құс.
Іздегені лашынның
Өзімен текті лашын құс.

Лашын қонды аралдың
Бір қиындау шыңына.

Дауа іздеді сүзіліп,
Жүректегі мұңына.

Көрді лашын бір ұя,
Шындағы жақпар қияда.
Көзі түсті бір құсқа,
Жақпардағы ұяда.

Қадалды лашын сол құсқа
Екі көзін айырмай.
Қалды қатып қадалып,
Артына мойын қайырмай.

Ұядағы жалғыз құс
Лашынның екен баласы.
Әлі ұшпаған жас екен
Қасында жоқ анасы.

Балапан құс ұяда
Қанатын сылап тарайды.
Мөлдіреп о да қадалып,
Тектесіне қарайды.

Мөлдіресіп әуелі
Лашынға лашын көз салды
Құстың нәзік тілімен,
Үлкен лашын сөз салды.

Көкке сермеп құлашты
Аралдан алып кетпекке,
Серік қылып тектесін
Мұратына жетпекке.

Бала құс әбден таныды
Анасының тектесін.
Жүрегі сезді лүпілдеп,
Тектесі тастап кетпесін.

Сырнайdan сұлу дауыспен,
Бала көңілін білдірді.
Тектесінің жүрегін
Балша ерітіп күлдірді.

Екі лашын сонымен
Сол ұяда түйісті.

Сұлу сынды сыпайы,
Айқасып тәтті сүйісті.

Тектесінің жүрегін,
Бала лашын өрт қылды.
Айрылмасқа тірідей,
Үлкен лашын серт қылды.

Шаңқылдап даусын кернеді,
Аралға келген бұл лашын.
Тектесін ертіп кетуге
Лашын құс жайды құлашын.

Лашын құстың даусынан
Көлдегі құстар шошынды.
Аралдағы түрлі құс
Біріне-бірі қосылды.

Аралдың құсы шуылдап,
Ұяның келді қасына.
Үймеледі у-шу боп,
Қос лашынның басына.

Қос лашынды қоршады
Шулаған құстар қамалап,
Тиіп-қашып жабылды.
Қанатпен қағып сабалап.

Қарға менен бөктергі,
Шағала, қызғыш, қарақұс,
Неше түрлі тағы көп,
Белгілі түссіз ала құс.

Лашынға шашты бәрі де,
Неше түрлі батпақты.
Екі жарды қоспауға
Жасады талай шатпақты.

Лашынды былғап батпақпен
Балапанды шошытпақ.
Жібермеуге аралдан
Лепірген көңілін жасытпақ.

Лашынға қастық қылмаған
Құстың саны тіптен аз;

Бір-екі ғана қаршыға
Ақкумен, бірер қоңыр қаз.

Лашын ұшты, сымпылдап,
Шалғысы жасыл жарқылдап,
Жас лашынға «жүр» деді.
Шынды айналып шаңқылдап.

Бала лашын ұшуға,
Оңтайлады қанатын.
Тектесінен сүйіскен,
Болмады тіпті қалатын.

Шулаған жыртқыш жабылып,
Балапанды жылатты.
Ұшуға қанат жазғанда,
Топшыға қағып құлатты.

Қанатын қағып қамалап,
Ұшуға ерік бермеді.
Анасыз жетім жас байғұс,
Ешбір жәрдем көрмеді.

Қамалады қалың құс
Қастығы жоқ лашынды.
Тиіп-қашып шуласып,
Жалғыз ерді басынды.

Шыдады сорлы жалғыз ер
Мұндай ауыр күйікке,
Шарыққа атты тік заулап,
Күйікпен кетті биікке.

Қайта айналып лашын құс,
Ашуын жиып айқаспақ,
Екіншіде тиіскен,
Қанша жаумен шайқаспақ?

Шарықтап кетті алысқа,
Күштерін әбден жимаққа,
Екіншіде жауласа
Топшысын жаудың қимаққа.

Лашын байғұс күйініп,
Зор уайым қылады.

Ұяда қалған жетімді
Ап кетпегей құлады.

Бір құлады ап кетсе
Қайта айналып келгенше.
Жауларымен шайқаспақ
Топшысы қирап өлгенше.

Лашынның жаны күйініп,
Жүрегі өрт боп жанады.
Уайым қып тектесін
Көзінен жасы тамады.

Лашын сермеп құлашын,
Бұлттан асып зарлады.
Күйік кернеп көкірегін,
Көзінен жасы парлады.

Өңім десем түс екен,
Есікті біреу қағыпты.
Ояна кетіп қарасам
Жастыққа жасым ағыпты.

Жалғыздық көрген лашынды,
Аяп мен де жылаппын.
Көзден тамған жаспенен,
Жастығымды бұлаппын.

Тұра салып жолдастан
Түс жоруын сұраппын.
Домбырамды ап жабырқап,
Құлағын күйге бұраппын.

Бұл түсімнің жоруын
Әбіке сенен сұрадым.
Шын жүрекпен тілейік.
Екі жардың мұрадын.

Бір жыртқышқа бөбекті
Тағы құстар бермес пе?
Жетім лашын еріксіз,
Құладыңға ермес пе?

Бала лашын бұл істі,
Тағдырдан ғана көрмес пе?

Құладыңға алданып,
Жастықпен байғұс көнбес пе?

Қамалап жалғыз жетімді,
Құрбандық қып шалмас па?
Бір жыртқышты баулысып,
Жас лашынға салмас па?

Арам жыртқыш қодаңдап,
Балапанды алмас па?
Бала лашын сонымен
Бір қор құс боп қалмас па?

1927 жыл

АҚҚУ ҚҰС КҮЙІ

Аян деген ақынның біраз өлеңдері. «Ақ сұлуға» арналып жазылған махаббат жырлары. Өзінің сүйген сұлуын аққу құсқа тенеңді. Мынандай өлең жырлары бар:

І ж ы р

Ей, сәулем, сен,— аққу құс, көлден ұшқан,
Сұқтанған сәулетіңе дос пен дұшпан.
Айдында тұнжыраған мен тұңғыық,
Аққудың тоймай күнде төсін құшқан.

Ақ сұлу,— сен көлдегі аққу сынды.
Ақ күміс, сыңқылдаған сұлу үнді.
Әлемге бірдей қызыл нұрын шашқан,
Қош алған ертелі-кеш алтын күнді...

Аққу құс тұңғыыққа жауһар шашып,
Сыңқылдап, құшақ жайып төсін ашып,
Ойнайды, ақ төсіне иіскеп басып.
Аймалап тұңғыықтың ақ шашағын,

Аққу құс ақ шашағын иіскеп, жұлып,
Ойнатад тұңғыықты жатқан тұнып;
Тұңғыық ақ сұлудың төсін құшып,
Сүйеді шөп-шөп етіп, сылқ-сылқ күліп.

Аққу құс айдын көлде сынқылдаған,
Айналса құладыңа шыңқылдаған,
Тұңғық, аққу құстың төсін құшқан,
Күрсініп күйге түсед ынқылдаған...

2 ж ы р

Айдын көлде аққу жүзед,
Ақ сәулесі шаңқиып.
Сұлу үнмен саңқылдайды,
Көлді сүзіп маңқиып.

Көлдің күміс суын сызып,
Аппақ төсін кереді.
Су бетінен ақ шашақты
Әлдекімге тереді.
Көлдің мөлдір айнасынан
Өзін сұлу көреді.
Бұрынғы өткен шайыр көрсе,
«Ақ періште» дер еді...

Тұнжырайды тұңғық
Терең шіркін өмір тілейді.
Буып ашу мың қиық
Күрсінеді, үнлейді.

3 ж ы р

Сәулетті аққу сынқ-сынқ жырлап
Тұңғықта дүзеді.
Тұңғықтың төсінде ойнап,
Ақ шашағын үзеді.
Ақ сұлуға тұңғық кең.
Керіп құшақ ашады.
Аққу үзіп ақ шашағын,
Иіскеп, түтін шашады.
Тұңғықтың төсіне аққу
Аппақ төсін төсейді.
Аппақ сүйрік білегімен
Су күмісін көсейді.
Тұңғық мас, ессіз құмар
Ақ сұлудың көркіне,
Төсін мәңгі құшар еді,
Аққу тисе еркіне.

Сұлу үнді ақ мамықты
Аққу лайық теренге,
Көрінген құс дүзе ала ма
Тұңғықтай еренге?
Шіркін ерен, сонша құмар
Ақ сұлудың үнінен.
Іш құмары тарқамас ед,
Мың сүйіссе де күніне...
Аққу кетсе қамысқа еніп,
Мұз қабағын түйеді.
Жүрек бауыры мұздай болып,
Тағы өртеніп күйеді.
Толқын кернеп дөңбекшиді,
Ашу кебін киеді.
Долыланған арыстанша
Айналаға тиеді...
Сонда ақ сұлу шыға келсе,
Дүзіп, әсем сыланып,
Ашулы ерен сұлық тынады,
Дөңбекшіген бұланып,
Сонда аққудың лебі тиіп,
Күліп терең иеді.
Ақ сұлудың мамық төсін
Шөп-шөп етіп сүйеді...

4 ж ы р

Қасірет күймен тебіренеді,
Күйіп-жанып жан жүрек.
Бірде удай, бірде балдай,
Махаббат гүл үлбірек
Бірде удай бұл махаббат,
Бірде жұпар мас қылад.
Бірде жанды бақытты қып,
Бірде көзді жас қылад...
Ақ мамығым, ақ үлдірім,
Неге мұнша сүйдірдің?
Неге маған кез болдың сен,
Неге ынтық қып күйдірдің?..

1932 жыл.

I

Күшак жайған қиялды жан
Көктегі алтын сәулеге.
Аққу сынды сұлу іздеп
Түскен қасірет, әуреде...

Бұл әурені «Кім» десеніз,
Жоқ іздеген бұл бір жан.
Бұл «бір ақын» — бірде ақ болат,
Бірде жібек үлбір жан.

Кез келгенді көпшілікше
Бұл тақаппар сүймейтін.
Көңілі шын сүймегенге.
Менмен басты имейтін...

Көкте жұлдыз, жерде құндыз
Бұл әуренің сүйері.
Аққу сынды ақ періште
Сүйіп басты иері.

Сүйтіп жүріп, сұлу іздеп,
Өзін әуре алдады:
«Міне аққу» деп көп ішінен
Бір боз құсты таңдады...

Бір моншақты жерден тауып,
«Осы деді жұлдызым».
«Міне деді іздегенім,
Осы — деді құндызым».

Амал нешік, қиялшыл жан
Жұрттың сөзін алмады.
«Мұның жұлдыз емес» деген
Сөзге құлақ салмады.

«Мұнымен тек ойна да ғой»
Дегендерге қоймады:
Аққу құс деп құшты әлгіні,
Қиялшыл жан тоймады.

Әлгі құс та әуре ақынға,
Жан — тәнімен берілді.

Құшақ жайып еркеледі,
Манаурады, керілді.

«Бұл кім?» — десен, бұл — бір әйел.
Болмай жүрген байы нақ,
Әуре ақынның оны сүйіп,
Қойған аты «Айлақ»...

Құшқан сайын «жаным сен» деп,
Ақынды бұл сендірді.
Қиялшылды диуана ғып,
Бір мұнарға ендірді.

Тәтті өмірді қосты екеуі
Жазғы орманның сәніне.
Мас махаббат маужырады,
Бұлбұлдың шатты әніне.

Сүйісудің лебін қосты
Жаздың сиқыр сырына.
Махаббаттың күйін қосты
Бұлбұлдың шат жырына.

Неше түрлі сыр айтысты.
Жаздың жібек түніне.
Бақытты үнді, сыбыр қосты
Судың сылдыр үніне.

Сүйтіп қызықты айлар өтті,
Жылжып тәтті жыл өтті.
Бір күні бұл екеуіне
«Қасақы сұм тіл өтті».

Бір күндерде Айлақтың
Суық сөзі білінді.
Әуре жанның жүрегі енді
Уланды да тілінді.

Сүйтіп енді бұл оқиға
Міні осындай сөз болды.
Әуре басқа іздеп алған
Ауыр күйік кез келді...

Сүйгенінен бір күн ақын
Мұздай суық сөз алды.

Мандайына мұз тигендей
Отқа толды көз алды.

«Бақытсыз жан» «алтын сәуле»
«Ғашығынан» айрылды.
Астам тілек «қос қанаты»
Морт үзілді, қайырылды.

Барлық тілек, бар махаббат
Жүрекке кеп тығылды.
Қолынан хат түсіп жерге,
Сылқ етті ақын, жығылды...

«Сәулетайым, сені ақ үлдір
Ақ құралай нақ деуші ем.
Кіршіксіз жан, сұлу мінез,
Періштеден ақ деуші ем...

Ақ мамығым, аққуым деп,
Сүймеуші мен ем, қалқашым!
Ақ үлдірім, жәнікейім деп.
Құшпаушы ма ем, қалқашым!...»

Жүрек шіркін бекер сонша
Ойран болып тулады,
Көңіл шіркін ұрынбасқа
Текке ұрынып улады!

Шіркін жүрек болмап едің
Достың айтқан сөзіне.
Тек бір құсты аққу деген
Өз обалың өзіңе.

Қиялшыл жан, неге салдың
Текке әуреге басыңды?
Кірсіз сұлу таба алмадың,
Мейлің, ағыз жасыңды.

Ақын шіркін, сен диуана,
Не көрінген көзіңе?
Боз моншақты жұлдыз деген
Өз обалың өзіңе!...

II

«...Шын махаббат іздеу сұм дерт,
Жар жүректің жарасы.
Қиын қасірет табылуы
Дерттің біту шарасы...»

...Бұл дүниеде шын махаббат
Іздеудей дерт бар ма екен?
Сол дертті тез бітіруге
Дәрмен іздеу ар ма екен?

Ондай дертті жазатын жан
Жер түбінде болса да,
Аян соны іздеп еді,
Жолы — «жауға» жолса да.

Соған барып жалынар ед,
Мазак қылып күлсе де.
Жазам десе шыдар еді,
Көкірек бауырын тілсе де.

Дер еді Аян: «Тез сөндірсен,
Жүректегі өртімді.
Не бол десен, сол болайын —
Тек ұмыттыр дертімді!..

«Келемін» деп келмей кеттің
Өзің сүйген Аяңды...
Талай сертті ыстық сөзің
Болмады ма баянды...

III

Сүйгенімді тандатса.
«Тілегінді ал дүниеден» деп,
Бір-ақ қана сүйгенінді
Береміз деп аңдатса.

Көк «ұжмаған» талақ қылып,
Бір-ақ тілек қылар ем.
Еш нәрсеге мойын бұрмай,
«Аққуымды» алар ем.

1932 жыл. 19 июнь. Лагерь

«А...

30/VI—32-жыл. Лагерь.

I— Хат жаздым қалам алып, жаным саған
Хат жазбақ парыз болды енді маған.
Парыздан құтылуға жаза салғаным жоқ,
Жазамын сағынғаннан, амалым жоқ.

II— Ақ көлмектің соқтым алмен
Мен сені тең көрмеймін ешбір жанға.

III— Жарасқан күміс білезік білегіме,
Қашан мен жетемін ойлаған тілегіме.

Жазған Айлақ.

«Не қылдым, есті осынша алдырғандай?
Өкініп ақырында налдырғандай?
«Жұлдызың іздеп жүрген нақ осы?» деп
Тұрақсыз ұшқынға көз салдырғандай?»

Не кегің бар жолдан мені тайдырғаның?
Мені арзан ұшқынға қол жайдырғаның?
Алданып былғанышқа былғандырып,
Шындықпен иман нұрын шайдырғаның?..—

АЙНАЗАР МЕН АЙСҮЛУ ХИКАЯСЫНАН

«М. Қ.-ге»

Сансыз юлдыз аспан көкте
Нұрлары ойнап ялтыри,
Янған отлы өз юлдызын
Юрек ізлеп қалтри.

Көк мұхитта от юлдызлар
Ялт — юлт билеп ойнилар.
Түрлі матүр отлар шаша,
Ойнаудан һиш тәймилар.

Мүмкин алар янған гәуһәр,
Мүмкин көкнің нұрлары.
Сақ-сақ күліп нұрлар айтұр,
Интілми тик нұрлары.

Иырак дүр, бит, алар бізге,
Тик ялтыри нұрлары.
Аларны біз юлдыз дейміз,
Мағлұм түгіл сырлары...

Юлдыз санап мин киләмін.
Урманлардан ұзамын.
Алтын юлдыз гәуһәр отлы,
Сиңа қолым созамын!..

Сині ойласам көкірегімнен
Иырлар шыға үзіліп.
Алтын юлдыз, сиңә көзім
Талми қарим сүзіліп!..

II

Аспанда сансыз қалың жұлдыз бардай,
Жалтылдап нұр шашады сиқыр сырдай.
Құбылтып бір-біріне күй қосады,
Өмірі таусылмайтын сұлу жырдай.

Сан сәуле көк теңізін алтындайды,
Құлпырып нұрлары ойнап калтылдайды.
Ән қосып түрлі гауһар от боп күліп,
Би билеп көкте қалқып жалтылдайды.

Ойнаған сан сәуленің сиқыр сыры,
Жалтылдап қызықтырад сұлу жыры.
Гауһардай алтын жұлдыз көп болса да,
Тек қана қызықтырмақ жалғыз бірі...

III

Көктегі сан сәулені санадым мен,
Әрқайсын сыпатына баладым мен.
От шашқан маңдайыма гауһарсын деп,
Біреуін таңдап көктен қаладым мен.

Сол жұлдыз көкке өрлесе, қуанамын,
Кейісем, жадырап жан, уанамын.
Кейде егер бетін оның тозаң шалса,
Күрсініп қапаланам, диуанамын.

Ол жарық жанса, көңілім тасынады.
Шаттанып қас-қабағым ашылады.
Ішінен сансыз жұлдыз бір сол ғана
Көзіме оттан ыстық басылады...

АЯН ҚАЛЖЫҢЫ

...Һәркімнің қымбат көрген құндызы бар,
Һәркімнің өліп өшкен «хор қызы» бар.
Һәркімнің маңдайына ылайықты
Кез болған көп ішінен «жұлдызы» бар...

Ұялам өліп-өшіп «сүйгеніңе».
Орынсыз менмен басты игеніңе.
Көк темір, жаңа құрылыс заманында.
Күшінді текке шашып күйгеніңе...
Құрады жұмыскер тап жаңа дәуір.
Күйретед мың-мың батпан болса да ауыр.
Сүюің іске кесел боп жүрмесін.
Демеймін: «Тас жүрек бол, мұзды бауыр!...

ЖАҢ АНШЕҢІН

(Аяңға)

I

Ұят-ау»..
Көне енді, біздің күлкі ойқастасын,
Бұлғандап оңды-солды бой тастасын.
Алдыңа көкпар әкеп тастағандай,
«Достарға» әзіл жұмбақ ой тастасын.

Жұмбақты біреу шешер, біреу шешпес,
Әзілді біреу кешер, біреу кешпес.
Айтқан сөз, істеген іс ұмытылса,
Қағазға жазылған сөз өмірі өшпес.

Емес қой, көңіл шіркін дауам шойын:
Қалжыңға бұрылсын да кейде мойын.

Аяңды бастық қылып үйірімен
Айтайын кей достарға әзіл-ойын.

Қызық қой кей мінезің, ақын Аян.
Оныңды етпесем де жұртқа баян.
Түсінсе әзіліме «сырластарың»,
Демесін: «әзілі — улы, тілі — шаян!..»

Белгілі кімдерді сен «сүйгендігің»,
Кімдерге менмен басты игендігің.
Көз жұмып сүйгенінді көкке апарып,
Бар көркем сипатты оған үйгендігің.

Бүйтуін, досым, тіпті емес ерлік!
Жабыны тұлпар десең соқыр-көрлік.
Дер едім: уақасы жоқ, сүйгеннен соң,
Сүйгенің болса екен-ау, жұлдыз дерлік!..

Білген жұрт «құндызыңды» — пыс дейді ғой,
Алтын деп жүргенінді мыс дейді ғой.
«Жұлдыз» деп, «акку құс» деп жүргенінді —
Әшейін жай бір ғана құс дейді ғой.

Ұялам ондай құсты сүйгеніңе,
Орынсыз менмен басты игеніңе.
Көк темір, жаңа құрылыс заманында
Кеміске өз-өзіңнен «күйгеніңе».

II

Саған не болды?

Әуресін бір күспенен екі жаздай,
Әлі де алаң қылар онысы аздай.
Алдыңа, шіркін достар, сөз тастайын.
Үндемей бас шайқаған әзіл наздай.

Дер біреу: «Ақынның өзі әні қайда?»
Жер — көкті суреттеген сәні қайда?..
Әңгіме ертегі қып айтарлықтай,
Жыр қылған ғашықтың жаны қайда?..

Ақынның ішкі сезім сыры қайда?
Сырының сегіз тілді қыры қайда?

Тұрмыстың ащы-тұщы құбылысын
Жалынды күй ғып шерткен жыры қайда?..»

«Істі әркім тап көзімен сынайды...» ғой,
Әркімге әр түрлі зат ұнайды ғой.
Ұнаған затына әркім қолын созып,
«Маған тек соны бер...» деп сұрайды ғой.

Мысалы: біреуге ұнайд терең білім,
Біреуге ұнайды тек менің тілім.
Біреуге жылтыраған сырт ұнайды,
Ондайға ақымақ сөздің бәрі ғылым.

Әр жәндік өз жеміне тойына шақ.
Әркімге сөз ұнайды өзіне шақ.
Дегендей: «әркім ылайық өз сорына»,
Әр пенде тон киеді бойына шақ...

Білер ғой ақылды адам сөз бағасын,
Көп жұрттан қандай затты сүюмен-ақ
Білер ғой алтын менен жез бағасын.
Әркім-ақ сездірмек қой өз бағасын.

Мұныңды кей достарың байқады ғой,
«Ол ма?..» деп жұрттың көңілі қайтады ғой.
«Жұлдыз!..» деп жүргенінді жұрт білсе егер,
«Бағасы сол екен!..» деп айтады ғой.

III

Кейін жазамыз ғой

Кейде ақын жыр жазады досына арнап,
Немесе жан жолдасы — қосына арнап.
Үнімді дос пен дұшпан бірдей тындар
Демейін: «Айттым саған осыны арнап!..»

Кейде ақын арнайды жыр дұшпанына,
Кейде арнайды «өліп-өшіп құшқанына».
Біресе «ақ жұлдыз» боп маңдайына,
Біресе «аққу құс» боп ұшқанына...

«Ардақты әркімнің бір құндызы» бар,
Әркімнің «өліп-өшкен хор қызы» бар.

Әркімнің маңдайына ылайықты
Кез болған көп ішінен «жұлдызы бар».

Арнармыз басқа жырды «аққу құсқа»,
Жыр көп қой жатқан толып шықпай тысқа.
Жүректің түрлі күйін жыр ғып шертсем,
Адамның сан сырынан болар нұсқа.

IV

Масқара ғой

Күлкі көп кей достардың мінезінде:
Ерлік те, ездік те бар бір өзінде.
Сөздерім тек ишарат, әзіл-наз ғой,
Жақпаса, достым, Аян, кінә өзінде!

Әр нәрсе лайық баға — құн алар ғой,
Әрбір іс көп алдында сыналар ғой.
Дегенге «мұның қалай?..» себеп қылып
Дәлелдеп айтар сөзің мыналар ғой:

«...Құбылған тұрмыс шіркін әлі шұбар,
Жалындай жүрек кейде гүлге құмар.
Кейде егер махаббатқа көңіл бөлсем,
Іс келсе, алданам ба білек сыбар?»

Махаббат дауам тәтті бал бере ме?
Кейде егер махаббатқа көңіл бөлсем,
Жүректің зарлы лебі улатқанда
Мойының іс істеуге жар бере ме?

Мұнайса, көңіл кейде жасымай ма?
Тынбай ма кейде атқан бір насыбайға?
Кейде бір аққу құстың еркелеген
Үніне күш-қуатың тасымай ма?

Сол кезде қолына алсаң қиын істі,
Жапырып көрсетесің қайрат күшті.
Жұмысты бітпей жатқан бітіресің
Болаттай айқастырып алмас тісті.

Құбылған шіркін көңіл бейне сағым,
Сағымда болмайды ғой ешбір бағым.
Көңілдің әуенімен күй шертемін,
Сол менің қос қанатты арғымағым...»

Ал оған менің айтарым

Сөз жоқ қой, құмар затың жұлдыз болса,
Мейлі ғой, сондай жұлдыз мың жүз болса.
Іші лас, мағынасыз тұлып болмай,
Дұрыс қой, шынында оның құндыз болса.

Бойына дұрыс емес шақтағаның,
Жөн болар текке адасып лақпағаның.
Жай бір құс жалпылдаған болмаса екен,
«Ақ гүл» деп, «аққу құс» деп мақтағаның!

Жүрекке: «мұз боп қат!..» деу сыймайды ғой.
Сүюді саған ешкім тыймайды ғой.
«Аққу деп жай бір құсты біліпті Аян!..»
Дегенге сені әшейін қимайды ғой!

Қызықты, кереметті біздің дәуір,
Кең ұйым, кең құрылыста кешегі ауыл.
Былығу ондай затпен ұят тіпті,
Күштірек құрылысқа кірген тәуір!

Кей сөзім — әзіл-наз ғой, жәй әншейін!..
Үндемей әзіл-назды мен не дейін?..
Өз досың Әбдірахман айтқанындай,
Қош әзір!.. Сөйлесерміз тағы кейін!..

Июнь, 1932 жыл

МҰЗДЫ ТАУ

Мұзды тау мұнарлы ойға шошып батқан,
Зәрлі алған көкірегінде мұз боп жатқан.
Кеуден мен жүрегінді сұп-суық қып,
Суық мұз жібіместей мәңгі қатқан.

Қарлы биік,
Мұзды тұйық.

Көкіректе сұыр ма екен жанған күйік!..
Маңқиып тұнжырайсың көкке бойлап.
Түсінді жылытпайсың, айналанда
Қатқандай таусылмайтын бір ой ойлап.

Қарлы биік,
Мұзды тұйық.

Іш неге жібімейді, бетің суық.
Тек қана мұнар мен бұлт саған жуық,
Қиырға қалша қарап, тебіренбейсің.
Сұм қиял қатырғандай мәңгі буып...

Қарлы биік,
Мұзды тұйық.

Мұз жүрек, суық көкірек, кеуден биік,
Өмірге тебіренбейсің басыңды иіп,
Өмірге жібіместей мұз боп қатқан,
Бар ма әлде көкірегінде арман, күйік?..

Талақ қып тіршілігін қара жердің,
Ұсынып суық мұзға бойын бердің.
Жердегі тіршіліктен қашарлықтай,
Айтшы, тау, жерден қандай жәбір көрдің?

Мұзды шын, білесің бе жердің сырын?
Білемісің жердің гүлді ой мен қырын?
Беріліп махаббатқа дуана боп,
Жырлаған үзіліп-үзіп бұлбұл жырын?

Мұз биік, көріп пе едің аппақ гүлді,
Құшақтап жыр жырлаған жас бұлбұлды?
Ақ уылдыр, аппақ гүлге ғашық болып,
Жылаған үзіліп жырлап бұлбұл жыңды.

Ғашық боп аппақ гүлге бұлбұл жыңды,
Тербеткен жырмен талай торғын түнді.
Торғай да жапыраққа жасырынып,
Гүл құшқан түрлі күй мен көркем үнді.

Мұзды тау, мен де сендей болсам биік,
Алтын ай шақырса да көктен сүйіп.
«Жерді қой, ақын бұлбұл, кел!» десе де,—
Жердегі сүйгенімді кетпен қиып...

6 июнь 1932 жыл.

БІР ҮМІТ, БІР КҮДІК

ҚАРА АЙҒЫР

(Паровоз)

Қозғалды алып қара айғыр
Қаһарлы күшпен ақырып,
Жай, салмақпен аяңдап,
Күштерін жинап шақырып.
Жөнелді біртін екпіндеп,
Үдере сызып, арқырап.
Ырсылдап, қатты дем алып,
Көздері жайнап жарқырап.
Салдыр-күлдір ентелеп,
Демдері шығып бу, бу, бу!
Алыпқа мініп біз тұрмыз.
Шу, жануар, шу, шу, шу!
Жерді жарып дүбірі,
Орғыды алып зырқырап.
Будақтап бу, тозандар
Қалып жатты бұрқырап.
Басқан жерін жеміріп,
Ұшып алға басады.
Ұшқын, жалын, буларын
Жан-жағына шашады.
...Орман, дала, таулардан
Сыдырып, жарып асады.
Бетінен қорқып жолында
Тұралмай әр кім қашады.
Талмай орғып күрсілдеп,
Желді жарып кеседі.
Екпіндеп алып қара айғыр
Құстай ұшып еседі.
Ұмтылып алға ентелеп,
Демдері шығып бу, бу, бу!
Көкірек керіп біз тұрмыз:
Шу, жануар, шу, шу, шу!
Алып қара бұл тұлпар —
Ерлер үшін жасалған,
Жер-дүниеге құлашты
Сермер үшін жасалған.

Алып қара, бұл айғыр —
Ерлер күшпен жаратқан.
Патшаларды құлатып,
Екпін күшке қаратқан.
Дүниені орап жанғыртып,
Күңіrentіп ұран таратқан.
Керемет, күштер жасаушы
Жалшылар, енді азаттан!

1921 жыл, январь, Орынбор.

БІЗ

(Ғабдолла Асылбекұлы, саған арнадым, жолдасым)

Асау өсіп арқада
Жүген, құрық тимеген,
Матау көрмей ер жетіп,
Жасынан нокта кимеген,
Бостандық, кеңдік, еркіндік —
Басқаны жаны сүймеген,
Бұғалық салса ұстауға
Ақырып тулап сүйреген,
Арқаның болдық ұланы,
Еркін, өскен бұланы.

Тендік іздеп кедейге,
Жауызға көнбей туладық.
Залымдардың жасаған
Аранына уладық.
Қараңғы, суық, зынданды
Жатақ қылды тәніміз.
Қылыштың жүзі, мылтықтың
Аузында болды жанымыз.
Әмірінде жауыздың
Кетіп адам сәніміз,
Арыстандай жаралы —
Өртенді қайнап қанымыз.

Бір шұңқыр су, түйір нан
Үйреншікті ас болды.
Күл, көмір, қиқым, тоң төсек,
Жастығымыз тас болды.
Тас көмірдің топырағы
Денені басып қаралап,

Тас көмірдің түтіні!
Өкпені қауып аралап,
Қырлы темір шынжырлар
Қол-аяқты жаралап,
Жауыздардың дұзағын
Көрдік, қорлық, азабын!

Мінекей, енді тілеген
Қызыл күнге жеттік біз!
Тұрмысқа патша еттік біз.
Әділдік — адал еңбекті
Бұржуаның, пандардың
Іштеріне тептік біз.
Оларды тактан құлатып,
Ит шанаға жектік біз.
Арам қанды құзғындар,
Тартсын, тартсын жазасын!
Жәбіршіл жауыз залымдар,
Тартсын енді сазасын!

1921 жыл, 27 февраль,
Орынбор.

АСПАНДА

(Аэропланда)

(Асылбекұлы Ғабдоллаға арнадым)

Астан-кестен гулеген,
Сықырлап дауыл улеген,
Жер дүниені толқытқан,
Талай тақты төңкеріп,
Иелерін қорқытқан
Дауыл күні ұштық біз...

Аэроплан сықырлап
Көк болат темір қанатты,
Таудан ұшқан қырандай
Қызықтырып қаратты.

Талай ұшқан ақ иық
Төменде қалды мазақ боп,
Бейбітте ұшқыр байғұстар
Дауылда не етсін азап боп?

Құйқылжып мотор дауылмен
Нажағай ойнап зырлады.
Ән қосып сарнап бізбенен
Екпіндей бірге жырлады.
Аударылып, құйқылжып
Аспанда жүріп ән салдық.
Дауыл күні көкке ұшып,
Аспанға барып жан салдық.

Біздің екпін ерлікті
Айтып мотор күйледі.
Сансыз сәуле аспанда
Шаттанып бізбен биледі.

Аспан-көкті жаңғыртып,
Жарқылдатып оқ аттық.
Қалтыратып дұшпанды,
Бұқтырып көзін жоғалттық.

Жарқылдап, шырқап жоғары
Долдана жырлап ұштық біз.
Жерді, көкті, ғаршыны
Құлаштап еркін құштық біз.

Жерді, көкті, ғаршыны
Қапсырып құшып сүйдік біз.
Көктегі сансыз сәулені
Қара жерге идік біз.

Дауылда ұшып жарқылдап,
Ән мен күйді жараттық.
Күркіретіп аспанды
Жаңадан ұран тараттық.

1921 жыл, 14 май, Омбы, вокзал.

АЗИЯ

(Еуропаға)

Сұм Еуропа! Арам, залым тас бөлдың,
Бүліншілік, жауыздыққа бас болдың.
Адамзатқа жол көрсеткен ерлерге
Неге мұнша, уа, Еуропа, қас болдың?!

Зина, сату, арамдыққа шіріген
Жан тәніңді, мерез болып іріген.
Орап көркем перделермен жасырдың
Сұмдығыңды дүниеден асырдың!

Өзі әдепті һәм сыпайы сөзіңе,
Сырты көркем маңызданған өзіңе,
Сыртқы жұрттар шыны осы деп нанғандай,
Көңілі толып, көзі тойып қалғандай.

Балаларың бірін-бірі шабысты,
Сұм жыландар ысылдасты, шағысты.
Өлтірісіп қарындасын, қандасын
Күліп-ойнап іле артынан табысты.

Мұны неге, уа, Европа! Көрмейсің?
Мұнша неге дұрыстыққа көнбейсің?
Қара пәле тұншықтырды әлемді —
Қарындасқа қолың ұшын бермейсің?

Мен жібердім Семит пенен Мұсаны,
Ыбраһымды, Дәуіт пенен Исаны.
Жіберіп һәм көп пайғамбар мен саған,
Ақырында Мұхаметті жұмсағам.

Адамзаттың шыңырауға батқанын,
Былғанышта үйлесіп жатқанын.
Әуелден-ақ құтқарушы сен бол деп
Семитімнің ұрпағына артқанмын.

Хақылық жолды дін деп атап ашты олар,
Бар әлемге жарықтарын шашты олар.
Адамзатты құтқаруға пәледен,
Михнат шекті, төкті талай жасты олар,

Ылғи қарсы ақиқатқа тұрдың сен,
Ақырында мұндай сұмдық құрдың сен:
Айса жолын алған болып сен залым,
Өтірікке ақиқатты бұрдың сен.

Өзіңменен тұрмай залым аздырдың,
Көп баламды тура жолдан жаздырдың.
Сұмдығыңа қулығыңа үйреттің,
Бұлғадың сен, араластың, сиреттің.

Талай сені адамдыққа шақырдым,
Көбін саған мен жұмсадым ақылдың.
Көнбеген соң туысқандық сөзіме,
Талай саған қылыш алып ақырдым.

Мен жібергем, қару-сайман, жарақпен,
Гун, мадияр, бұлғар, мавр, араб пен
Түрік, татар, моңғолымды көргенсің,
Олар сені ұшықтаған садақпен.

Күндер өтті. Сен жөніңмен тұрмадың,
Дүниені жауыздықпен шырмадың.
Қара пәле тұншықтырды әлемді,
Адамзатқа адамшылық қылмадың!

Тазартуға, дүниенің ластығын,
Жібітуге жүрегінің тастығын —
Семитімнің көп ұрпағын тағы да
Жұмсадым мен Маркс қылып бастығын.

Семитімнің балалары жылайды,
Тозған жалпы сорлыларды құрайды.
Жан иманын бәйгі қылды көп үшін,
Дәтің қайтып енді шіркін шыдайды.

Сұм Европа! Енді жібі тас болма!
Кәрі жәлләп! Енді өтірік жас болма!
Семитімнің балалары қиналды
Кел, бауырым! Енді оларға қас болма!

Тыңдамасаң бұл жалынған сөзімді,
Теңсінбесең, пан ғып ұстап өзінді,
«Күшпен үйрет мынаны!» — деп жұмсармын
Моңғолымды — қиғаш садақ көзімді.

Моңғол талай асауларды үйреткен,
Талай кердің омыртқасын күйреткен.
Арқан салып мойнына талайдың,
Тақымында ойға-қырға сүйреткен.

Орныменен құртқан талай қаланы,
Өрт жүргендей қылған талай даланы.
Шикі ет жеген, алақандап қан ішкен,
Найза ұшына ілген талай баланы!

Моңғолымның адам қорқар ісі бар,
Найзасының қайтпас болат ұшы бар.
Тағы арыстан ашуменен ақырса,
Жер менен көк қалтырайтын күші бар.

Қой, бауырым әлде болса тас болма!
Бүліншілік; жауыздыққа бас болма!
Семитімнің балалары бастады
Ер соларға, енді оларға қас болма!

1922 жыл, 10 июнь

ҚАРА БҮРКІТ

(Арыстан Дәуітұлы Троцкийге арнаймын)

Пенде еді қара бүркіт тұтқындағы,
Шынжырлы байлаулы еді қол-аяғы.
Қапаста томағалы күндіз, түні,
Қайғыдан ашылмаған оның бағы.

Күштінің айласына лажсыз көніп,
Сарғайып ол отырды пенде болып.
Отырды бар арманы еркіндік боп,
Көңіліне шерлі қасірет жалын толып.

Отырды мойнын салып күндіз-түні,
Түнімен тек қараңғылық көрген күні.
Тұншығып жарық көрмей сорлы тұтқын,
Отырды қапаланып шықпай үні.

Солайша талай жылдар, күндер өткен,
Кетпекке бүркіт талай талап еткен.
Талпынып дамыл алмай бостандыққа,
Еш болып сан еңбегі босқа кеткен.

Қоймады бостандықтан үміт үзіп,
Мұраты қу қапасты кету бұзып.
Бір күні я өлмек боп, я кетпек боп,
Жұлқынып аяқ бауын кетті үзіп.

Үзген соң көкке шығып аяқ бауын,
Сағынған ол кеп тапты асқар тауын.
Ысқырып, шырқ айналып тауға келіп,
Қарады көз жіберіп қалың жауын.

Тауға кеп шырқады ол аспанға өрлеп,
Жарқылдап көкке шықты қанат сермеп.
Жиналған көкіректегі шерлі сағын
Шығарды ол санқылдап даусын кернеп.

Құрышын тарқатуға бүркіт енді
Қанатын жазып еркін, есті жиды.
Жауларын қарауылдап көкті кезіп,
Міне, енді қара бүркіт тауға келді.

Қалың ну, шын — күз, асқар, зенгір биік,
Шындарды айбат шеккен көкке тиіп.
Жиналып ертелі — кеш бұлттар келіп,
Еріксіз мойынсұнған басын иіп.

Тілдесіп тау аспанмен құшақтасқан.
Бұл таудан жалғыз биік жоғарғы аспан.
Ысқырып көкке шығып жерді байқап,
Жалғыз-ақ сол таулардан бүркіт асқан.

Сол кезде таң атқан ед таудан асып,
Шұғыламен тұншықтырып нұрын шашып.
Бүркіт пен күннен қорқып барлық жыртқыш,
Тығылды іннен інге бетін басып.

Біресе жырқылдады бұлттан асып,
Біресе желмен ойнап арындасып.
Біресе оқтай заулап жерге келді,
Жыртқыштар шыдасын ба кетпей қашып?

Бір хайуан тау ішінде қорғалаған,
Ақырын бұғып бәрі жорғалаған.
Екпіні қандай жауын шыдатқандай,
Ысқырып көктен төмен сорғалаған.

Тау кезіп қалықтайды қара бүркіт,
Таудағы қасқыр, борсық кеткен үркіп.
Ұқсайды жау күзеткен аэроплан
Салмақпен шайқалады күшін іркіп.

Аспанда қара бүркіт қалықтады,
Тау кезіп бақылауға жалықпады.
Құйқылжып желмен ойнап төңкеріліп,
Қанатын болат құрыш қалықпады.

Ысқырып қанат, күйрек желді жайлап,
Қорғалап жасырынған жауын байқап.
Інінен қасқыр, борсық шықса тысқа,
Аспаннан атқан оқтай соғар жайқап.

Желменен бүркіт біраз ойнап болды,
Сорғалап биік құзға келіп конды.
Күншығыс, күнбатысқа көз жіберіп,
Отырды ойлап-толғап онды-солды.

Биікте бойын безеп таранады,
Күнбатыс, күншығысқа қаранады.
Айнадай Жердің жүзін анық көріп,
Әлемді көзбен санап аралады.

Айбатты түсі суық, қасын керең
Төңкеріп төңірекке көз жіберген.
Қырымда қимылдаған құмырсқаны
Дүрбідей алдына әкеп көзі көрген.

Толғанып жер-дүниеге көз жіберді,
Өлшеусіз жауыздықты көзі көрді.
Күштінің құлдығында күні кешкен,
Ол көрді қапастағы сансыз ерді.

Ол көрді Азияны мұнар басқан,
Ол көрді Европаны сұмдығы асқан.
Борсықтай дүниені сора бермек,
Бұл күнде қу Европа жан таласқан.

Ол көрді тең ортадан атқан танды,
Ол көрді Жапон, Қытай, Үндістанды.
Ол көрді Европа мен Американы,
Қасқырдай қамалаған әлсіз жанды.

Ол көрді Стамбол мен Лозаннаны¹.
Ол көрді Генуя мен Гааганы,
Көрінді оған тағы Азияда
Нахақтан сансыз жанның аққан қаны.

Күштілер әділдікке қарамаған,
Әлсізді тірі жеуге қамалаған.

Үйірлі бір топ қорқау Лозаннада
Арбасып бірін-бірі шамалаған.

Дүниеде сан зорлықтың көрді бәрін,
Есітті нахақ жанның ащы зарын.
Ол кірді бір зор ойға жаны күйіп,
Түйіліп кара бұлттай қабақтарын.

Есітті нахақ жанның жылағанын,
Күңгірентіп жер мен көктің ұлығанын.
Әлсіздің зорлық көрген күштілерден
«Бауырым!» деп жәрдем күтіп сұрағанын.

Алысқан адамзаттың әлсіз ұлы,
Ұраны жауыздардың болмау құлы.
Нахақтан қанын төкті сан азамат,
Алынар қорқаулардан әлі-ақ құны!

Естілді «бауырымдаған» ащы үндер,
Есіне түсті мұнын кара түндер.
Шынжырлы, күндіз — түні томағалы,
Арманы бостандық боп өткен күндер.

Саңқылдап салды ұран көкірек кернеп,
Ұшуға оңайланды қанат сермең.
Толғанып қызыл күнге ол серт қылды,
Не өлмек, не жалпы азаттықты көрмек!

Көкірегі өртенді оның қаны қайнап,
Түйіліп қаһар тікті көзі жайнап.
Толғанды онды-солды күшін жиып,
Уағдасын қызыл күнге сертпен байлап.

Мұзбалақ кара бүркіт қайтпас қыран!
Жартастың нақ астында кара жылан.
Тілегі андаусызда шақпақ сені,
Андаусыз бос отырма байқап қаран.

Саған жау жалпы жыртқыш, әлемге аян,
Саған қас қала берсе ақкөт қоян.
Саған жау қасқыр қорқау, семіз борсық,
Саған жау арам бақа, жылан, шаян.

Көп қорқау сыртыңнан жүр тісін қайрап,
Борсықтар жорғалап жүр іші қайнап.

¹ Гаага, Лозанна деген қалаларда биыл Европаның қазіргі жалмауыз сұм сұғанақ үкіметтері Азия-Күншығыс халықтарын сыпайылап, тірідей қалай жұтып қоямыз деп кеңескен.

Інінде қара жылан жатыр бұғып,
«Шақсам» деп андып сені көзі жайнап.

Қыраным! Топшынды жи, қанат қомда!
Ұранды қаттырақ сал оңды, солға:
Жауың көп алыста да, жақында да,
Ұшсаң да, отырсаң да қамсыз болма!

1922 жыл

АШ ҚАЗАҚ

(Қазақтың азаматтарына, қазақтың байларына тарту)

Ыстық күні, оттай құмы
Ми қайнатқан елсіз Бетпақ даласы.
Жолда жаяу, жүрісі баяу
Келе жатты қазақтың бір баласы.

Ол бір ерке, бағлан серке,
Елде жүрген көк өрімдей жас еді.
Енді ғаріп, болған арып,
Бұл қаңғырған қалтылдайды — аш еді.

Әрең басқан... өңі қашқан...
Тәлтіректеп аш-әруақ қуарған.
Шыққан жерден, тұрған көрден
Өліктей боп ұрттары суалған.

Біраз жүрді, біраз тұрды...
Аш-әруақ жол аузына құлады!
Біраз жатты... ышқынып қатты.
Әлін жинап көтерілді, сұлады.

Тіреп жерді, бас көтерді,
Сорлы аш қазақ қалған күшін жинады.
Тәңір ісі, міне аш!
Жазасыздың шыбын жанын кинады.

Төңірекке көзін сүзіп,
Қазақ жұртын — бауырларын іздеді!
Өлгенінше жәрдем күтіп,
Тіршіліктен әлі күдер үзбеді!

«Төңірім алда-ай!... Адам жоқ қой?..
Жаратқан-ау, кинадың ғой жанымды!..

Көзіме жан көрінбейді...
Құрттын, алда, бүйтіп қинап әлімді!..

Әділ едің, жасаған-ау!
Не жаздым мен, бір өзіңе мәлім-ді?
Жылаттың ғой жазасызды,
Масайратып өңкей жауыз залымды.

Итке, құсқа жем қылдың ба,
Үнсіз, нахақ азап тартқан тәнімді?
Бетпақ дала... жолдың ауызы...
Көрсін қазақ аққан құмға қанымды!

Жомарт едің, мейірімді едің,
Бауырларым, бабам, қазақ қайдасың?
Бар еді ғой сансыз малың,
Ол мал қайда?.. Кім көрді оның пайдасың?

Жәрдем күте жалғыз сенен...
Жайып қолды, жылап-еніреп, сұранып...
Өлдім, міне, бауырларым!..
Айдалада, қаңғырып... аш... бұралып...»

Ыстық күні, оттай құмы.
Күйдіреді. Елсіз Бетпақ даласы!
Бетпақ меңіреу... жылап, еніреп.
Жалғыз қалды сорлы қазақ баласы.

Қалды жылап!.. Жатыр сұлап...
Кімге міндет оның болу панасы?
Қалмас текке!.. Келешекке
Кім жауапкер, ойлап соны қарашы?

22 апрель, 1922 жыл, Ташкент.

ИВАН МЕН МЫРЗАБЕККЕ

Иван менен Мырзабек,
Екеуің мені көрме жек.
Екеуіңе бұл сөзім,
Қарақтарым, қылма кек!

Туған жерім Сарыарқа —
Қиырсыз еркін кең алқа.

Арқаның тентек еркесі,
Тарқан-бұлаң серкесі,
Кемшілікті сүймейтін,
Қорқып басын имейтін,
Асау өскен тағымын,
Бостандықтың жағымын.

Жолдасым сирек, Иваным,
Болса түзік иманың,
Тілесен егер теңдікті,
Жойылсын десен кемдікті,
Сен бауырсың туысқан,
Бір мақсұтты қуысқан...

Ал Мырзабек, ашынам,
(Біледі мені жасынан)
Аулында ішіп қымызды,
Екпіндеп судай тасынам.
Күштіге қарсы тұрамын,
Нашарларға бұрамын.
Керек болған кезінде

Тындамаса сөзімді,
«Мырза-екеммен» соғысып,
Әлсіздерге болысып,
Қамшы, шоқпар ұрамын.
Қамшым менің білектей,
Айдары темір күректей,

Талай керді үйреткем,
Омырткасын күйреткем.

Иван менен Мырзабек,
Екеуің мені көрме жек!
Қайтейін, тентек, тағымын,
Бостандықтың жағымын.

1922 жыл, 3 июнь. Ақтөбе жолы.

БІЗДІҢ ТҰРМЫС — ЭКСПРЕСС

Тұрмыстың қара ісіне,
Әлемді құл ғып күшіне,
Еріксіз жұтып ішіне,
Экспресс жөнейді.

Ғашықты жардан бөлсе де,
Талай жан жолда өлсе де,
Жасты, қанды көрсе де,
«Обал болды» демейді.

Жарым артта қаларын,
Меруерттей жасы тамарын,
Білсем де маған қарарын,
Поезға міндім таласып.

Талай жан жаннан айрылды,
Талай жар жардан айрылды,
Сұңқардай талай қайрылды,
Телміріп қалды адасып.

Экспресс зырлайды,
Ешқайда мойын бұрмайды,
Ешкімге қарап тұрмайды,
Аямай жанды баратыр.

Жарымды артта қалдырды,
Кеудені өртеп жандырды,
Алысқа көзді салдырды,
Ұшырып алға қаратып,

Аждаһдай ирендеп.
Жорғалап кейде күйрендеп,
Сумандап, кейде сүйрендеп,
Экспресс зырлайды.

Ентігіп жылдам сыбырлап,
Аяқтары қыбырлап,
Адымы жиі жыбырлап,
Тұратұр десем тұрмайды.

Зырла, экспресс, ұш, зырла!
Жұлдыздай ақ, құлдырла.
Құйындай құтыр бұлдырла
Аямай жүгір бәрің де!

Ерлер мінсе, шыдасын!
Қорқақтар мейлі жыласын,
Шыдамаса құласын!
Аямай сілте барыңды!

1922 жыл, 23 август

АЛТАЙ

Айбатты Алтай тауы бұлттан асқан,
Басын қар қысы-жазы қырау басқан.
Айдынды Азияның қарауылы —
Шудалы ақбас бура көбік шашқан.

Өр Алтай ызғарланған көкке тиіп,
Өр кеуде ақ мамықтай төсің биік!
Үймелеп көктен бұлттар қоршап төніп
Аймалап ақ төсіңді құшқан сүйіп.

Бүркіттей отырсам мен келіп қонып,
Айнала дүниені көздеп шолып,
Санқылдап Азияға салсам ұран,
Жиналса қызыл ерлер лек-лек болып.

Төмен тап Европада майдан ашса,
Серт қылып белін байлап, туын жазса,
Алтайдан жәрдем күтіп, жаудан қайтпай,
Не.өлмек, не жеңбек боп ұрандасса.

Алысқан бауырларға көзді салсақ,
Ерлерін Азияның жинап алсақ,
Жаңғыртып жер-дүниені, «жау қайда» — лап,
Лек-лек боп зор майданға біз де барсақ.

Қара жер қайыстырып қанат жазсақ,
Алтайдан Европаға қаптап ассақ,
Борсықтай қанға семіз мырзалардың,
Құтырған семіздіктен жынын бассaq.

Жауды езіп Европада өтсек аттап;
Дүниені ұрандатып алсақ қаптап;
Орнатып жер-дүниеге тегіс теңдік,
Жоқ қылсақ жуандарды езіп-таптап.

...Өр Алтай ақбас бура көбік шашқан,
Төмен тап жер күңіреңтія майдан ашқан.
Алтайдан жәрдем күтсек қайтер едің
Бәйгіге басын тігіп ұрандасқан?!

1923 жыл, январь.

БІЗДІҢ ҰЛАН

(Еңбекші табының шын қорғаушысы Әбілхайыр Досұлына арнадым)

Жан елемес қотыр тайлақ
Бұзау баққан, мініп жайдақ
Қара бала.
Атанып ед «Сұмырай, пері».
Шокпыт-шокпыт киімдері,
Пара-пара.

Әкесі оның күндіз-түні,
Ауыр бейнет көрген күні —
Жылқы баққан.
Сорлы анасы тезек теріп,
Барлық күшін байға беріп,
Отын жаққан.

Босағада иттей қорлық,
Неше түрлі арсыз зорлық
Көрді ол.
Байдың қылған қорлықтарын
Жіпке тізіп, жинап бәрін
Терді ол...

Күндер өтті, ол ержетті,
Бостандық күн келіп жетті —
Қызыл күн.
Жарлы табы ерік алып,
Жер күңіреңтіп ұран салып —
Шықты үн...

Қатар тізіп оғын сайлап,
Наган, мылтық белге байлап.
Асынды.
Ол оқ атты жалпы байға,
Ол оқ атты бай — құдайға,
Тасынды.

Ол күресті қуәлтшылмен,
Ол күресті отаршылмен,
Ол күресті тақ құмармен,
Тіресті.
Көттекі сұм бақ құмармен
Күресті...

Жаллы сұмдар бұған дұшпан,
У шашады әрбір тұстан
Өншен қу.
Байшыл, ұлтшыл, алдаушылар,
Жоқ қылмақшы жалмаушылар
Беріп у.

Ылғи сұмға қарсы тұрған,
Батты оларға бетке ұрған
Ызғары.
Күндіз-түні тынбай істе,
Қара фуфайка, бешпент үсте
Былғары.

Сөз сөйлейді судай тасып,
Төсін керіп, алшаң басып
«Құдайша».
Солай өсіп біздің батыр,
Аттап басып келе жатыр
Солайша.

Міне! Осындай біздің ұлан,
Мейлі аяқтан шақсын жылан.
Сұм жылан!
Алшаң басып ол «құдайша»,
Бармақ алға ол солайша —
Ер ұлан.

*Орынбор, 1923 жыл,
Бірінші май.*

САМҰРЫҚ

*(Қазақстан әуе кемесіне жәрдем жинаушы бірінші қазақ әйелдері
комитетінің бастығы Нәзипаға тартам)*

Қиссада ұшқыр қиял айтылмыштан:
Ертеде самұрықпен Қасен ұшқан.
Жеті қат от пен судан көктей өтіп,
Перінің патшасынын қызын құшқан.

Бұл қиял ертедегі еді жалған:
Перінің отанына Қасен барған,
Мінгізіп самұрыққа алып қашып —
Сұлуды Бадиғұлжамал өстіп алған.

Қазіргі шын самұрық — аэроплан,
Күнрентіп жер мен көкке салып ұран,
Оған мінген еркіндік азаматы —
Большевик ер жүректі батыр ұлан.

Сән емес, аэроплан күшті көлік,
Арымас өзі жүйрік, мінсең берік.
Адамзат көркем тұрмыс бақытына
Жеткізетін сенімді ол бір берік.

Ғылымның аэроплан кәрәмәті,
Еңбекшіл оған мінген азаматы,
Жеті қат самұрықтай көктен асқан,
Адамның темір топшы көк қанаты.

Жоғары ол самұрықтан бұлтты тескен,
Қалықтап көкті сүзіп талмай ескен.
Көк құрыш қанат-құйрық — бар денесі,
Төсімен сырылдатып көкті кескен,

Самұрық — аэроплан көктен асқан.
Алақан оған мінсең жер мен аспан.
Мінгізіп қанатына алып өтер
Асусыз мұхит, теңіз, тау мен тастан.

1923 жыл, 8 октябрь.

АВТОМОБИЛЬ

(Революцияға әм кедей баласына арнадым)

Ойыншықпен жазғам жоқ ешбір өлең,
Жеңіл қарап жүрмесін, қылмай елең.
Қараңғы мен жарықты өлең қылдым —
Махаббат пен қасірет түбі терең.

1

Сарыарқа сорлы сары бел
Үйрене ме өнерге?
Сорлы, кедей, надан ел
Қатарға жылдам енер ме?

Автомобиль далаға
Қаттырақ шығар шуынды!
Өнерге шақыр — қалаға
Кейінгі жас буынды.

Үйренсін саған жанасып
Кедей ұлы қырдағы.
Мінсін соған таласып,
Жүрмей аңша боп тағы.

Оят қырды жанғыртып,
Надандықтан сескендір.
Өнерге қойма таң қылтып,
Зеңгіген елді сестендір!

1923 жыл, 14 октябрь. Орал-Теке

— ОТАРБА

Отарба шу,
Түтін мен бу,
Шап, ырсылдап гу де гу!
Қайнат терді,
Айнал жерді,
Алып жүйткі қызыл ту.
Дүние тегіс,
Жалпы кеңес,
Қызыл туға бағынсын.
Жалпы ғалам,
Қызыл әлем,
Қызыл шашақ тағынсын.
Жердің көркін,
Емін, еркін,
Бұдан да артық көрейін.
Жаздың әнін,
Жердің сәнін,
Жыр ғып тағы берейін.

1925 жыл, май.
Москва, Орынбор жолы.

ОТАРБАНЫҢ ЖҰМСАҚ ВАГОНЫНДА

Советстан — біздің стан, Совстан,
Экспресс, аума түзу шабыстан.
Гүле жүріп,
Үні құрып,
Қалсын ұлып,
Ескі жалған, қалмай әлі жабысқан...

(«Экспресстен»)

Ескерту

Естимін кей мырзалар күледі деп:
— Қай қазақ от арбаны біледі?— деп.
— Қалайша ауыл мінбек поезға — деп
Күлгенге мен де күлем: «Мінеді!»— деп.

Хат білген қазақ құлақ түрмес пе екен,
Бұл сөзді құлағына ілмес пе екен?
Айтайын от арбадан бір әңгіме,
Мәнісін сендер құрлы білмес пе екен?

* * *

От арба бұралақтап келе жатты...
Кейде жай жортақтайды, кейде қатты.
Бір кезде бір бекетке келіп тоқтап,
Сол жерде от арбаға билет сатты.

Кеш еді... Электр шам жанған кезі.
Мінуге от арбаға ел барған кезі.
Таласып, халық сендей соқтығысып,
Билетті қолы жеткен алған кезі.

Бір жігіт қара сақал, шолақ аяқ,
Екі жақ қолтығында балдақ-таяқ.
Билетті ақша жинап ала алмады,
Біреуге не береді біреу аяп...

Россия екі жар боп ұрысқанда,
Екі тап бірін-бірі қырысқанда,
Бұл жігіт сонда қызыл әскерде еді,
Актармен майдандасып ұрысқанда.

Сол шақта талай «ділмар» ыққан еді.
Талай «ер» жанын қорғап бұққан еді.
Сол сынды майданда бұл қанын төгіп,
Айрылып бір аяқтан шыққан еді...

Бұл талай зор майданда болған солдат.
Куә оған шолақ аяқ, қу қос балдақ.
Мүгедек, мұқтаждықтан ыза шеккен,
Әлі жоқ мал табуға күшін жалдап.

Бекеттің поезд тұрған алды жарық.
Қыбырлап күңкілдесіп жүрген халық.
Айтайын не қылды сол шолақ аяқ,
Көп сөйлеп әңгімені ұзатпалық.

Мінді жұрт от арбаға жапырласып,
Шұбырып жүгірісіп, тасырласып.
Самбырлап қыбырлаған әртүрлі жан,
Қимылдап біреу марғау, біреу сасып.

Мінді жұрт от арбаға дүрмектеніп...
От арба пысылдап тұр жүрмек болып.
Балдақты шолақ аяқ жағалады,
Қайтсе де от арбаға мінбек болып.

Ақсақты билеті жоқ мінгізбеді,
Кимелеп, қағып әркім жүргізбеді.
Бір вагон өте көркем бос тұр екен,
Билетсіз оған тіпті кіргізбеді.

Бұл вагон іші әдемі «жұмсақ» атты,
Вагонның өзгелері ластау, қатты.
Қаттыдан мұның өзі үздік қымбат,
Сондықтан бұған үш-ақ билет сатты.

Отырған бұл вагонде сал үш кісі,
Онаша бөлмелерде әр бірісі.
Ызбарлы екеуі ұлық ірісінен,
Ташкендік саудагер ед үшіншісі.

Шойнандап қос балдақпен сырғып ақсақ,
Жалынып орын сұрап жырғып қақсап,
Жанына жұмсақ вагон таяу келді,
Тықырлап, сүйретіліп, ырғып ақсап.

Вагонның безеп ішін тым сырлапты.
Әдемі бөлмелері тым-ақ бапты.
Сырлы айна әр бөлмеде, электр шам,
Былқылдақ жұмсақ төсек барқыт қапты.

Жапады электр шам шаңқап жарық,
Вагонды жарығымен қылған қарық.
Өзгесі вагондердің лас, қараңғы,
Мысалы, жер мен көктей болған парық.

Бұйырып: «Үстіме жан енбесін!»— деп
Қойылғандай ешкім мұнда келмесін деп,
Көрініп терезеден тысқы жұртқа,
Саудагер отыр еді бөлмесінде.

Ақсақтың терезеге көзі түсті,
Қадалды... шықырлатты қайрап тісті.
Отырған байды көріп көркем жайда,
Қалшылдап тас түйілді қолы күсті.

Саудагер құнан қойдай семіз-бордақ.
Қарыны кебежедей, беті дордақ.
Симайды ала жібек шапанына,
Солқылдақ барқыт қапты диванға орнап.

Саудагер Ташкендегі ақшалы бай,
Егетін мейіз, алма, бакшалы бай.
Малы көп дүкенінде сататұғын:
Ишак, хал, гиләм, факмал, шабталы, шай.

Жүзінде саудагердің уайымы жоқ.
Шалқайған барқыт жайда, мәйегі тоқ,
Телмірген терезеден балдақтының
У ссуіп жүрегіне, түскендей шок...

Екінші терезеге қарап еді,
Қалшылдап таяуырақ жаппап еді,
Ұлықты бөлмедегі тани қалды,
Россия екі жар боп тұрысқанда,

Әуелі бір ерге оны санап еді.
Бір-бірін ақ пен қызыл қырысқанда,
Бұл ұлық сонда ақтардың кісісі еді,
Олармен қызыл әскер ұрысқанда.

Ақтардың сан тойында жүруші еді,
Сан тойда қанден итше үруші еді.
Советті, большевикті қарағаттап,
Тілімен түгел жайпап «қырушы» еді.

Енді «ерін» советке де «ұл» болыпты.
Сұғанақ «әл» болғанда кім болыпты.
Мүше боп белгілі бір мекемеге,
Советті алдай біліп, «бұл» болыпты.

Городтегі әр әкімге майдаланып,
Жағынып кең қазаннан пайдаланып,
Поездың барқыт вагон бөлмесінде,
Енді отыр жұмсақ орын сайлап алып.

Жап-жарық вагон іші жайлы, жұмсақ.
Бұл дағы саудагердей жуан құрсақ.
Ұлық боп семіріпті тысырайып,
Советтің ақ нанымен майлы, жұмсақ.

Вагонның жарқырайды іші жайнап,
Қалшылдап ақсақ енді тісін қайрап,
Шакырмақ болғанында милицияны,
Поезд да жүріп берді демін жайлап.

Гүрсілдеп кете барды поезд жүріп.
«Милиция!» деді айкайлап ақсақ тұрып,
Ұмтылып милиция жетіп келді,
Құлады ақсақ жерге әлі құрып...

Шалғылап ақсақ жатты естен танып,
Тістерін шықырлатып айкай салып.
Жапырлап екі-үш кісі милициямен
Ақсақты емдік жайға жөнелді алып...

* * *

Поезды сан ақ ит бар жанап жүрген,
Айнала тіміскілеп қарап жүрген.
Тастанды астық түйір қықымдарын
Қағып ап, қансап, нәр ғып жалап жүрген.

Ақ иттің бір парасы жүнін бояп,
Бұрыңғы поезға үрген үнін бояп,
Сұғынып жылы орынға кіре білген,
Жылмаңдап ішіндегі шынып бояп.

Сұғанақ, үйтіп дәурен сүре алмассың!
Қайтсең де бұрынғыдай үре алмассың!

Әзірше от арбада солай шығар,
Үйткеймен мәңгі бүйтіп жүре алмассың!

Өлшеу бар тәтті нанды татарына,
Асықпа, саған да ор бар жатарына.
Күйелі көсеуменен... ұрылып,
Шығарсың бір құлықтас қатарына.

Жауыз бидің заманында жауыздар —
Толған еді арам тамақ ауыздар.
Қуды бәрін,
Жуды нәрін.
Бұққандарын
Біріте-бірте кондукторлар қауыздан.

13 ноябрь, 1927 жыл.

ҚЫЗЫЛ АТ

(дастан)

Досыма арнадым

Нұсқалап бұл күйді өстіп жоспарладым,
Қызыл ат сынды сұлу досқа арнадым.
Жібек сырт, алма қызыл, наз сұлуым
Дегізбе, «шіркін күйді босқа арнадым...»

«Құрғақтау жазылыпты кеңесін»...— деп,
Кейбіреу білгішсіп «қам жемесін» деп,
Сұлуым, толғап сені суреттедім,
Күйімді «жалаң үгіт» демесін деп...

Жан шіркін сүйеді әрбір сұлу затты,
Сүйгенде беріледі күймен қатты.
Гүл, бұлбұл, аққу, айдың, көк сәулесі,—
Бірақ та, жақын көред қызыл атты.

Ақынға

I

Кәні, ақын қаламынды қолға аласың,
Күй шертіп біраз енді толғанасың!
Күйімен қызыл аттың құрыш қалам
Сумандап ақ қағазға жорғаласың!

Көңіл күй кешкі әуемен желіктесіп,
Көктегі сәуле отымен еліктесіп,
Әуелеп талай кеште шалқып еді,
Жүргенде қызыл атпен серіктесіп.

Әрине, көкке әуелеу айып емес,
Адамға құлаш созбау лайық емес,
Адамзат сан сәуленің сырын білмек,—
Көктегі алтын сәуле ғайып емес...

II

Аспанда алтын сәуле жұлдыз көп қой,
Дүниеде асыл гауһар құндыз көп қой.
Құралай, бұлбұл, аққу, ал қызыл гүл,—
Жап шіркін қызығатын қырмыз көп қой.

Көктегі сәулелерді санадың сен,
Әрқайсын әрбір затқа баладың сен.
Құралай, бұлбұл, гауһар — жұлдызсың деп
Ішінен таңдағаның қаладың сен.

Сүйген ең нәзік бұлбұл сұлу жырын.
Гауһардың от ойнаған көркем сырын.
Сәулеге аспандағы күй қосушы ең
Бірінен артық көріп таңдап бірін.

III

Қиял күй, енді «қаражерді» шарла!
Бұл күйді Қызыл аттай досыңа арна!
«Егіске тегіс жұмыл! Жақсы ек!» деген
Ұранын партияның жұртқа жарла!

IV

Білсең сен, нағыз сұлу мүсін қайда?
Күйі ме бұлбұл құстың жасыл майды?
Немесе таудан аққан күміс су ма,
Бұрандап сылдыр қаққан самал сайда?
Немесе түпсіз аспан көк мұхитта
Жалтырап қалқып жүзген алтын Ай ма?

Бар жәндік сұлу жазды қарсы алады,
Табиғат мың түрлі үнмен ән салады.
Ұшқан құс, жердегі жан тасқын күшпен
«Еңбекке жұмыл шат» деп жар салады.

Түрлі күй жер мен көкте саңқылдайды,
Сұңқылдап аққу, қаздар қаңқылдайды.
Сыпылдап әуеде ойнап, төңкеріліп,
Көк мойын сұқсыр үйрек жарқылдайды.

Егісте бәйгі аласың, Қызыл атым,
Күн мынау күшті дене қызынатын.
Тілініп жер қыртысы көк соқамеп,
Тұнған жер талқандалып бұзылатын?

Жарыспен өткізуге егіс айын
Құралды күнде шыңдап жағып майын,
Еңбекші ел — қалың ұйым күтінуде
Қалдырмай түгел жұмып тағал тайын.

Трактор, көк соқаны қатар айдап,
Күш салмақ өткізбеуге күннің райын.
Барлық күш, барлық құрал жаранады,
Жақсы ма, Қызыл атым, сенің жайың?

II. Сұлуым

Сұлуым, неге маған салқындаусың?
Назданып шықпайды ойнап жарқын даусың?
Еркешім, қайда кеткен, сөз қатқанда,
Аққуша еркелейтін алтын даусың?

Мөлдір көз, алтын айдар, жібек жалым,
Бүгілген құмырсқа бел, ерке жаным!
Досыңа неге жарқын қарамайсың,
Көк шыбық, алма қызыл, серке саным?

Қарайсың неге сұлық, бота көзім?
Не болды мұң шалғандай нәзік сезім?
Айналып-толғанып мен келгенімде
Жарқылдап ойнаушы едің етпей төзім?

Сүйріктей аққу мойын алма сабақ
Безенген шыбық дене, кербез сағақ.

Немесе айдындағы аққу құс па ең;
Сағымша елден қашқан құралай ма?
Коя тұр, жер тағысын, ақын қиял,—
Сәуледен аспандағы канша пайда?..
Сұлу күй — социалистік өндірісте,
Сұлу зат — ортақ еңбек егіс жайда!..

Егісте — колхозданған ел сұлуы.
Егісте — еңбек қылған ер сұлуы.
Дегенмен алтын сәуле, көкте ғой ол,—
Қызыл ат — қолдағы алтын, жер сұлуы!.

V

Құр жалаң айқайлама желше жосып,
Атынды өктеме тек борбайға осып.
Баппенен егіске айда, марғау болма,
Айналып жем бер сылат, қант косып!..

Алдауыш белсенділер жайлаған бір колхозда

I. Егіске күйің қалай, қызыл атым?

Егіске күйің қалай, қызыл атым?
Күн мынау күшті дене қызынатын.
Жасарып төсін ашқан қара жердің
Қыртысы қатар-қатар сызылатын?..

Мінекей, ескен жібек жаздың демі,—
Ақ киіп қатқан жерге қылған емі.
Кезінде күшті шіреп еңбек қылсан
12 ай тіршіліктің еңбек жемі!..

Қалың қар жерді басып жатқан бүріп,
Ыстық леп жаз демімен балдай іріп.
Бұсанып бойын жазар жер — ұлы анаң,
Талқандап ақ көрпесін үстен түріп.

Сай-сайдан сулар құлап гүрілдейді,
Жарасып ылди қиып дүрілдейді.
Лебі мас — жаздың демі сиқырлы ауа
Мың түрлі шатты күймен дірілдейді.

Наз сұлу, наз қимылды құралайым,
Садақтай ұзын кірпік, гәуһар қабақ.

Қасыңа мен келгенде сыландаушы ең,
Жарқылдап оттай ойнап тұралмаушы ең.
Тал жібек айдарынды сылағанда
Назданып еркелеуші ең, бұрандаушы ең.

Құшақтап тал мойныңды айналайын!
Жаянды сылап-сипап жаймалайын.
Досыңа мұнша неге салқындадың
Айтшы енді, сәулетайым, айналайын?..

Қызыл аттың сөзі

I. Амансың ба, достым?

Денің сау, амансың ба, ақын досым?
Бір кезде айрылмастай жақын досым.
Қарамай кетіп едің көптен бері,
Енді кеп қайрылғаның мақұл, досым!

Досым ең сырлы сұлу сөзге маман,
Сұрамай бір қайрылып, есен-аман.
«Еркем!..» деп, енді елжіреп сөз қатасың,
Еске алмай жүріп мені талай заман!

II. Қандай едік?..

Екеуіміз дос болғанда қандай едік?
Естіген, көрген жұртқа таңдай едік.
Көктегі жұлдызымыз құшақтасқан,
Жаны бір, жүрегі бір жандай едік.

Сан қиын істе мені сынаған ең,
Жан қияр серігің боп ұнаған ем.
Жаныңа ап кейбір түнде «қанатым!» деп.
Құшақтап талай мені сылаған ең.

«Жаныммен бағасы бір досым!» деушен,
«Мәңгілік жан қосысқан қосым!..» деушен,
Сен үшін қиналған түн құшып мені:
«Ұмыт боп қалар ма екен осың!» деушен.

Сен үшін талай жерде күс боп ұштым,
Мойнымды «аққуым!» деп талай құштың.
Соны да ұмыттың ба,— көктегі ұшқан,
Әніне ән қосушек аққу құстың?!

Бар сезім, бар күйімді саған бердім,
«Жібек!» деп айдарымды талай өрдің.
Көк майса жаратылыс құшағында
Сен үшін құлашымды талай кердім.

Сен үшін ақтым талай жұлдыз болып,
Сыландым, құлпырдым да құндыз болып.
Жаныңа қанат болып, мойныңа да,
Оралдым бейне жібек қырмыз болып.

Не керек, жанмен талай сырласушек,
Күй қосып достық жырын жырласушек.
Орманда бұлбұл құстың күйін тыңдап,
Көктегі жұлдыздан сыр ұрласушек.

III. Ұмыттың-ау!

Менімен талай банды-жауға шықтың,
Соғуға талай жауды ауға шықтың.
Қуалап ақ бандыны дүрілдетіп
Көтеріп қызыл туды тауға шықтың.

Кекілді шоқтап талай түйген едің,
Қыналып қорғасын оқ киген едің.
Көк найза ақ алмасты жарқылдатып,
Ысқыртып жауға талай тиген едің.

Ақ банды қуған күндер түсе ме еске?..
Сонда мен көк шыбық ем шыққан беске...
Жарқылдап найзағайша тиюші ек қой,
Ант етіп жауға тыныс дес бермеске!..

Сонда мен бетімді октан бұрып па едім?
Жалтақтап от пен судан тұрып па едім?
Қорғаған Октябрьді сан шабыста,
Маған бір кейіп қамшы ұрып па едің?

Жан аяп жауға еш жерде алдырмадым,
Шабыста жанға жуық шалдырмадым.

Бас тіккен тыныс алмас қан майданда
Мен сені жау қолында қалдырмадым.

Осыны ойлаушымен кесілер деп,
Ұмытып сырлас досым есіркер деп?..
Сен күліп басқалармен жүр дегенде,
Тек қана бас шайқадым: «есіл ер!» деп

Шіркін дос, өз сертіңді өзің неттің?
Ұмытып жолдастықты тастап кеттің!..
«Досым!» деп, енді келіп толғанасын
Бес төгіп есіл арын шіркін беттің!

IV. Халімді білмедің, зиянкестер бүлдірді ғой

Әуелі сұрамадың есен-аман,
Демедің: «ескі досым, қалай шамаң?»—
Деп жүріп, «жан жолдасым», бүйтіп кеттің,
Бола ма опасыздық бұдан жаман?

Тұрсын ба өзін көрмей біздің жайды,
Мен қалай өткіземін «егіс айды?»..
Мынау ғой біздің колхоз титықтаған —
Қойды ма зиянкестер тағал тайды?

Шор болды қамшыменен екі сауыр.
Мінекей менің мынау,— арқам жауыр,
Алдауыш белсенділер жау боп тиіп,
Мойнымда жал қалмады өкпе, бауыр.

Алдауыш белсенділер бізді құртты,
«Бұл қалай?» десен боқтап шайнады ұртты.
Оларды бай құлақтар айдап салып,
Ақыры күйзелтті иттер талай жұртты.

Қолхозға тиді қулар жау сияқты,
Қарады бізге тек бір «лау»¹ сияқты.
Науқанмен анда-санда, уәкіл келсе,
Көрінді қол жетпейтін тау сияқты.

Басқарма, қу белсенді тайтандады,
Қауіпсіз, дені басы сау сияқты.

¹ Лау — көлік салығы, лау ат.

Олардан кедей шаруа корқып әбден
Қарсы айтпай жүре берді «мау»¹ сияқты.

Колхоздың құртты кулар ет пен майын,
Қоймады ұрламаған тағал тайын.
Белгілі ат, айғырлар не болмады,—
Жеп құртқан уақ малды не қылайын!..

Білемсің жүйрік сұлу қара айғырды?
Білемсің, әлгі жалбыр сары айғырды?
Сұр жорға ат, сүтті мама боз биені,—
Соларды зиянкестер қалай қылды?..

Солардың бірі жауыр, бірі қатпа,
Сұр жорға ат қазір тулақ, ол енді ат па?
Мұнымыз күш көлік қой, десе шаруа,
Зиянкес деді зекіп: «әкел!.. шатпа!»

V. Сен қайда жүрдің

Сонда, сен ақын досым, қайда жүрдің?
Көктегі алтын сәуле — айда жүрдің.
Тербеліп, өлендетіп, автомобиль —
Қызықты жұмсақ орын жайда жүрдің.

Міндің де, аэроплан ұшып жүрдің,
Аспанда алтын сәуле құшып жүрдің.
Қиналып су іше алмай мен жүргенде,
Сен... шырын... миуа... балын ішіп жүрдің.

Әрине, алтын сәуле — сұлу зат қой,
Сәулені құшқан жанның көңлі шат қой,
Ұмытпай қайтесің сен, жердегіні,—
Сәуленің сиқырлы оты шіркін,— жат қой!..

Ауылдық шаруадан сен, аулақ жүрдің,—
Советтің «жалпы жауын» жаулап жүрдің.
Ішкі жау ішімізден жеп жатқанда,
«...Қомбайн... трактор!..»— деп заулап жүрдің

VI. Мен машинаға қарсы емеспін

Әрине, машинаға қарсы емеспін,
Орынсыз өкпе айтатын заршы емеспін.

«Машина бізге жау» деп қата пікір,
Зиянды үгіт айтар жаршы емеспін.

Машина — жан жоқ жүйрік ерен көлік.
Біз оған болмас па едік істе серік?
Көбейсе машиналар әр түкпірде,
Алмас па ек, арқа босап біраз ерік?

Естиміз, талай елдер егін еккен,
Шалағай жай көліктен ыза шеккен,
Трактор, комбайнды егінге сап,
Отарба, автомобильді ат қып жеккен.

VII. Соның адамшылық па?

Бірақ сен сертті ұмыттың жолдан азып,
Өткенді не пайда енді текке қазып?
Кетіп ең мені тастап, автомобиль,
«Әуелек, отарба...»— деп жырлар жазып.

Мені де тым болмаса есіңе алып,
Күш беріп кеп жүрмедің көзің салып.
«Жолдасым, ұмытқам жоқ», демедің сен,
Қиналып жүргенде мен өліп-талып.

Артыңа қайрылмастай мені тастап,
Жазбадың бір жылы сөз маған қастап.
Адамдық бағанды бұл білдірмей ме,
Кеткенің ескі досты айырбастап?..

VIII. Әлде үкімет солай деді ме? Бұл қалай?

Үкімет әлде бізді «көрме» деп пе ед?
Саған — «тек, көкке заула, өрле» деп пе ед!?
Алдауыш белсендіге ерік беріп:
«Малды құрт, тез титықтат, жерле...»
деп пе ед?

Қуларға, совет бізді: «жалма!» деп пе ед?
«Аузыңа қызыл атты алма!..— деп пе ед?
Саған «тек тракторды, айт, көкте заула,
Ат шіркін ауызға алар мал ма!..» деп бе ед?

¹ Мау — мәжнүн, ақымақ.

Әрине, олай болса сенде не бар?
Өкпе айтқан «дос едік!» деп, менде не бар?
«Ат енді керек емес!» десе совет,
Титықтап қалмай қаңғып енді не бар?

Ендеше, неге айғайлап: «Егіс» дейсің?
«Егіске жұмыл қатты тегіс» дейсің?
«Күйі жоқ күш көліктің!» десе біреу,
Неге енді жұрт алдында сөгіс дейсің?

Қызыл атқа

I. Мойныма алам

Жолдасым, көріп тұрмын жай-күйінді,
Досыңмын, көрген — құлын-тай күйінді.
Қызықпен өткізген ек ор киікше.
Жүріске талай сертті сай күйінді.

Өзім де колхозынды көріп келдім,
Кішілік етіп сәлем беріп келдім.
Сұмдардың не қылғанын біліп әбден,
Бәрін де жіпке тізіп, теріп келдім.

Сұлуым, күйін мұндай болған екен,
Өкпе-наз көкірегіне толған екен.
Алдауыш арам қулар мұнша қорлап,
Езілген гүлдей жүзін солған екен.

Бәрі жөн айтқаныңның мойныма алам,
Жоқ саған кінә қылып жабар жалам.
Жыр қылып жай-күйінді жаза алмадым,
Салынып басқа күйге қызу қалам.

II. Жағдай солай болды ғой

Кешегі Ленин бастап майдан ашқан,
Жығуға езгіш тапты ұран шашқан,
Дүниені қалтыратқан сертті күнде,
Ес білген жас бала да қару асқан.

Күніреніп езілген тап іздеп теңдік,
Асынып жау жаракты майданға ендік.

Құлданып еңбекші елді езген таппен,
Шайнасып қан майданда ит қып жеңдік!

Дүниенің қарарсыз ғой бек пен байы,
«Біздікі,— дейді,— көктің Күн мен Айы..»
Айтпай-ақ қояйын ол күннің жырын,—
Мәлім ғой барша әлемге істің жайы...

Еңбекші ел жауды жеңіп ұрғаннан соң,
Өзінің әкімдігін құрғаннан соң,
Түрлі ауыр машиналар қажет болды,
Социализмге бет бұрғаннан соң.

Сондықтан өнерлі елге жетпек керек,
Болды ғой басып өзып өтпек керек.
Сан қиын завод жасап күшті салды:
Оған күш төкпей енді нетпек керек?

Жасады неше түрлі машинені,
Талқан боп копарылды жердің кені,
Салынды бетпақ шөлге темір жолдар,—
Жеңілді қиыры жоқ жердің шені.

Отарба, аэроплан, тракторды,
Жыр қылдым, ұялтсаң да, кекеп мені..
Бірақ та кешілмейтін ауыр күнәм,—
Бақылап жүре алмадым, досым, сені!..

III. Қиын жолда

Көкке ұшпай асқар таудан өту қиын,
Құралсыз алға жылдам кету қиын.
Отарба, автомобиль, тракторсыз
Мұратқа алыстағы жету қиын.

Сондықтан, құрал керек қиын жолға,
Әйтпесе біте ме ұлы іс алған қолға?..
Сан қиын асулардан аса алар ма ек,
Ығысып бұрақтамай оң мен солға?..

Бұл жолда ас та керек, ат та керек,
Тағы да неше түрлі зат та керек,
Өндіре егін салу әсіресе,—
Бұл тіпті зор мәселе тұрған ерек.

Бұл жолға, сұлу досым, сен де керек,
Әрине, ат пен ерге жем де керек.
Советке қастық қылған жау біткенше
Ататын... Менің әлгі... «Нем» де керек

IV. Үкімет малды ешкімге құрт демеді.

Үкімет малды ешкімге құрт демеді,
Күйзелсін еңбек қылған жұрт демеді.
Сендерді — колхоз малын жау боп құртқан,
Сұмдарға өтірік айтып қырт демеді.

Советтің мақсаты — істі жемісті ету,
Еңбекті еңбекші елге тең істету.
Колхозды, өндірісті өркендетіп,
Қызықты комуншылық күнге жету.

Қызықты талай жердің колхозды елі,
Аттары ор текедей өскен телі.
Гүлденген шаруасы іс жүзінде,
Жылтылдап малдарының майлы шелі.

Істесе, қу жалқаулық ресім болмай,
Қоя ма өндірісте өсім болмай?
Өндіріс бастықтары іс басқарса,
Не пасық, не ақмақ, не сұм болмай!

V. Аттарды дербес тапсырған

Аттарды сырттан бағып шолып жүр, деп,
Жаулардан, ұры, қары қорып жүр, деп,
Үкімет Ворошилов, Буденныйға,
Тапсырған: бас, көз, қамқор болып жүр, деп.

Бұл екі ер талай ұлы сияздарда,
Жер-жерден келген кейбір миы аздарға,
Әйгілеп зор дауыспен ұрысқан талай,
Жерінде аттарының күйі аздарға.

«Ісшіл ат, еңбекші тап, досын!» деген...
«Көп пайда көреді аттан қосың!» деген,
«Октябрь майданында серік болған,
Ұмытпа, бұл есінде босын!» деген.

«Ісінде отан қорғау жау мен жаттан,
Көреміз талай достық әлі де аттан.
Кешегі қан майданда, — деген олар, —
Ат байғұс біз үшін сан қанға батқан!..

VI. Сендерді зиянкестер бүлдірген ғой

Сендерді пасық сұмдар бүлдірген ғой,
Бір-бірін дұшпан көз боп күлдірген ғой,
Өтірік мәліметтер жазып ылғи,
Советке мүлде теріс білдірген ғой.

Советтен сұмдықтарын жасырған ғой,
Өтірік сипырларды асырған ғой.
«Баюда біздің колхоз, өркендеуде!»
Деп сұмдар үкіметке тас ұрған ғой.

Арамдар әбден алдап ұрған екен,
Пәлесін неше түрлі құрған екен.
Жем қылып ит пенен құс, ұры, қары,
Қуалап дем алдырмай қырған екен.

Пасықтар ұрлап, сатып сойған екен,
Жем қылып ұры, қары тойған екен,
Бағусыз қуалап тек, жынша қинап,
Аз күнде колхозынды жойған екен.

VII. Алдауыш белсенді — жаудың күшігі

Алдауыш белсендіні жау демейсің,
Арқасы ешбір аттың сау демейсің,
Ол сені жау болмаса бұйтпес еді, —
Сайдағым, досқа күйлі,
Жауда — өгейсің!

Олар байдың күшігі жүні күйген.
Бұландап кеше байға басын иген.
«Жау сияқты!»

Демеші жаудың итін,
Астау жалап жылмандап сүтке тиген.

Аулақта сендерге әкім ие болып,
Семірген өз сөздері жүйе болып!

Советке сұмның ісі білінген соң,
Сотталды арам беті күйе болып.

Емес пе ол сұмырайлар жаудың бірі?
Қайтеді ондай болмай жаудың түрі...
Тон жамылып қой жеген сұғанақша,—
Құлқынның көрінді ғой барлық кірі.
Көк бояп колхозыңды жайлап қулар,
Титықтап таусылса да тәннің шыры.
Сандалтып дамыл бермей сонша қинап,
Әйтеуір, достым, сені қойған тірі!..

VIII. Үкімет сұмдарды жазалайды

Құртыпты кей жерде де өстіп малды,
Бір көлік қалдырмаған жөнді, жалды.
Сұмдарға қатты жаза қылып жатыр,
Үкімет білген жерде мұндай халді.
Осындай зиянкесті көре алмаған,
Ауданның басшыларын істен алды.
Сұмдарға, зиянкеске берілгенді,
Әшкере қара бет қып соттап салды.

Алдауыш белсенділер енді татты...
Ит болып ұсталғаны түрме жатты.
ГПУ, төңкерістің күзетшісі
Біразын зиянкестің ұстап атты.

IX. Жолдас Мирзоянның үнімен

Советке шын хабарлар енді жетті,
Сондықтан кей райкомдар ұшып кетті.
Партия:
«Ісін түзе, тез...» деп бізге,
Мирзоян — қырағы ерді бастық етті.

Мирзоян істі қолға алып жатыр,
Өзі де, сөзі де елге барып жатыр.
Төктіріп азық, тұқым мұқтаж елге,
Егіске күшті ұранын салып жатыр.

Мирзоян іс басында күндіз-түні,
Қозғады еңбекші елді салған үні...

Сұлуым, өкпенді қой, көтеріл, деп,
Бас иіп келіп тұрмын мен де міні!..

Аққуша сылаң мойнын созған досым,
Күйленсе ұшқан құстан озған досым,
«Егіске жұмыл!»

деді, үндеп басшы,
Қәні енді, күшінді ірікпей қозғал досым

Қозға енді бота көзім, Қызыл атым,
Сертті істе өнерінді қызынатын!
Көк бояқ ең далада құлаш керіп,
Жұлдыздай көктегі ағып сызылатын.

Қызыл аттың сөзі

I. Енді мен аянбаспын

Жанымды қозғадың сен, ақын достым,
Талайдан осындай бір сөзді тостым.
Жұбатты бірсыпыра сөзің мені.
Шалдыққан тәніме сен қуат қостың.

Шындыққа біраз, міне, қанып тұрмын,
Арыған денем қызып жанып тұрмын.
«Советті алдап бүлдірген сұмдар» деген,
Әлгі айтқан шын сөзіңе нанып тұрмын.

Демеймін: «Егіске мен жарамаспын»,
Өзімді мүгедек — деп санамаспын,
Егіске жан аямай жегілермін,
Енді мен арықтыққа қарамаспын.

Қайтейін, міне, белім, арқам жауыр,
Шор болған қамшыменен екі сауыр.
Егіске бар қайратты жиямыз ғой,
Шырлы жал болмаса да өкпе, бауыр.

Уәкілдер анда-санда келіп кеткен,
Советке білдірмесе бұл халді ауыр.
Сен-дағы үкіметті алдайсын ғой:
«Қызыл ат күйлі екен, деп, тым-ақ тәуір!..»

2. Анық білгің келсе

Өзін де біздің жайды көрдім дейсің,
Колхозға кіріп сәлем бердім дейсің,
Сұмдардың не қылғанын біліп әбден,
Бәрін де жіпке тізіп тердім дейсің.

Сұмдарды түгел білу керек десен,
Саған бұл, материал — дерек десен,
Колхоздың бәріне де еске аларлық,
Бұл жұмыс үлкен сабақ — ерек десен.

Шын білгің келсе жайды, акын досым!
Бәрін түгел білгенің мақұл, досым!
Сабаздарды толықтау суреттейтін —
Жай-күймен әбден таныс жақын, досым!

Шертуге көпті түгел толғанып ем,
Найза қып өкпе айтуға ондалып ем,
Бірақ та, жасқаншақ боп қалған басым,
Айтуға мана толық қорғанып ем.

3. Солай еді ғой

Алдауыш белсенділер долы еді ғой,
Оларға не қылсам да жол еді ғой,
Көңілдерін таппасаң кұрдай жортып,
Жұмсайтын арам — лас қолы еді ғой.

Арам ісін олардың айтар болсаң,
Істейтуғын бәлесі мол еді ғой,
Нағыз жау деп айтуға қауып қылып,
«Жау сияқты!» дегенім сол еді ғой!..

4. Аулақта неғып жатты

Ортадан біздің колхоз қашық жатты,
Сұмдарға басқарма алды ашық жатты.
Отырып залым, сұмдар басқармада
Мал шаруа, құрал-сайман шашық жатты

Тек кана білді олар ішіп жеумен
Сабылтып күндіз-түні мінген атты,

Бүлдіріп колхоз малын өңкей құзғын,
Тағы да пайдасына ұрлап сатты.

Уәкіл кеп орталықтан сөз болғанда,
Өтірік, қып-қызыл боп оттап шатты.
«...Алдыңғы қатарда, деп, біздің колхоз»
Тілменен тап жауына тас боратты.

Сөздерін өзеуретіп нағыз ер боп,
«...Жасасын... жасасынға» баспалатты
Зиянкес сол кездерде қанды шенгел
Бар малға салып жатты қатты-қатты.

Сандалып әлім құрып, дал болып жан,
Аяусыз қамшы арқама қатты батты.
Ортадан қашық жатып құлар билеп,—
Мінекей досың соның дәмін татты!..

5. Біздің колхозды жайлаған сұмдардың ниеті

Айтып тауыса алмаспын былықтарын,
Басқарманың жеркеніш шылықтарын.
Ойран болмай жүрегім айта алмаймын
Ұждансыз сұм зиянкес қылықтарын.

Біздің колхоз ортадан тым жырақ қой,
Темір жолдан қиыр шет бір бұрақ қой,
Шын коммунист бізге кеп басқармаған
Кездерде басқаратын — бай-құлақ қой

Арам сұм боянып кеп алып орын,
Біртіндеп өрмекшіше құрып торын,
Совет үшін қызмет қылған болып,
Құртуға қылды әрекет колхоз қорын.

Біртіндеп селдіреді қолдағы мал,
Пәлеге ұшырады қордағы мал,
Күш көлік ат сандалып қалды әр жерде
Секілді болды қорлық сордағы мал.

Колхоздан еңбекші елді бездірмекке,
Улатып ескі заңмен ездірмекке,
Бірлескен күш еңбектен жеріттіріп,
«Көрсін!» деп, қаңғыртып ел кездірмекке.

Ірітіп колхозды әбден тоздырмаққа,
Жаулық, жаттық сезімді қоздырмаққа,
Тентіретіп мойнына дорба ілдіріп,
Әркімге тіленіп қол создырмаққа.

Құрытып колхоз қорын аш қылмаққа,
Қатын — бала көздерін жас қылмаққа,
Колхоздан түңілдіріп еңбекшіні,
Суытып көңілін оған тас қылмаққа.

«Колхоз болсаң, мынадай боласың!» деп,
Қаралап дүниеге паш қылмаққа,
Советке, партияға жала жауып,
Социализмге елді қас қылмаққа.

Бейнебір қауыпты ауыр түс көрсетті,
Жаз ішінде қырланған қыс көрсетті,
Досым, сен нанбассың да, зиянкес сұм,
Естімеген, көрмеген іс көрсетті!..

6. Алдаушы сұмдарды партияның білгені жақсы болды

Міне, енді көтеріліп қуанамын,
Қалдырып, күйзелуді уанамын,
Партияның достығын көргеннен соң,
Озық колхоз аттарын қуаламын.

Қуанам партия көз салғанына,
Сұмдарды қыран көзі шалғанына.
Біздегі зиянкес — би құлақты айдап,
Бізді де мықты қолына алғанына...

7. Сұмдардың тұрпат, құлықтары

Тексерсең біздің арыз — дауымызды,
Көрер ең талай арам жауымызды,
Сұмдардың не қылғанын түгел біліп,
Аз табар ең бас арқа сауымызды...

Іште жүрген жау сұмдар неше түрлі,
Болса-дағы бір тілек, бірақ сырлы.
Әдіс, мінез тұрпаты алуан-алуан,
Адамшылық, ұждансыз жаны кірлі!

8. Колхоздағы зиянкестің бірі

Кейбірінің тұрпаты салмақты ызбар,
Артықсынып тұнжырап кейде сыздар,
Төңкеріске мәңгілік жібіместей,
Көкірегінде қатқан қан тастай мұз бар.

Нығыз дене, айуан жендет сынды,
Қанды лөкет қонышында ұзын қынды,
Күтулі бір колхоздың малын көрсе,
Тісін қайрап ішінен көзі тұнды.

Мінген атын өксітіп тыным бермей,
Делбедей қып қинады бейне жынды,
Бүлдірсе, күртсе, сойса күнде малды,
Сонда ғана көңілі біраз тынды...

Ондай сұм колхоз малын бақтырмайды,
Ұқыптап мал күткенді жактырмайды,
Өзінің күшігіне қаймақ құйып,
Өзгеге шырлы көрек таттырмайды...

9. Екінші біреу

Кейбірінің тұрпаты баяу ғана,
Кеп отырып сөйлейді таяу ғана,
«Не үшін, сорлы-ау жел танау боласың!» деп
Сөздері секілді ылғи аяу ғана...

10. Үшінші өтірік белсенділер

Үшінші сұм, өтірік белсенділер —
Ат, айғырды сабылтып теңселдірер,
Бірі ызбарлы сыздаған, бірі әңгүдік,
Бермесең қар жаудырар, берсең күлер.

О да «қамқор» болады көңілін тапсаң,
Қонса күтіп, жатқанда жылы жапсаң,
Түнде көңілі «сабаздың» табылмаса,
Үй несі бір «контр» болды шапшаң.

11. Сұмның басқармадағы бірі

Кейбіреуі уәкілге жағынады,
Мың түрлі еппен жорғалап ағылады,
Үкіметтің оң көзі өзі болып,
«Ол қыңыр, бұл қисық» деп шағынады.

Істегіш боп кейде ол сұм тайтақтайды,
Кейде көлгір қамқор боп жайтақтайды.
Алдауыш белсендіні итше үйретіп
Дамыл алмай еппенен айтақтайды...

Колхозға сұм иттерін сүйтіп жапты,
«Ал, белекен» дүрдиіп тыңбай шапты,
Колхозшыны есінен адастырып,
Өшіккенін құтырған итше қапты...

Олдағы колхоз малын жеміреді,
Қан ішкен қандес итше семіреді,
Өтірік малды жаудан күзетпек боп,
Ыржақтап майлы сүйек кеміреді.

Қауып қылғанды ықтырад шетке қағып,
«Бұл қалай?»... дегенді ұрад бетке қағып,
Басқаның сұлуына мін айтады,
Ардақтап өз мәстегін... қағып.

12. Бар ма әлі кәрі райком

Білмеске «ауком», «райком», бәрі райком,
Бар ма әлі сендердегі кәрі райком?...
Сен де оған жалған цифр бересің ғой,
Болса егер ол сендерде әлі райком!..

Ол әлі райкомдіктен кеткен жоқ па?
Кетуге жоғары арыз еткен жоқ па?
Көрсетіп болды ғой бар қасиетін,
Кететін мезгілі енді жеткен жоқ па?

Аралап колхоздарды көре ме өзі?
Көрсен егер дұрыс баға бере ме өзі?
Бізді кеп неше жылда бір көрмеді,
Әңгүдік ұлықсыған төреме өзі?

Емес пе жауапкері бір ауданның
Көлемді біз тәрізді дыр ауданның,
Керек қой өте-мөте дұрыс болу
Басшысы жырақ жатқан ірі ауданның?

Әрине, мұндай сөздер оған жақпас,
Мойныма, жақсы айттың, деп, тұмар тақпас,
Ырза болып, бұл сөзге қоштанып кеп,
Көтермелеп арқаға мені қақпас.

Шын басшы адам қырағы болар еді,—
Қойын да жақсы қойшы теріс бақпас.
Қойшы да қойын жұтқа шалдырмаса,
Ешкім оған орыңсыз жала жаппас.

Ол қырағы болса — жау бүйте алмас ед,—
Сақ қойшының қойына қасқыр шаппас.
Сорымызға біздің ол тап болды ғой,
«Сортаң қойшы қойлары егіз таппас!».

Басшы болсаң бір аудан көлемінде —
Іс ақсаса,— «өзімнен көремін!»... де,
Алданба көз бояған сұмдарменен
Әйтпесе — «басшы емеспін, төремін!..» де.

13. Сен де өтірік мағлұмат бердің бе?

Дариға, кәрі райком бар болса әлі,
Қатесін айтуға алды тар болса әлі.
Секілді салтак бұта көкке қарап,
Білімі мінезі мен пар болса әлі.

Алдына барып сен де жүгінемісің,
Лас жанды, подхалимше — бүгілемісің?
Үйренген табақ жалап жұрт көзінше,
Жағынып, майдаланып үгінемісің?

Қайпақтап, кішірейіп бас ұрамысың,
Көрсен де, кемістікті жасырамысың?
Колхоздың жайы, күйі қандай десе,—
Өтірік мал цифырын асырамысың?

Егер, ол кеткен болса, боқтаймысың?
Қопарып қателерін «тоқтаймысың»?

Кінәнің барлығын тек соған жауып,
Дұп-дұрыс, өзін түзу оқтаймысың?

Кетсе ол, қорқып оны, сілеймісің?
Барда мақтап, кеткен соң мінеймісің?
Жаңа келген райкомды тағы мақтап,
Кеткенге сырттан шоқпар білеймісің?

Дариға, не болғаның, ұйтсең сен де?
Ниетің азғаны ма, болып сенде?
Кешегі ер бүгін азса жалынғыш боп,
Кейде бұл не болғаны, шіркін пенде?!

Сен азсан, дос күйзелер: «Есіл ер»! деп
Жау күлер: «Жүрген соны несін ер» деп!?
Сөйлесең сен өтірік жағынам деп,—
Өмірі ойламаймын,— кешірем деп!

14. Білмейтін бәнде көп қой ар дегенді

Білмейтін бәнде көп қой ар дегенді,
Білмейтін, «адамшылық бар» дегенді.
Әйтеуір ондай пиғыл біздерде жоқ,
Жәбірлеп, қорласа да мал дегенді.

Сондай бір пиғылдар бар адамзатта,
Кірленген, адамдығы арам датқа.
Жәбірлеп бізді қанша мал десе де,
Ондай сыр жоқ еді ғой Қызыл атта.

15. Тайма, досым, октябрь жолынан

Көңіліне ауыр алма ақын «сері»!..
Тарқайды түгел айтса жүрек шері,
Кешегі сертті майдан — Октябрыде,
Түскен ең тура жолға ердің ері.

Сол жолдың асуында талай ердің,
Табаннан қан, маңдайдан тамған тері,
Нелер қиын кезенді, тас аранды,
Сол жолдың артта емес пе еді ауыр жері!

Досыңның, достым, енді көңілін шайма!
Ешкімге жасып енді қолың жайма!
Өткіміз октябрыдің қиын жолын
Сол жолдан, мазақ болып, енді тайма!

16. Әркімнің шын бағасын беру керек

Әрине, мен бассыздық іздемеймін,
Мен саған, «теріс жөнге жүр!» демеймін.
Қырағы жол басшыға қарсы болып,
Тәртібін партияның бұз демеймін.

Әрине, тәртіпті нық сақтау керек,
Қырағы болса басшы — мақтау керек,
Ер ұлы төңкерістің болған адам,
Өлсе де сол қасиетін ақтау керек.

Әуелден партия айтқан ашық жолды,
Шындықты қипақтамай жақтау керек,
Қырағы бола алмады кәрі райком,—
Сондықтан, бағаны оған шақтау керек!..¹

Қызыл атқа

1. Әлі де өкпелеймісің?

Көлігім! Наз қимылды нар сияқты.
Айдарың алтын жібек тал сияқты.
Саған мен шындық сырын ағытсам да
Үніңді әлі де өкпе бар сияқты.

Әлгі айтқан сөздерің тым аз сияқты,
Кей сөзің әлі де өкпе наз сияқты.
Егіске неге қайрат тасытпайсың,
Қоздырған қуат күшті жаз сияқты?

Сөйлейсің маған әбден нанбағандай,
Қалытқысыз шын сөзіме қанбағандай,
Жолдасым, неге мені кекетесің,
Шындықты айттым ғой мен аңдағандай

Банадан айтқан сырды тек көремісің?
Енді өзің өз пайданды жек көремісің.
Қастығын тап жауының кеш білдің деп
Енді ылғи кекеп, маған өкпелермісің.

¹ «Шақтау керек» — деген сөз — ісіне лайықты бағаны шақтау керек деген мағынада айтылған.

2. Тағы айтайын

Мана айтқан уақиғаны тағы айтайын,
Өкпелі көңіліңді әбден ағартайын.
Бағана өзін де айттың: зиянкестер
Құртты деп, колхозыңның тағалтайын.

Көп колхоз тап жауына берілмеген,
Жұмыла іс істеуден ерінбеген.
Сендердей кей колхозды басқарғандар,
Зиянкес — тап дұшпаннан жерінбеген.

Көп колхоз дұшпанға әсер еткізбеген
Малының маңдайына шерткізбеген
Тап жауы кей колхозда, колхозшыға
Сөздерін партияның жеткізбеген.

Сөйтіп ап өз істерін істей берген,
Қастықты неше түрлі үстей берген,
Партия іс тапсырған адамдарды
Алдап тек, өтірікке күштей берген.

Өзгерткен боямалап дұшпан түсін,
Өзгерткен әдіс пенен күрес ісін.
«Жау қайда?..» деген үнге үн қосқан боп,
Қасқырша салған малға қанды тісін...

3. Сендерге партияның нұсқауын жеткізбеген

Білсе де не боларын істің артын
Колхоздың алдаған жау жас пен қартын.
Қастығын істей берген колхозшыға,
Жеткізбей партияның алты шартын.

Ақыға, бір шарты оның — саты қою:
Ісіне қарай еңбек ақы қою.
«Сен саларда, мен салар» деп, қараған.
Іске шын жауапсыздық атын жою.

«Кадрлар әр сайманды тұтсын!» деген,
«Бірдейлік, жауапсыздық бітсін!» деген,
«Көлігін міндетке алған, я сайманын,
Колхозшы қарағындай күтсін!»... деген.

Мысалы: «Не бір малды, не бір затты,
Егісте не бір аңыз, не бір атты.
Міндетіне алғандар күтпей қойса,—
Ондайлар жаза тартсын, деген қатты!..»

4. Партияның ұранымен

Кей жерде жаудың сөйтіп қылығы асты,
Сөйтсе де, жау сұмдығын партия ашты:
«Өзгерткен түсін, ісін жауды қу!..» деп
Хатшысы партияның ұран шашты.

Партия қазір тегіс аттануда.
Алқымға тап дұшпанын қатты алуда.
Колхозды өркендету ісінде шын,
Сөздері партияның жатталуда.

Партия колхоздарды тазалауда,
Қаттырақ тап дұшпанын «мазалауда».
Өтірік цифр беріп көз бояған
Ұждансыз пасықтарды жазалауда...

5. Біздің райком дұрыс.

Қимылда енді!..

Жаңа адам біздің райком — біздің бастық:
«Мәлімет болсын,— дейді,— ылғи растық»...
Кекетпе:
«Жалған цифр бересің!..» деп,
Мен де ұйтсем жау болам ғой қылған қастық.
Парт бастық қыран көзін қадап отыр,
Бетке ұрад қылғандарды ондай ластық.
Қунағым, шын қимылда егіске енді,
Орғанда шат боларсың мол боп астық!..

6. Жаңа райком

Жолдасым, тиді маған сөзің ащы,
Әлі де өкпе айтасың, бейне назшы...
Тынымсыз колхоздарды аралауда,
Келгелі жаңа райком — біздің басшы.

Ол барды көп түкпірге кашык демей,
Аралап колхоздарды, шашык демей.
Жағалап үйлеріне кіріп көред
Мейлі онды, мейлі нашар лашык демей.

Дамыл жоқ келгелі онда, ерінбейді,
Ұлықсып көкиіп ол керілмейді.
Бұрынғы кәрі райком сияқты емес,
Кіруге лашыкқа да жерінбейді.

Сөйтіп, ол колхоздармен танысуда,
Сан жәрдем колхозшылар алысуда.
Сөйлесіп өзіменен ауызба-ауыз,
Мүддесін айтып халық қанысуда.

Бұрынғы кәрі райкомды алып тастап,
Жіберген «жөндесін!».. деп, мұны қастап.
Міне, бұл партияның дұрыс жолын
Қисайтпай апаратыр тура бастап!

7. Көргенде өзін де танырсың

Көргенде оны өзін де көңілің толып,
Сөзімді дұрыстарсың ырза болып.
Сәл ғана қияпатын суреттейін,
Көруге сендерді де келер шолып.

Жас кісі, зор денелі, кара торы,
Терең ой — кара кер көз қайрат шоры,
Бұрынғы, соңғы келген райкомдардың
Ішінен көзге түсер ең бір зоры.

Қайратты шомбал дене темір-шойын,
Ұстайды жасырынқы ұзын бойын.
Түзу бас, ашық жүзді, айқын шырай,
Кең жауырын, сұңғақ күшті берік мойын.

8. Кәрі райком қандай еді?

Білемісің, кәрі райком не етуші еді?
Қағазбен, «жарлықты нық» етуші еді.
Кей-кейде отарбамен қалаларға
Келіп те бұйрық беріп кетуші еді.

Аралап түкпірлерге бармаушы еді,
Тексеріп күйіне көз салмаушы еді.
Отырып қалада, тек қойқан басып,
Шеттерден дұрыс дерек алмаушы еді

Ол кейде қарт бураша басушы еді,
Күркілдеп долы қаһар шашушы еді.
Қайрандап, отырғандар ыға сөйлеп,
Немесе ауыздарын басушы еді.

9. Мен ешкімнен ештеңе тілеуші ме едім?

Жаныма кей сөздерің жаман батты,
Қадалған көк найзадан тиді қатты.
«Жаңаға» жағынасың, ескіні ұрып,
Дегендей, жақтың маған арам датты.

Кекедің, наз да қылдың және сөктің,
Кегінді улы сөзбен оқша төктің.
Жалпандап жалған айтып «ақын» болсам,
Астында жүрмес едім аспан көктің!

Келгенді мақтап, достым, жағынбаймын!
Кеткенді текке сөгіп шағынбаймын.
Не айтсам,—
Көпшіліктің сырын айттым,
Ешкімнен тана көз ап тағынбаймын!

Мен, сірә, жанға жалған айтушы ма ем?
Кеткенге сырттан шоқпар білеуші ме ем?
«Жақсы деп білмесем де, «Жақсысың» деп
Біреуден мен бірдене тілеуші ме ем?

10. Мен өтірік айта алам ба?

Демеймін сен орынсыз текке лақтың,
Демеймін еш жазасыз «жала» жаптың.
«Опасыз, адамшылық арын жоқ» деп,
Жанымды у тікенді тілмен шақтың.

Дос боп жүріп, ұмытып алдадың деп,
Бойымнан тастан ауыр күнә таптың.
«Советті сен де алдарсың цифрмен!» деп
Тіліңнің қайта-қайта уын жақтың.

Пасықтық — өз өзінің сөзін жұтқан,
Арзандық — кез келгенге бетін тұтқан.
Жанымды зіл күнәмен айыпты қып
Қорладың, «жалғаншы!» деп, досты ұмытқан.

Мойныма жүктедің зіл ауыр жүкті..
Қай жерде досың шындық сырын бүкті?
Істедім не істесем де арды алдамай,
Қай жерде жолдас қылдым өтірікті?

Мен сірә, жанға жалған айтушы ма ем?
Мойныма ондай кірді артушы ма ем?
Ұжмағын дүниенің шарт қылса да,
Пасық боп шындықтан мен қайтушы ма ем?

Не сүйсем — шын беріліп сүймеуші ме ем?
Бас исем — шын құрметтеп імеуші ме ем?
Суынып көңілім қайтса, жасыра алмай,
Айласыз, от пен уға күймеуші ме ем?

Мен сірә итше — зорға жағынғам ба?
Бағынсам, — құлша жымып бағынғам ба?
Өтірік сүймейтінді «сұлуым!» деп
Күрсініп, күйіп, жанып, сағынғам ба?

Мен сірә, шын шаттанбай билеуші ме ем?
Жыр шертіп шын күйленбей күйлеуші ме ем?
Көргенде жан қайысар қиындықты
Қабакты қара бұлттай түймеуші ме ем?..

Енді мен ол мінезден қайта алам ба?
Арымды зорлап былғап жай табам ба?
Алдауыш белсенділер қыртты екен деп,
Советке мен өтірік айта алам ба?

11. Міне жаз!..

Күлігім, көріп тұрсың сұлу жазды,
Күш беріп шаттандырған қуаты азды.
Күй қосып әсем жазбен асқар асып,
Зенгір көк, айна көлді тербетеді.

Қаңқылдап келген ұшып аққу, қазды.
Сыңқылдап аққу әні сұлу назды.

Жұпар иіс, торғын әуе күйге толған, —
Шерткендей алтын-күміс сымды сазды¹.

Мінекей көріп тұрсың жасыл белді,
Жұпар иіс жұмсақ торғын жібек желді.
Әндетіп қаз бен үйрек, аққу келіп,
Шаттанып күйге толған айдын көлді..

Жарқылдап көкте әндетіп сұқсыр үйрек,
Ойнайды найзағайша салып ирек.
Сусылдап жасыл ала жібек қанат,
Шырқайды жазғы өмірдің күйін күйлеп.

Көк ала сұқсыр үйрек жасыл мойың,
Аспанда жарысады салып ойын.
Найзадай көктен төніп айна көлге
Қонады күміс суға шомып бойын...

Қара жер иігендей төсін ашып,
Шаттанып жаратылыс күймен тасып,
Жер жүзі тіршілікке тұтынуда,
Көк гүлдеп, құрт жыбырлап тұқым шашып.

12. Сайдағым

Сайдағым, ор киігім, құралайым!
Құшақтап сұқсыр мойныңа оралайын!
Жарқырап бәйгі алам деп өткізейік,
«Егіске күш төк!» деген көктем айын.

Жел жетпес, құйын қаңбак, сәйгүлігім;
Жүйрігім, маған аян, бәйгілігің!
Серт майдан биылғы егіс өте-мөте,
Есіңе ал оның жұртқа әйгілігін!

13. Күлігім

Сұлуым, мінсіз денең бейне сүлік,
Шыбықтай көк сым құрыш сылаң күлік;
Бұл жазғы сертті егісте басқалардың,
Ішінде көңілім сенген сен бір түлік¹

¹ Шебер домбыра деген сөз.

Қалмаушы ең сертті жерде, шу, дегенде,
Өзгелер қалушы ед, сен үдегенде.
Осындай майданда тез күйленуші ең,
Шалдығып, арып кейде жүдегенде!

Кәні енді, егіске күш саласың ба?
Мерт қылмай, ерлеп бәйгі аласың ба?
Жауда да, жарыста да озған, досым,
Ұялтып бұл егісте қаласың ба?..

Қызыл аттың сөзі

Жолдасым сөзіне енді көңілім толды,
Достықпен егіске серт — әкел қолды!
Қоздырып сөзің қуат, бар денеме,
«Атшабар!..» деген үндей желік болды.

Сөздерің көңілімді шын желіктірді,
Жарысқа егістегі еліктірді.
Ұраның үкіметтің күйге қосып,
Жүгірттің тал бойыма электрді.

Әрине, сөзіне енді түгел нанам!
Жарқырап күнше ашылды көңіл санам.
Тек, көрсем күйлі аттарын көрші ауылдың,
Намыс қып, ішім күйіп назаланам!

Солардай біз де күйлі болмас па едік,—
Жауға жол бермесе деп, ызаланам.
Тезірек жау қастығын көрмеді, деп
Ыза боп кейде әшейін, күйіп-жанам!

Мен сені сан майданда ұялтпадым,—
Егісте сол шабыстан қалай таңам?
Бәйгі алмай күш қарыштап, ар емес пе,—
Ашқанда сүтті төсін Жер — ұлы анам!..

Менімен шын екпінді серік болсын,
Серіктік шын сүйіскен берік болсын.
Өзің де айтып тұрсын, демедік, деп:
«Қызыл ат кәдірсіз, тек, керік болсын»

Нағыз дос жолдасынан, кем көрмесін.
Істемей күш іріксем мен,— жем бермесін.

Жолдасын — іске көлік, жауда серік.
Аяусыз жау малымен тең көрмесін!

Енді, тек, шын екпінді қолымды алсын!
Баппенен жемдеп күту толымдалсын!
Әлгі айтқан Сталиннің жақсы шарты
Үздіксіз іс жүзінде орындалсын.

Егістен кейін

1. Қызыл ат бәйге алды

Қызыл ат бәйгі ап қайтты егіс жайдан,
Бірнеше күн өтті де егіс айдан...
Оратын ол егінді күн де жетер,—
Тағы да кезектегі қызып майдан...

Қызыл ат серт майданда март қылмады,
Шабысқа жалдылықты шарт қылмады.
Бәйгі алды күйсіз жүйрік құлаш созып,
Колхозын бұл жарыста арт қылмады.

Күліктің бұл шабысы,— ерлегені,
Нұр болып жаусын жерге терлегені.
Егерде бұл шабыста бел аспаса,—
Жолдасын болар еді жерлегені...

Қызыл атқа келейік

1. Біреулер қызыл атты түйе дейді...

Кәні, ақын, қызыл атқа келейік те!
Жүгіртіп, бұлаңдатып желейік те.
Жолына қызыл аттың кім не шашты,—
Тезекше найза үшімен терейік те!

Қандай жұрт қызыл атты не деседі?
Не десіп, неге жорып, «кенеседі»?
Не десіп, кеңескенде, қылқындасып,
Ұзақша мойындарын теңеседі?..

Біреулер қызыл атты түйе дейді,
Біреулер шабар байтал-бие дейді,

Біреулер қызыл атты дұрыс танып,
Ақынның жазған сөзі жүйе дейді.

Біреулер, қызыл атты «белсенділік»
«Әдет» пен құрту үшін күйелейді.
Және олар: «сұм белсенді бізбіз-ау» деп
Оқыса қызыл атты үйелейді!..

Білімді сыншы мен тыраң сыншы

Талдауы білімдінің сынға салып,
Шын жәрдем түзетуге сымға салып,
Білімді сын тура жөн сілтегенде
Әуелейсің құлашты шынға салып.

«Сыншымын!» деп, кей мақау тағады тек,
Шатасқандай нақ ізді жымға салып.
Білімге бай болғансып күлкі болад,
Әлін білмей есепті мыңға салып.

Мешел мәстек секілді тырбандайды,
Тарталмайтын соқаны тыңға салып.
Көкше қоян секілді тырандайды,
Аяғын ала алмаған құмға салып.

Дариға, тыраң сыншы тырандаған!..
Сын шіркін қиын жол ғой бұрандаған...
Оп-оңай өнер-білім ұстата ма,
Секілді жортқан түлкі бұрандаған!

Құралайым

1. Қандай жан қызыл атқа мін тағады?

Қандай жан Қызыл атқа мін тағады?
Такқанда, не деп оған сын тағады?
«Мін тапқысы келген жан табады ғой,
Бірақ та, ол «сынды» оған кім тағады?

Ол «сыншы» сұм «белсенді» пасықтар ма?
Ары жоқ адамшылық, — жасықтар ма?
Шолақ атақ, жылы орын алсам-ау, — деп,
Жорғалап қол жадаған сасықтар ма?

Көз бояп, «рапорт берген, — зәлімдер ме?
Подхалим, — екі жүзді тәлімдер ме?
Өтірік цифр беріп өкіметке, —
Колхоздың малын құртқан «мәлімдер» ме?

Бұлардың «сындарының» мәндері бар,
Өзінше әрқайсының, — әндері бар.
Қулардың сын-сымағы, — бір пошым сын, —
Болса да ішінде ұсақ, «нәндері» — бар.

Кей жерде, «белсекеңнің» — ағасы бар,
Бишара, — «сын» жамылған тағысы бар.
«Сынына» бұлардың да құлақ қойдым:
Өзінше сұрқылтайдың бағасы бар.

Тек еңбекші тап сыны түзетпек

Еңбекші тап сынаса, қызыл атты,
Өзінікі қып сынар, жақпай датты.
Жолына басын тіккен достарынан, —
Сенемін, айырады, жау мен жатты.

Ақынға

1. Айна алдында кім?

Ақын, «ер» сені дос қып қалаған кім?
Күйінді алтын сазға балаған кім?
Сазыңның күміс күйін сынға салып, —
Тереңдеп көзін саған қадаған кім?
Жабырқап бір нәрсеге қапалансаң,
Күйзеліп жүрек-бауыры қанаған кім?
Кейде жан, нәзік күйді тілегенде,
Майда ескен жібек желше жалаған кім?
Жақпаса алтын саздың күміс күйі, —
Шәуілдеп, итше сені «талаған» кім?
Иттерді, өзін елеп «кет» демеген, —
Қуалап тастауға шын жараған кім?

Сүйсініп жақсы ісіңе, күнше күліп,
Сені андып, қимылыңды санаған кім?
Айнаға көзің салшы алдыңдағы, —
Кермектеу езу тартып қараған кім?

Күйерлік, түрлі мінез бенде де бар,
Ақын «ер» — күлкі мінез сенде де бар.
Десейші: «кейде» айнаға төніп тура, —
Көрмектеу қарайтын жәйт менде де бар».

Ақыннан, ақын жай-күй, сұраспай ма?
Жыр шертіп, күй құлағын бұраспай ма?
Естіген, көрген-білген, жырды теріп, —
Оюдай кестелеген құраспай ма?..

Алтын сазым... жан күйім...

Алтын саз, енді күймен еркіндейік,
Шарықтап сұлу күйге «желпін!» дейік.
«Толғанып, күміс сымды әсем күйлеп,
Сыңқылдап нәзік үнмен серпіл!» дейік.

Сырлы әнін күміс сымға салдырайық,
Қос сымды бес саусаққа шалдырайық.
Сызылтып әңгімені күймен сөйлеп,
Жан мейрін сұлу күйге қандырайық.

Келе ме жердің сәні саз болмаса? —
Әндеткен аққу менен қаз болмаса?
Сұлудың сыны әдемі айтыла ма,
Күміс сым, алтын күйлі наз болмаса?

Жан күйім, шерттің жыр ғып қызыл атты,
Сызылтып нәзік сезім махаббатты!
Жібектей күймен толғап аяладың,
Көк шыбық, құралай көз сұлу затты!

Жан күйім, қайнаған күй сыйыменен,
Үнге сап алтын саздың күйіменен.
Күлікті сұқсыр мойын сыландаттың,
Жаз жібек желдің ырғақ биіменен...

Күміс күй шертпей қайтып тұралайын,
Күй шертпей қайтып дастан құралайын?
Шарықтап тау тұйғынша көкте кезіп,
Қиғаштап қанатымды бұралайын.

Қызыл ат, сүйген достым, егісте оздың,
Айна көз, сұлу үнді құралайым!

Оралып қаз мойңыңды құшып сенің,
Айналып сылап-сипап бұлалайын!..

Еріксіз оянған күй шарлап кетіп,
Лашындай шарықтады шектен өтіп.
Ойнатып алтын сазды уақыт бөлдің,
Кеше гөр ұйткенімді ғапу етіп!..

Жан бар ма қанатсызда сенен жүйрік?
Шапқанда бұлдырайсың оқтай сүйрік.
Жарқылдап тұяғыңнан от шашырап,
Желменен ысқырысып жал мен күйрық!

Үкімет «құралды күт, майла» деген,
Айрықша атты күтіп байла деген,
Отанды жаудан қорғау қызметіне,
Артықша жүйріктерін сайла деген.

Күлігім, енді міне, бұланасың,
Бұландап еркеленіп сыланасың.
Күйленіп күшің тасып, шапшып, ойнап,
Біленіп, ширатылып қыналасың!..

1932—1933 жылдар.

Мазмұны

Тұлғалы тұтастық (Т. Кәкішев)	3
Көкшетау	22
Арнау	70
I. Тәуекел дарияға салсаң қайық	72
II. Туған жерім — өз елім	103
III. Жүрек — от, көңіл — дария	155
IV. Азамат, жүнжіме, жүрме бос	164
V. Кетпейтін естен ғашық жар	191
VI. Бір үміт, бір күдік	236

Сакен Сейфуллин

КОКШЕТАУ

Стихи и поэмы

(На казахском языке)

Редакторлары Оңалбек Кенжебек, Бақыткерей Ысқақ

Суретшісі Н. Наурызбаев

Көркемдеуші редакторы Б. Серікбаев

Техникалық редакторы Қ. Қарымсаққызы

ИБ № 5696

Теруге 17.01.94 жіберілді. Басуға 19.05.94 қол қойылды. Қалыбы 84×108¹/₃₂. № 2 баспа қағаз. Қаріп түрі «Әдеби». Шығыңқы басылыс. Шартты баспа табағы 15,54. Шартты бояу көлемі 16,2. Есепті баспа табағы 13,64. Таралымы 10 000 дана. Тапсырыс № 157. Келісімді баға.

Қазақстан Республикасы Баспасөз және бұқаралық ақпарат министрлігінің Халықтар достығы орденді «Жазушы» баспасы, 480124, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.

Қазақстан Республикасы Баспасөз және бұқаралық ақпарат министрлігінің Полиграфия комбинаты, 480002, Алматы қаласы, Мақатаев көшесі, 41-үй.